

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskernes Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

THORVALD PETERSEN

FRA ALS TIL TØNDER

MINDER FRA
UDLÆNDIGHEDSÅRENE

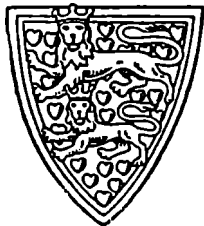
I KOMMISSION HOS
DANSKE BOGHANDLERES KOMMISSIONSANSTALT
NYROPSTADEN 19 . KØBENHAVN V.

FRA ALS
TIL TØNDER

THORVALD PETERSEN

FRA ALS TIL TØNDER

MINDER FRA
UDLÆNDIGHEDSÅRENE

1 9 5 2

Skrifter, udgivne af Historisk samfund for Sønderjylland – Nr. 13

Thorvald Petersen

INDHOLD:

Hvorfor er du dansk?	9
Nordborg før 1900	19
Nationale forhold i Tønder omkring århundredskiftet ...	39
Dansk virke i de truede egne	49
De første år i Tønder	70
Stormen på Tønder	84
Danskheden vågner	91
De onde år 1914-18	109
Krigens afslutning — oplevet på Sild	121
Kurs mod Danmark	132
Mellem afstemning og genforening	148
Kongeparrets første besøg i Tønder	168

Tryk:
TH. LAURSENS BOGTRYKKERI, TØNDER

FORORD

Ofte er jeg blevet opfordret til at nedskrive mine erindringer — særlig om danskhedens udvikling i Tønder. Grunden er vel nok den, at jeg hører til de sidste, der kom til Tønder omkring århundredskiftet, og som ved siden af mit borgerlige erhverv tog del i det nationale arbejde. Om det er lykkedes for mig, ved jeg ikke, men stof har der i hvert fald ikke været mangel på, eftersom jeg kan huske tiden helt fra sidst i 80'erne indtil Køller-politikkens tid, da danskheden i Nordslesvig var nede i bølgedalen, derefter den i national henseende grødefulde tid til 1914, endvidere Verdenskrigen med påfølgende revolution i Tyskland og endelig det største af alt: Genforeningen!

For mig har det været en stor lykke i al beskedenhed at være med til at arbejde for danskhedens fremgang, ikke mindst her i Tønder, og ofte har det stået for mig, som om det var her, at livet havde sat mig stævne.

Disse optegnelser må ikke anses for andet end øjebliksbilleder, der for efterslægten kan være med til at belyse den danske udvikling under fremmedherredømmet i den såkaldte truede firkant. Mere gør de ikke krav på at være. Det fortalte er skrevet af en dansk mand, set med danske øjne til brug for danske mennesker.

Jeg takker „Historisk samfund for Sønderjylland“ for udgivelsen og „Dansk Kultursamfund“, som ved sit tilskud har gjort det muligt at udsende bogen.

Thorvald Petersen.

Hvorfor er du dansk?

HVORFOR er du dansk?, var et spørgsmål, man så ofte før i tiden blev stillet overfor, og for mit vedkommende var det altid uhyre let at besvare det. Mit barndomshjem var dansk, så det at være dansk var for mig den allernaturligste og mest selvfølgelig sag i verden. Min slægt på begge sider har været dansk, så længe spørgsmålet dansk-tysk i det hele taget har eksisteret. Jeg blev født som den syvende og sidste i rækken den 3. december 1881 i Nordborg på Als, hvor min far var farver, en agtværdig og stræbsom håndværker, som fra bunden af havde arbejdet sig op til en smuk social position. Myreflittige var mine forældre. I åndelig såvel som i økonomisk henseende havde de selv tilkæmpet sig den stilling, de indtog. De havde ikke en eneste vejleder og måtte nå alt ved egen hjælp — under Guds velsignelse. Det er ikke så mærkeligt, at far ved hvert års begyndelse satte den overskrift i sine forretningsbøger, som stadig går igen i vor families bøger: „*Paa Guds velsignelse alt beror!*“

Min far blev født den 29. januar 1838 i Sønderborg som søn af en skomagermester, der var tilflyttet fra Ålborg. Hans far igen var sejlmager og stammede fra Egernførde. Da krigen kom i 1848, måtte familien forlade Sønderborg, den måtte evakueres som så mange andre Sønderborg-slægter. Farfar flyttede med sin familie fra „æ bræen gae“ — den brændte gade, som St. Jørgensgade dengang kaldtes — og boede nogen tid i Egen på Als, men det unormale liv havde han ikke godt af. Efter krigens udbrud gik det tilbage for ham. Far kom derfor til sin mormor indtil konfirmationen, og han fortalte senere, at han fra den tid havde måttet klare sig selv. Han blev avisdreng for „Den danske Slesviger“, der udkom i tiden efter Treårskrigen indtil 1865, da

bladet standsedes af prøjserne. Når far var færdig med sit arbejde, morede det ham at hjælpe til i trykkeriet. Her var to typografer, som lærte ham lidt engelsk. Lærebogen „The Little Jack“ har vi senere haft hjemme, og min bror tog den i 1893 med til Amerika som ordbog.

Fattigt har hjemmet hos fars mormor været, og især var det vanskeligt at få konfirmationstøjet i orden. Far fortalte, at han selv måtte henvende sig til en forening, som hjalp fattige børn med beklædning til konfirmationen, for at bede om hjælp, og her fik han en frakke, mere kunne man ikke give ham. Støvlerne lånte han af sin ældre bror, der på konfirmationsdagen tog far ved hånden og fulgte ham i kirke. Det var lidt hårdt for far at skulle gå barhovedet, det betragtedes næsten som en skam dengang. Far blev som alle andre konfirmander i Sønderborg i 1853 konfirmeret på tysk, skønt han var søn af en meget nationalt følende dansk mand. „Det var da en selvfølge“, sagde far, andet kendte man jo ikke. 1853 blev min far altså konfirmeret på tysk i Danmark. 1896 blev jeg konfirmeret på dansk i Nordborg, som dengang hørte til Tyskland, og det var lige så selvfølgelig. Underlige grænseforhold!

Man må huske på, at det på den tid ikke så meget drejede sig om kulturelle dansk-tyske modsætninger, det var snarere statslige eller monarkiske forhold, der var de bestemmende. Spurgte jeg far om den mand, vi talte om, var tysk eller dansk, fik jeg ofte det svar: „Han holdt mæ æ herzog“, det betød, at dansk var han ikke. Det var altid hertugen af Augustenborg, der var tale om. I fars barndom var det slesvig-holstenernes kamp mod Danmark, alt drejede sig om.

I 1848 var far 10 år gammel. Under krigen havnede en dag en kanonkugle i tørvekassen i skolestuen. Den gjorde dog ingen skade, men læreren — kantoren — græd af angst og sendte børnene hjem. Det var forresten den samme mand, som sagde til børnene: „Når menneskene når så vidt, at de kan bevinge luften, så har kulturen nået sit højdepunkt, og så går det mod verdens ende“.

En af de sidste dage i marts så far et stort vogntog komme i trav gennem Sønderborgs gader. Det var hertugen af Augusten-

borgs familie, som med pik og pak i stor hast skulle sættes over Allsund for at køre til Holsten. Man troede, hertugen vidste besked om broderens aktion, men ikke var helt sikker på, om oprøret ville lykkes. Som bekendt fandt det sted den 24. marts 1848.

En dag stod far sammen med nogle andre drenge nede ved havnen i Sønderborg og så en chalup, som blev roet af tolv hvidklædte matroser, blive styret mod broen. I forstavnen stod en officer „klædt som en levende gallionsfigur“. Det var selveste kaptajn Dirkinck-Holmfelt fra krydseren „Najaden“, som havde kastet anker på Sønderborg rhed. Da kaptajnen steg i land, spurgte han drengene, hvor borgmesteren boede, og de var ordentlig stolte over at vise ham op til borgmester Langreuter. Og så, fortalte far, spurgte han borgmesteren, om han ville erklære sig for „æ kong elle for æ herzog“. Ordret har det vel ikke netop lydt sådan, men en 10 års dreng må vel nok have lov til at tage fantasien i brug ved så stor en begivenhed. Kaptajnen havde så givet borgmesteren to timers betænkningstid og tog derefter til Augustenborg og forseglede hertugens efterladenskaber. Klokkeren 12 kom han tilbage, og da var Dannebrog hejst på rådhuset i Sønderborg. Det var første gang, far så et dannebrog vaje. Som bekendt havde borgmesteren i hast sammenkaldt magistraten, og nu ved vi, at det var den gode danske mand, Hans Norsk, som havde slået i bordet for borgmesteren, så denne havde måttet bøje sig.

Farfar var noget af en politicus. Nede på Nørrebro samledes ofte de gæve borgere fra denne bydel, ikke mindst i de bevægede dage i 1848, og farfar var midtpunktet. Således også dagen efter slaget ved Bov den 9. april 1848. Som de står der, kommer en transport af slesvig-holstenere, som var blevet taget til fange dagen i forvejen. Få af dem havde ordentlige uniformer på, nogle kun med en støvle, og andre havde slet ingen på. De fleste var i elendig forfatning. Pludselig er der en af fangerne, som ser farfar og råber: „Ach Meester, Meester, wär ich doch blot bi Sie blewen“. Det viste sig at være en af farfars skomagervende, som nogle dage i forvejen var rendt sin vej for at slutte sig til den slesvig-holstenske oprørsarmé.

I 1849, fortalte far, kom der nogle store russiske krigsskibe

tilsyne på Sønderborg rhed, og drengene lejede en båd for at komme ud til dem. De fik også lov til at komme om bord, og fra den tid kunne far nogle russiske ord. Som følge af den engelsk-russiske indgriben måtte de fremmede tyske tropper ikke mere tage del i kampen. En dag rygtedes det, at kurhesserne havde forladt deres barakker på Dybbøl banker. „Vi drenge var ikke sene om at komme derover“ sagde far, som var en god fortæller, „vi satte ild til dem, og under glædeshyl futede det hele af“.

At den slags begivenheder satte deres præg på en 11-års dreng er ikke så mærkeligt, men fars øjne lyste også, når han fortalte om 1848. Det modsatte var tilfældet, når talen drejede sig om 1864. Så blev far så stille og indadvendt: „Så så, ti stille, min dreng“ — og helst gik han ud af stuen.

I madam Meylers trykkeri i Sønderborg, hvor „Den danske Slesviger“ blev trykt, gik far til hånd, og han fik lyst til at komme i bogtrykkerlære. En dag før konfirmationen ville han så gå op og tale med madam Meyler, men da han havde hånden på dørklinken, kom han pludselig i tanker om, at han, den fattige dreng, aldrig ville kunne blive mester, da der krævedes mange penge for at starte et trykkeri. Han gik så hjem igen og kom i farverlære hos den dengang kendte farvermester Hansen i Lille Rådhusgade. Mærkelige er Guds veje! Far skulle ikke blive bogtrykker. Var han blevet det, er jeg sikker på, at han var endt som redaktør og politiker. Hvor kunne han fortælle os børn om udenrigspolitiske spørgsmål, som han fulgte med levende interesse. Nå, men godt var det vel, som det gik! Fars fattigdom kendetegnes bedst ved, at han ikke engang havde penge til at købe en ny synål, den gamle blev slebet på en slibesten. Senere hen var hans eneste fornøjelse en skrå, var den opbrugt, blev den tørret og røget — og asken brugtes til snus!

Min mor var en skrædderdatter fra Nordborg. Hendes far hed Albert Petersen, men kaldtes Albrekt Skrædder. I 1848, fortalte mor, havde hun bragt mad ud til sin far, da borgervæbningen stod vagt på Ulbjerg ved Nordborg.

I 1864 kom mors yngste bror hjem fra Odense og fortalte med stor begejstring, at han var udtaget til soldat, og nu skulle prøjserne ordentlig få klø! Ja, begejstring alene var ikke nok mod

Bismarcks bagladegevær, som skulle prøves første gang. Nej, onkel Andreas kom med den 18. april på Dybbøl og blev der. Far og mor var blevet gift året i forvejen og havde begyndt egen virksomhed i Nordborg, og de fortalte, at de havde hørt det forfærdelige bombardement fra Dybbøl, dybt bekymrede over Andreas' skæbne. Dagen efter gik morfar og far ad Vollerup til, hvor de traf en soldat, der havde stået ved samme regiment som Andreas. Det viste sig, at soldaten kendte ham og kunne give den triste besked, at de ikke måtte regne med, at onkel Andreas var sluppet fra det, hvilket også viste sig at være rigtigt.

Ofte er tankerne i vor familie gået til Dybbøl — til fællesgravene. Jeg må vel nok have lov til at sige, at det skete stærkest den 11. juli 1920, da vi kørte forbi gravene til den store kongefest. Var deres død ikke medvirkende til vor genforening med Danmark?

Mine forældre fortalte også om, hvor skrækkeligt det var, da prøjserne havde erobret Als den 29. juni 1864. Rygtet gik, at de var på vej mod Augustenborg, og at de snart var i Egen. Mor var bange for, at far, som ellers var så rolig og besindig, ikke ville kunne beherske sig, når han så de prøjsiske soldater. Hun gik ud i farveriet og sagde så skånsomt som muligt: „Pet'sen — di seje di æ no ved æ apotek“ (ved indkørslen til Nordborg sydfra). Men, fortalte mor senere, da tog far en stor garnkølle og stillede sig op i porten for at tage imod prøjserne. Mor græd og bad ham om endelig at gå ind igen, og det lykkedes også at få far til det. Jeg har sjældent set far vred, men blev han nødt til at bruge ordet „æ prøjsere“, uha, så blev han bister, hans øjne forandredes, og han fik rynker i panden.

Og så oplevede far og mor, disse to varmtfølede mennesker, 56 år efter, da de var over 80 år gamle, den store glæde at se det danske kongepar køre gennem Nordborgs gader, efter at deres ældste søn, Albert Petersen, havde budt kongeparret velkommen som Nordborgs borgmester. Det var rørende at høre mor fortælle: „Du min dreng, far og jeg sad i vort fineste tøj hernede på trappen, og tænk dig, kongen og dronningen vinkede til os“. Mor græd, da hun fortalte mig det.

6 år gammel kom jeg i Nordborg skole, hvor jeg gik fra 1888

Min far, farvermester Hans Petersen, (født 1838 i Sønderborg), og min mor, Helene Petersen, (født 1837 i Nordborg).

—96, de sidste fire år hos lærer Chr. Petersen, en meget dygtig lærer. Mange større digte af tyske klassikere lærte vi udenad. Tysklands historie blev indterpet i os, men jeg kan dog ikke huske ret meget af den. Hver dag havde vi een time religion (4 egentlige timer på dansk og to timer på tysk). Brorsons julesalmer lærte vi udenad, men hvorfor fik vi aldrig at vide, at Brorson var dansk salmedigter og biskop? Undervisningen begyndte om morgenen og efter middagspavsens med bøn og sluttede på samme måde. Lærer Petersens speciale var regning, matematik og naturlære, og i disse fag bragte han os vidt, hvad mange af os senere har haft gavn af. Men gode venner blev vi aldrig, han kunne ikke tilgive, at jeg ikke sang med på sangene til Tysklands forherligelse.

I året 1896 blev jeg konfirmeret i Nordborg kirke af den afgæede pastor Wernichs søn, som var præst i Oksbøl, og han forstod at gøre undervisningen meget interessant og levende for os. Mit konfirmationsord var: „Jeg er vejen, sandheden og livet, der kommer ingen til faderen uden ved mig“. (Johs. 14,6).

Om min læretid hos min svoger, bagermester Chr. Skov i Nordborg, er der ikke meget at fortælle. Det var ret strenge lære-år, hvor søndag og søgn gik i et, fridage kendtes ikke dengang.

Med den tunge brødvogn måtte jeg tre gange ugentlig gå den 3 km lange tur til Holm og tilbage, og det var ikke altid morsomt. Men et lyspunkt var der dog, og det var at komme ind til den kærnedanske smed Justesen i Holm, som altid gav sig tid til at snakke om det, vi var allermost optaget af: dansk — tysk, og tit tog han, den stoute smed, bagerdrengen med ind i stuen, og så gav det oven i købet en kop kaffe! „Hvis Thorvald ikke var dansk, så havde smed Justensen gjort ham til det“, sagde min søster. „Han gav dig din nationale dåb“.

Lysten til at være med i det nationale arbejde var altid det, der overskyggede alt andet hos mig. Hvor jeg misundte min nu afdøde skolekammerat Hans Nielsen, senere bankdirektør og borgmester i Sønderborg, at han var kommet til „Flensborg Avis“ og kom i berøring med redaktør Jessen hver eneste dag! En anden af mine skolekammerater, nuværende professor ved Landbohøjskolen, Johannes Jespersen — som barn en rigtig gavstriks, der som syvårig bl. a. fyldte vand i lærerindens galocher for at se, om de var vandtætte, — kom senere til Danmark for at studere. Jeg følte også trang til at lære rigtig dansk. Vel havde vi haft vore fire ugentlige timers religionsundervisning på dansk i skolen — et meget stort gode, også sproglig set, — men jeg følte altid, som om jeg længtes efter noget, jeg ikke rigtig vidste, hvad var. Det har selvfølgelig været det, der kunne opleves på en dansk højskole, kan jeg nu indse. Men at komme på en efterskole kunne der ikke engang være tale om; nogle havde den lykke at komme der, flest piger. Drengene skulle i lære. Havde jeg dog blot haft den lykke at komme på højskole, hvor ville meget da have været lettere for mig; men jeg har selv måttet tilkæmpe mig alt. Da jeg spurgte min far, om jeg måtte komme på højskole, svarede han: „Hvad vil du der? Vil du være frimenighedspræst?“ En halv snes år senere var der allerede en helt anden forståelse for den sag.

Der var kun få, der holdt aviser i halvfemserne. I mit hjem, som efter min mening var et af de bedste i national henseende, var den gamle, tørre „Berlingske Tidende“, som gik på omgang mellem 6—8 familier, indtil 1892 det eneste blad, som holdtes. Det var en begivenhed, da min far, der var meget økonomisk anlagt, begyndte at holde „Flensborg Avis“ til 3,42 mark i kvar-

talet — og det lykkedes også kun, fordi min ældre bror og min svoger lovede at støtte foretagendet. Nå, men vi fik altså bladet, og siden 1892 har jeg uafbrudt læst „Flensborg Avis“, og jeg må sige, at den har været min opdrager og min læremester i forståelsen af den nationale kamp, som den har været det for tusinde andre. Mange af os, der kun har haft tysk skolegang, har gennem „Flensborg Avis“ lært dansk kultur at kende.

Det var, som en hel ny verden åbnede sig for mig, da det nye blad holdt sit indtog i vort hjem. Hele familien slugte det. Jeg mindes så tydeligt, hvorledes jeg om sommeren, når skolen sluttede klokken 11, løb hjem for at være den første, der fik fat i avisen. Værre var det om vinteren, når jeg først var færdig klokken 12, for på den tid kom mine voksne brødre ind fra fabrikken og lagde beslag på den. Ikke så sjældent kom vi op at slås om bladet. Endnu mindes jeg tydeligt en del af det, redaktør Jessen skrev, f. eks. „Das Zwangsregiment“ og „Wer hetzt?“ Ikke mindst husker jeg disse artikler, der også var skrevet for den tyske offentlighed, og derfor fremkom på begge sprog.

Men jeg må heller ikke glemme at nævne, hvad min fars levende fortælling om nationalitetskampen betød for os børn. Vi lyttede gerne, når far fortalte, bl. a. husker jeg, at far var så optaget af, at der endnu lang tid efter 1864 var slægter på Als, der svor til hertugen og til et selvstændigt Slesvig-Holsten under augustenborgerne. Mange af disse familier følte sig egentlig nærmere knyttet til det danske end det prøjsiske, men de blev desværre tit af deres kongetro omgivelser drillet over i tyskeriet. Da Bismarck tiltetgjorde alle drømme om et selvstændigt Slesvig-Holsten, havde der muligvis været gode muligheder for at vinde hertugens skuffede tilhængere for danskheden, men chancen forspildtes.

Af børnene skal man som bekendt høre sandheden, og på skolerne legepladser regnedes børn fra slesvig-holstenske hjem i mange år efter 1848 for danske. Omvendt fortalte far også, at en dreng midt i en undervisningstime pludselig kunne banke sin formand på skulderen og vise ham tre oprakte fingre, når han nysgerrigt vendte sig om. Det skulle være en hentydning til, at drengens far ved oprøret havde brudt den troskabsed, han havde svoret

den danske konge. Den brudte ed spillede en stor rolle i den folkelige bevidsthed langt op i tiden.

Morsomme småtræk fæstnede sig også i vore sind. Sidst i halvfjerdserne var tyskerne ved at få overtaget i Nordborg. Ved et byrådsvalg — vistnok 1878 — blev der sat et mægtigt arbejde i gang for at holde stillingen. Man kunne se, at resultatet kunne blive bestemt af få stemmer. Far fortalte, at han fik sin tyske barber til at love, at han ikke ville gå til valg. Barberen brød dog sit ord. Han gik alligevel hen og stemte tysk, og den ene stemme gjorde, at tyskernes kandidat blev valgt. Far blev så vred på den falske barber, at han aldrig mere lod sig barbere af ham, og fra den dag dateredes hans fuldskæg. Nå — den tyske barber gik ikke fallit af fars boykot, thi hele fortjenesten bestod i, at han hver lørdag fik en groschen (10 penning) for at barbere far.

Dannebrog farver var på den tid bandlyst overalt i Sønderjylland. Tyskernes fremfærd var på dette område så smålig, at den nødvendigvis måtte føre til drillerier. Det var en stor festdag, når „Concordias“ medlemmer på sommerudflugt til Danmark kørte til Hardeshøj for derfra med damper at sejle til Fyn. De gårde, som det glade vogntog passerede på vejen, havde undertiden lyst til at lægge deres danske sindelag for dagen, men at flage med Dannebrog kunne der ikke være tale om. Derimod var det en privat sag, om man netop den dag hængte sine røde dynevår og hvide lagener til tørring på de levende hegn. Ville man være helt sikker på at undgå tiltale, skulle tøjet dog helst have et stænk vand forinden. Men derfor hilste de røde og hvide farver jo lige godt lykke på rejsen.

Nordslesvigs danske ventede i de første årtier efter 1864 på, at deres landsdel ville få lov til igen at stemme sig tilbage til Danmark. Også børnene var opdraget i den faste tro, og frøken Othilie With, datter af den kendte konsul for Sverige og Norge, Thomas With, har fortalt mig, at de danske skolebørn på den tid var så „blodtørstige“, at de stak øjnene ud på kejser Wilhelm den Første's billede i deres læsebog og klæbede et stykke papir over hans ansigt, hvorpå der stod „§ 5“.

Konsulen tillod ikke sine børn at gå i skole den 2. september, da tyskernes sejr over franskmændene ved Sedan blev fejret på

skolen. Herfor idømtes With en bøde på 3 mark af præsten, som var øverste lokale skolemyndighed. Da konsulen betalte bøden, sagde han: „Vel, hr. pastor, men så går det lige op med det juleoffer, De skulle have haft i år. Det var jo netop 3 mark, ikke sandt?“ Konsulen var parat til fortsat at drive denne strategi, hvis præsten næste år igen skulle idømme ham en bøde, men det gjorde præsten ikke.

Ja — det må jo indrømmes, at det var noget lettere at drive politik dengang, end det blev det i det næste slægtled!

Værst af alt var det at blive taget som prøjsisk soldat — 2-3 år af de bedste ungdomsår, som man ellers skulle anvende til sin uddannelse, gik tabt; det gruede vi unge for. I 1902 blev det min tur til at gå til session på Nordborg slot. Her var gendarmerne meget ivrige efter at udspørge, hvem der havde været med til det i det følgende omtalte møde på Majkro (vi var kun to), men de høje sessionsherrer syntes dog ikke denne gang at have samme interesse for den slags, som da min broder Hans var på session, og der bagved hans og andre unge danske mænds navne blev skrevet „ernster Däne“. Tyskerne kunne ikke bruge mig dengang. Men i 1915 derimod stod den til 43 måneders tjeneste.

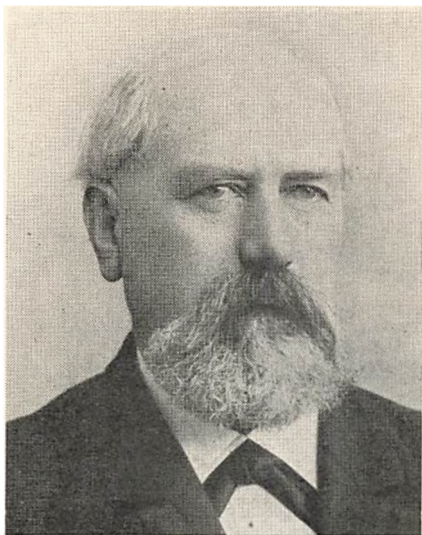
Nordborg før 1900

FOR den fremmede må Nordborg have forekommet som en torneroseby, en lille køn, men stillestående flække af småborgerlig karakter. Selve byen var overvejende præget af det stabile borgerskab: købmænd og håndværkere. Økonomisk set levede man af det gode opland, som byen havde i de omkringliggende landsbyer, som nationalt set også var en støtte for det danske borgerskab.

De tysksindede borgere var for en stor del indvandrede håndværkere. „Den fine ende“, som bestod af dommeren, et par læger, herredsfogeden, apotekeren og nogle købmænd, mødtes daglig til „Bierstunde“ på hotellet, hvor de politiske spørgsmål blev drøftet.

Det danske hovedkvarter var Nordborg sparekasse. Her fulgte man vågent tyskernes færd og så, hvem der gik ud og ind på herredsfogedens kontor lige over for, hvor tyskerne havde deres tilhold. Det var en stor glæde for min far, som var meget ærekær, da han sidst i 70'erne blev valgt ind i sparekassens bestyrelse.

I årene 1875—1917 var gårdejer Frederik Christian Hansen på Løjtertoft sparekassens formand. Han var danskhedens fører i Nordborg by og Als Nørherred. Frits Hansen, som han altid kaldtes, havde tilbragt fire ungdomsår som guldgraver i Australien, en mand, der havde oplevet eventyr og gentagne gange havde set livsfare i øjnene. Aldeles frygtløs var han, og tyskerne fik tit at mærke, at vejen mellem en tanke og dens udførelse var kort hos ham. Dertil kom, at Frits Hansen var en kæmpe, som ikke kendte til at blive træt, en opmuntrer og en tilskynder, parat til at rejse til København for at tale med konsejlspræsident Estrup og direktør Vedel i udenrigsministeriet for at klare en vanskelig ud-

Nørherreds danske høvding, gård-ejer Frits C. Hansen, Løjttoft.

visningssag, men også rede til at bukke sit hoved og gå gennem arbejderhjemmenes lave døre, når der skulle manes frem til valg. Han var den muntreste taler i „Concordia“, Nordborgs danske forening, den bedste danser på ballerne, selv godt oppe i årene den hurtigste skøjteløber blandt ungdommen på søen, en mand af frygtelig alvor overfor sine fjender. Således var Nordborgs og Nørherreds danske høvding.

Sparekassen blev administreret af selve bestyrelsen og havde kun kontortid hver mandag og torsdag fra kl. 9—11. Men landboerne havde dengang lidt svært ved at vænne sig til faste kontortider, og de, som næsten alle var fars og mors gode kunder, plejede derfor at komme i vort hjem med deres sparekassebøger, som far så skulle ordne for dem på kontordagene. Var far ikke hjemme, klarede mor med stor færdighed pengeforretningerne. Den øverste skuffe i vor gamle, kønne dragkiste var altid fuld af fremmede folks sparekassebøger, og i samme skuffe lå pengene i en jernkasse. Kvitteringer kendte man ikke til; far ville have følt det som en fornærmelse at blive bedt om en kvittering. Der blev lagt en seddel i sparekassen, hvorpå mellemværendet stod — og det var nok. Der var et enestående smukt tillidsforhold mellem landboerne og mine forældre. I Nordborg landsogn, i Oksbøl,

Nordborg Sparekasses bestyrelse.

Fra venstre: A. Nielsen, Frits Hansen, H. Petersen, Chr. Bladt og Nis Nissen

Havnbjerg og Svenstrup sogne var der siger og skriver tre hjem, der ikke fik farvet og spundet hos far. Mor måtte ofte være en slags konsulent for bønderkonerne, når de skulle have nyt på deres væve, eller når de skulle vide, hvilken slags garn det var bedst at anvende. Ved nytårstide kom ét sogn ad gangen ind til byen på en bestemt dag for at få sparekassebogen gjort op, og så betales årets regning. Den dag var der vel nok rykind derhjemme, kaffekedlen blev ikke kold hele dagen.

På „sparekassedagene“ flyttedes hele sparekassens administration ud på den gamle, hyggelige Lorenzen'ske gæstgivergård. Jeg husker endnu, at jeg som dreng fik de ikke afhentede sparekassébøger fra dragkisteskuffen i en kurv på nakken for at bringe dem ud til Lorenzens, og jeg var ikke sen til at fortælle de andre børn, hvilket ansvarsfuldt hverv der var pålagt mig!

Hvor var man dengang samvittighedsfuld over for forvaltningen af andres midler! I de første 20 år var bestyrelsen ulønnet, senere fik de tre „rendanter“ hver 300 mark årlig. Formanden og kassereren fik lidt mere. Tro endelig ikke, at bestyrelsen på de store „sparekassedage“, hvor der arbejdedes fra morgen tidlig til aften

sent, fik noget at spise på kassens regning — nej, det gav en kop te om middagen til medbragt brød. Kun den sidste dag, om lørdagen i den anstrengende uge, gav Frits Hansen gule ærter på sparekassens regning og senere en grog, og så sluttede de gæve borgere aftenen ved en l'hombre. „Vi må jo betænke, det er andre folks penge“, var en sætning, der blev handlet efter, og som vi ofte hørte i mit hjem.

Undertiden kunne Frits Hansen dog blive for „fedtet“. Far havde en dag opdaget, at en gårdejerenske i Mels havde arvet 30 000 mark, og han gik og spekulerede på, hvor hun mon ville anbringe dem. Far fortalte det på sparekassen og foreslog, at han ville gå ned til hende og råde hende til at sætte dem i Nordborg sparekasse, og bestyrelsen bifaldt forslaget. Så tog far sig en spadseretur til Mels. Han har sikkert taget fiskesnoren i lommen i håb om at kunne få en „Hecht“, som vi siger på Als om en gedde, i Bocks tørvemose — for at fiske var fars største fornøjelse. Foretagendet i Mels lykkedes, og far var ikke lidt stolt, da han den følgende kontordag fortalte, at enken var gået med til at sætte de 30 000 mark i Nordborg sparekasse.

„Og så gik jeg ind i Mels kro og tog mig en bajer; de 20 penning, mener jeg, må sparekassen vel nok kunne betale“, sagde far. — Men da for Frits Hansen op. „Sikke snak! Det var slet ikke nødvendigt for dig at ty den bajer“ — og resultatet blev negativt. Hvor må far have ærgret sig. Havde han vidst, at han selv skulle af med de to groschen, havde han sandelig ikke tilladt sig den luksus at drikke en øl på en hverdag.

Sparekassen var en torn i øjet på tyskerne og ikke mindst på herredsfoged Peter Klinker, en tysk flensborger, der i firserne kom til byen som borgmester og politimester for Nordborg og amtsforstander for Als Nørherred. Han var egentlig ikke nogen prøjsernatur, men han var „blevet til noget“ ved at gå prøjsernes ærinde, og han kendte derfor sin pligt og optrådte ofte brysk over for den bosiddende befolkning, skønt han vel følte sig bedre hjemme på Als end i Brandenburg.

Det første alvorlige sammenstød mellem befolkningen og borgmester Klinker indtraf ved landdagsvalget i 1893. De danske samledes nogen tid i forvejen til prøvevalg for at få oversigt over stil-

Danskernes uforsonlige modstander i Nordborg, herredsfoged og amtsforstander Peter Klinker

lingen, og tyskerne gjorde det samme og gav endda de fremmødte tyske vælgere „Freibier“ — og det gik højt til på „Harmonien“ hele natten.

Vælgerne til et landdagsvalg var inddelt i tre klasser efter deres skatteydelse. Den enkelte måtte selv være til stede, når hans navn blev råbt op, og afgive sin stemme mundtlig.

Ved landdagsvalget i 1893 vidste de danske, at de kun kunne holde skansen, såfremt hver eneste mand mødte frem for at stemme — og det lod til, at tyskerne også vidste det. Det var i hvert fald besynderligt, at den danske købmand N. C. Fangel netop havde fået tilsigelse til at vidne i en retssag i Flensborg dagen før valget. Dengang kunne en rejse fra Nordborg til Flensborg og tilbage tage tre dage. Fangel stod altså i fare for at komme for sent til valget, og en stemme — muligvis en afgørende — ville dermed være tabt. Men Frits Hansen havde lugtet lunt i tide og truffet sine modforanstaltninger. Fangel tog med morgendamperen fra Flensborg til Gråsten. Her holdt en vogn, forspændt med to raske heste, som i flyvende fart — der var knap nok tid til at komme af damperen — førte købmand Fangel tværs gennem Sundeved til Ballebro, så Åbenråskibet, der gik over sundet til færgestedet Hardeshøj på Als, kunne nås. Her stod Frits Hansens to unge

røde heste — Thyra og Danebod — og stampe­de foran vognen, og nu gik det videre gennem Mels og ind ad Løjtertoft. Man for­talte senere, at denne mil var bleven kørt på 10 minutter! — Ved valgstedet, Nordborg slot, stod en skare danske vælgere, meget spændte på, om det ville lykkes købmand Fangel at nå rettidigt frem. Da vognen susede over vindebroen, sprang et par mænd til for at åbne døren, og Fangel styrtede ind i valglokalet, hvor borg­mester Peter Klinker netop råbte hans navn op. — „Ich wähle F. C. Hansen, Løjtertoft“, stønede Fangel.

Borgmesteren ville ikke tro sine egne øjne, han så på Fangel som var han en genopvækket Lazarus. De danske jublede. Frits Hansen var valgt til valgmand.

Den unge gårdejer Jes Bladt mødte en valgdag, kort efter at han havde aftjent sin 3-årige værnepligt ved garden i Berlin, skor­stensfejer Scholtz på gaden, der på et gebrokkent dansk siger: „Nu går De vel ikke hen og schtemmer dansk, Bladt, De husker vel nok den *et* (ed), som De har schworet til den tyske kejser!“ „Aa“ — svarede Bladt — omgående: „Hvis ingen anden havde brudt deres ed før jeg, så var vi aldrig blevet tyske, herr Scholtz!“

Amtsdommeren i Nordborg havde hidtil ikke taget del i politik, men det blev anderledes fra 1895, da den unge dr. jur. Hahn blev ansat som amtsdommer i byen. Den unge stræber havde kun eet mål: at tjene fortyskningen og derigennem sin egen karriere. Han oprettede en stedlig afdeling af den tyske forening for Nordsles­vig, hvis formål var danskhedens bekæmpelse, og borgmester Klinker var snart hans håndgangne mand.

Herredsfoged Klinker, som han gerne ville kaldes, kunne nok have brug for en skarp jurist ved sin side, for han havde kort før den nye dommers ankomst indledet et vanskeligt foretagende. Sagen var den, at der var opstået et modsætningsforhold mellem byens borgere, der havde startet den store danske sparekasse, og omegnens bønder, fra hvem den overvejende del af indskuddene stammede. Landboerne var utilfredse med, at sparekassens over­skud udelukkende kom Nordborgs borgere til gode. Den betalte bl. a. halvdelen af borgernes skat og gadebelysningen. Man kræ­vede derfor større indflydelse på ledelsen, og der iværksattes en ak­tion, der førte til vedtægternes ændring og til, at gårdejer Nis Nis-

sen indvalgte i direktionen som udtryk for systemskiftet. Men i de gamle vedtægter stod der, at hvis sparekassen opløstes, skulle dens formue tilfalde Nordborg by. Peter Klinker fandt nu ud af, at danskernes højborg under omdannelsesprocessen havde været opløst, og krævede derfor kassens formue udleveret i henhold til statutterne. Borgmesteren vejrede et stort kup, men desværre for ham og hans berømmelse afviste landsretten i Flensborg, som det var at forudse, hans påstand.

Dette nederlag måtte hævnes, og nu kom den nye dygtige amtsdommer akkurat ind ad døren. De to gæve øvrigheds personer var ikke længe om at finde ud af, at der var underslæb henne i sparekassen. De indgav anmeldelse herom til statsadvokaten i Flensborg, og amtsdommeren var sikkert opstemt ved tanken om, at det snart skulle spørges, at en sådan forbrydelse var blevet opdaget af den nye amtsdommer. Ved denne lejlighed ville tyskerne få ram på det danske „krigsråd“: Frits Hansen, Løjtertoft, gård-ejer Nis Nissen, kaptajn Johnsen, gårdejer Chr. Bladt og min far. Navnlig fristede tanken om at fælde føreren, Frits Hansen. Var han først borte, ville meget være vundet, håbede Hahn og Klinker. Man må jo tro, at de virkelig mente det, siden de havde votet at indgive anmeldelse derom. Den 1. november 1896 kom der fra Flensborg telegram til herredsfogeden, som også var politimester, om at sparekassen skulle lukkes. Det var netop markedsdag i byen, og de stængte døre skabte et uhyre røre i hele herredet. Tilliden var dog så stor, at en mand et par dage senere stillede hos Frits Hansen med flere tusind mark, som han ønskede indsat, når kassen atter blev åbnet. De seks uger, undersøgelsen stod på, og kassen som følge heraf var lukket, benyttede borgmester Klinker til at oprette en tysk kommunal sparekasse, som han håbede ville tage kunderne fra den stængte danske. Dog efterhånden som revisionen skred frem, blev både byen og herredet bekræftet i forventningen om, at der ikke fandtes den mindste uorden i sparekassen. Den tyske konkurrent fik aldrig nogen betydning.

Det tilfaldt dommeren, dr. Hahn, at give bestyrelsen meddelelse om anklagens bortfald. Min far, som ellers ingenlunde var en mand af stærke ord, skildrede optrinnet i retten således for os

børn: „Der sad den unge „snøbel“ på dommersædet, og som anklagede stod — jeg medregner ikke mig selv — fire ærværdige borgere, som alle var nordborgere af fødsel. Dr. Hahn indledte: De er anklaget for falsk bogføring og underslæb i Sparekassen for Nordborg og Omegn! — Det løb mig, sagde far, koldt ned ad ryggen. Hårene rejste sig på mit hoved, og jeg ved ikke, hvad jeg kunne have gjort ved ham. Af lutter harme formåede jeg kun med besvær at fremstamme:

— Nein, mir ist nichts bewusst!“.

Ligesom med halen mellem benene fortsatte dr. Hahn nu, idet han så ned for sig: „Nein, die Revision hat auch nichts gefunden. Sie sind sämtlich freigesprochen“.

Alle var frikendt. Attentatet mod det gamle danske pengeinstitut var mislykkedes. Redegørelsen fra statsadvokaten fyldte hele 17 sider, hvad jo kunne tyde på, at det har været vanskeligt at få det sagt.

Mest kendt af dr. Hahns bedrifter i Nordborg blev dog hans angreb på forældrenes opdragelsesret i Køller-perioden. Han indstævnedes alle de forældre, hvis børn opholdt sig på skoler nord for grænsen. De kom ind til dommeren to og to. Gårdejerne Erik Eriksen, Oksbøl, og Jakob Sandvej, Holm, fulgtes ad.

— Hvorfor besøger Deres børn skoler i Danmark? indledede amtsdommeren.

— For at lære ordentlig dansk, svarede Eriksen.

— Det kan ikke være den egentlige grund, dansk kan også læres i Nordslesvig.

— Det tvivler vi om, bliver på den rigtige måde.

— Hvis danskerne går ind på at holde deres unge hjemme, skal jeg garantere dem, at der oprettes en god efterskole med dansk på timeplanen.

— Ja, det var godt nok, sagde Eriksen, men det var ikke helt ligegyldigt, hvem der underviste i dansk sprog og historie. Men for resten, hvis dommeren ønskede samtalen fortsat, ville Eriksen gerne have den protokolleret.

— „Was!“ for dr. Hahn op. Hvad vover De at byde en projsisk embedsmand i selve amtsretsbygningen! De kan blive strengt straffet for at fornærme en embedsmand i funktion!

Ja, det havde Eriksen nok hørt noget om, men han måtte ikke desto mindre stadig forlange protokollat, hvis samtalen ønskedes fortsat.

Dermed var audiensen forbi. Dr. Hahn lod Erik Eriksen, Jakob Sandvej og alle de andre forældre forstå, at man ville fratage dem opdragelsesretten over deres børn, hvis disse ikke blev kaldt hjem fra de statsfjendtlige danske ungdomsskoler.

Truslen blev som bekendt til virkelighed. Køller-politikkens uhyggeligste udslag, angrebet på forældrenes ret til at vejlede deres børn til et værdifuldt menneskeliv, lagde amtsdommer Hahn hånd til og blev derved en tid en af de mest omtalte mænd i for-tyskningspolitikken. Dog heller ikke i dette mørke savnedes der lysglimt af humor. Det var for eksempel ganske pudsigt, at opdragelsesretten over enkesønnen Hans Nielsen, der havde Frits Hansen til formynder, og som var anbragt på et så ugudeligt sted som „Flensborg Avis“, blev overdraget katolikken fra Schlesien, skorstensfejer Scholtz! Skorstensfejeren må ikke have gjort det godt, for hans myndling var i en menneskealder leder af det store danske pengeinstitut „Folkebanken for Als og Sundeved“, ligesom han i en lang årrække var Sønderborg bys danske borgmester.

Forældremyndigheden over husmand Claus Clausens datter, Anna — senere læge i Sønderborg — som opholdt sig på Askov højskole, blev overdraget den tyske proprietær Petersen, Mjelsgård. Anna Clausens nye formynder skrev til hende, at hun skulle komme hjem. Brevet blev læst højt i en kreds af sønderjyder på Askov, som slog en højst respektløs latter op. Da „datteren“ udeblev, kom der bud, at Petersen ville lade hende afhente af politiet, hvis hun ikke indfandt sig. I flere dage glædede man sig på Askov til at se en prøjsisk gendarm komme gående over gårdspladsen. Men hr. Petersen bestemte sig dog til at skuffe Askov. Et af tru-selsbrevene til Anna Clausen brugte Gustav Johannsen som et hovedvåben i den store Køller-debat i den tyske rigsdag i januar-februar 1899.

Erik Eriksens søn, Jørgen, senere frimenighedspræst i Sundeved og efter genforeningen sognepræst i Asserballe, var på Askov i samme periode og fik en skikkelig tysksindet gårdejer i Oks-

bøl beskikket som formynder. Da skoletiden var forbi, og Jørgen Eriksen vendte tilbage til Als, skulle han naturligvis som andre bondesønner deltage i markarbejde.

— „Så kommer jeg til at have et par nye træsko, far“, sagde Jørgen. Men Eriksen henviste i så henseende til formynderen og svarede med et glimt i øjet:

— „Tag du og gå om til din „rette far“ og få dig nogle træsko. Når jeg ikke må have rettighederne, vil jeg heller ikke have pligterne!“

Dr. Hahns adfærd mod forældre og børn blev som bekendt sluttelig stemplet som uhjemlet ved en højere domstol.

Den tyske forening, som dr. Hahn var sjælen i, medførte i visse måder en demokratisering af det tyske liv i Nordborg. Det var en meget broget forening. Først talte den embedsmændene og nogle medlemmer af gamle tysksindede familier, dernæst alle afhængige folk som postbude, lærere, kødsynsmænd og arbejdere ved jernbanen, sluttelig en stor stab af indvandrede tyske karle og piger. Enhver, der var i tysk brød, modtog en indbydelse, der altid lød på, at vedkommende var „dringend und herzlich eingeladen“. På selve slottet holdt foreningen baller til langt ud på natten. Her dansede dr. Hahn med østprøjsiske bønderpiger og karlene med doktorens og borgmesterens fruer. Det gik altså meget demokratisk til, men i det lange løb var det besværligt at holde sammen på det uensartede selskab.

1898 blev et yderst bevæget år for Nordborg. Rigsdags- og landdagsvalgene tilspidsede altid situationen meget stærkt. Ved landdagsvalget i 1898 var det tredje klasse, slaget stod om. Da det ved optællingen viste sig, at den danske kandidat, Frits Hansen, og den tyske, Peter Klinker, havde fået lige mange stemmer, bekendtgjorde valgbestyrelsen, at der under disse omstændigheder skulle finde omvalg sted en halv time senere, præcis! Næsten alle danske vælgere var gået hjem, fordi de, lige så lidt som mange tyske, havde tænkt sig muligheden af omvalg. Tyske og danske styrtede nu om kap ud i byen for at slå alarm, men sort så det ud, for tyskerne havde langt de fleste tilbage på slottet. I disse minutter var der nok flere nordborgere, som mindedes den

naive vise, der blev sunget efter branden i 1792, da en stor del af byen blev lagt i aske:

Se ned af himlens højde
oh, kiere Herre Gud.
Vi er her nok med sprøyte,
dog ser det farligt ud.

En slagter blev trukket ud af sin butik endnu med den blodplettede kittel på, en anden vælger kom i skjorteærmer fra middagssøvnen, alle ilede mod slottet. Den tyske skorstensfejer Scholtz, der var Peter Klinkers håndgangne mand, styrtede ind i Hans Iversens kro ved ridepladsen for at se, om der var tyske vælgere der. Jo, ganske rigtigt: fire postbude, som naturligvis havde stemt på Klinker, sad nu og styrkede sig ovenpå anstrennelsen ved et glas øl.

„Der skal være omvalg — — omvalg! Det haster!“ råbte skorstensfejeren.

Et par af postbudene havde kun stemt tysk, fordi de var pisket til det, og den ene af dem sagde: „Ja, godt, men det haster vel ikke værre, end at du kan gi' en punch?“ Det havde ingen hast for ham. Han mente egentlig det kunne være nok, når han stemte tysk een gang om dagen. Scholtz måtte give sig. „Det er vel ikke meningen, punchen skal stå på et ben“, spurgte det udspekulerede bud, da den første var gledet ned. Enden blev, at Scholtz måtte bestille fire punche til, som også blev stukket under vesten, mens den glade giver stod og trippede. Scholtz og hans postbude kom akkurat tidsnok til at komme for sent, eet af postbudene fik oven i købet en sten i skoen på vejen. Skorstensfejeren græmmede sig helt forfærdeligt over, at også hans egen dyrebare stemme var gået til spilde.

Inde i valglokalet gik handlingen sin gang, og den fik et bevæget forløb. Stemmeafgivningen ved valgmandsvalget til landdagen var offentlig. Når vælgerens navn blev råbt op, skulle han træde frem og tilkendegive, på hvem han stemte. For mange gamle vælgere var det ikke så nemt at klare denne situation, som man skulle tro, blandt andet fordi der i den daglige omgang ikke brugtes efternavn. Ved et bestemt valg kom den gamle Hans Jessen stol-

prende ind i lokalet, blev helt forvirret ved synet af de mange mennesker og sagde blot:

— Æ sejer Frits Hansen å så Jes Valdemar, å så må I ha farvel!
Han forsvandt skyndsomt.

Med Jes Valdemar mente den gamle købmand Jes Valdemar Jessen. Det var ikke helt nemt at tage en sådan afstemning for gyldig.

En gammel tysksindet graver havde i samme situation ganske glemte den tyske valgmands navn og erklærede derfor:

— Æ stemmer å æ regering!

Da det blev graveren forklaret, at han måtte nævne et bestemt navn, erklærede han kort og godt: „Så kan I ha æ hele skidt sjell“ og gik fornærmet sin vej.

En tysk gårdejer skulle mærkeligvis nok på valgdagen have en ko bragt helt om til Ketting, en strækning på 2 mil, og bød sin gamle dansksindede arbejder en hel prøjsisk daler (3 mark) for at besørge ham dette. Arbejderen kunne ikke stå for den kongelige betaling. Da Frits Hansen fik nys om dette, fik han i en hast sin karl til at spænde de to før omtalte røde heste for, og det lykkedes ham sandelig at få den danske arbejder hjem til Nordborg i rette tid. Den daler var givet skidt ud!

Ved det omvalg, hvorom her berettes, skete der det, at en gammel dansk malkeføtter, Anders Knudsen, der tjente hos en tysksindet gårdejer, var lige ved at komme for sent til navneopråbet. Det var nok planlagt. Netop som borgmester Klinker råber „Arbeiter Anders Knudsen“, kommer Frits Hansen halende med malkeføtteren, men da Knudsen var lidt døv, hører han ikke sit navn. Peter Klinker griber chancen og går meget hurtigt videre til det næste navn på listen. Frits Hansen var der med det samme:

— Dagegen protestiere ich, Herr Bürgermeister!

— Hier haben Sie garnicht zu protestieren, Herr Hansen! Hier bestimme ich! svarede Peter Klinker prompte, og tyskerne skratlo. Forresten gik det, som det skulle. Frits Hansen fik netop fire stemmer mere end borgmesteren og var valgt. Danskerne udbrød i rungende leveråb for Frits Hansen, hvorefter Klinker ophidset forbød enhver demonstration.

Takket være omvalget havde tyskerne altså været meget nær

ved sejren, og de pønsede stadig på hævn. Ingen tænkte dog på, at de dertil ville vælge en lejlighed som valg af menighedsrådsmedlemmer. Hidtil havde kirkekollegiet suppleret sig i stilhed. Men efter dr. Hahns ankomst til byen, skulle det nu være forbi. Nu skulle danskerne overrumple. Et kirkevalg, der altså ikke betragtedes som noget valg, var i 1898 udskrevet til den 13. marts, kl. 2 eftermiddag. Danskerne tænkte som sagt på intet, men fra sparekassens kontorvinduer havde man iagttaget et livligt rend hos borgmesteren hele formiddagen, og et par timer forinden afstemningen skulle ske, kom en gammel troskyldig tysksindet smed til at røbe, at der var planlagt et stort tysk fremmøde. Frits Hansen lukkede uden videre sparekassen, og lod øjeblikkelig stormklokken gå. En stab af folk blev sendt ud for at vække hver sine gader, og da de ledende tyskere ved totiden indfandt sig på kirkegården, blev de helt blege ved at se et par sne danske vælgere på pletten. Da fristen havde været så kort, ville danskerne nok alligevel have tabt, hvis ikke adskillige hjemmehørende tyskere havde modsat sig en overrumpling af danskerne på kirkeens grund og derfor var blevet hjemme. Nu var resultatet usikkert.

Ved valghandlingen førte Frits Hansen forsædet som formand for de kirkeældste. I almindelighed var det præsterne, der sad som formænd for menighedsrådene. Men det skulle Frits ikke have noget af, den skulle han nok selv klare. Under stemmeoptællingen var spændingen voldsom. Nis Nissen fulgte med på papiret. Da optællingen var færdig, sagde han lavmælt til sin side-mand: „Det gik. Vi fik 43 og tyskerne 40 stemmer“. Men i det samme rejser amtsdommeren, dr. Hahn, sig glædestrålende og lykønsker Peter Klinker. Nis Nissen ser det og bliver hvid som et lagen. Han må altså have forregnet sig. Nej, alligevel ikke! Frits Hansen erklærer nu, at de to danske kandidater, købmand C. Clausen og aftægtsmand H. Chr. Philipsen er valgt med 43 stemmer, mens tyskernes kandidater, P. Klinker og Mathiesen, Tands-holm har fået 40 stemmer. Til deres store skuffelse var overrumplingen mislykkedes. Så trak borgmester Klinker i harnisk og råbte: „Dagegen protestiere ich, Herr Hansen“, men Frits Hansen svarede omgående: „Hier haben Sie garnichts zu protestieren, Herr

Bürgermeister!! Hier bestimme ich!“ Peter Klinker syntes sikkert, han skulle kende en lignende sætning. Da fik Frits Hansen, den gamle eg, hævn for Sadova!

Glæden i Nordborg var stor. Mens tyskerne ved denne lejlighed havde ladet postbudene gå ud som sædvanlig, holdt de ved kirkevalget i 1899 hele deres stab af bestillingsmænd hjemme, så at de kunne afgive deres stemme. Derved lykkedes det dem endelig at få to danske menighedsrepræsentanter erstattet med to tyskere. De havde 69 stemmer imod danskernes 66. Således bølgede kampen frem og tilbage.

Den 24. marts 1898 fejrede tyskerne overalt i Slesvig og Holsten 50-års dagen for oprøret i Rendsborg. Også i Nordborg blev en „Erhebungsfeier“ iværksat med stort rabalder. Da dagen oprandt med en forrygende snestorm, var udsigterne for det planlagte fakkeltog, som skulle udgå fra slottet, ikke de bedste. Først ved apoteket lykkedes det at få faklerne tændt. Bag de mørke gardiner stod vi og så på optoget, en af dem, som var tvungen til at være med, var fars gode ven, degn Chr. Moldt, et af de fineste mennesker jeg har kendt, udgået fra Skårup Seminarium på Fyn. „Stakkels Moldt“, sagde far, „ja, do kan jo it blyw fri“. Da vidste jeg, at Moldt virkelig var dansk.

Gårdejer Nis Nissen, en af de ledende danske mænd i byen, fik os drenge til at gå rundt og tælle, hvor mange hjem der ikke havde lystret tyskernes ordre om at illuminere i dagens anledning, og vi kunne med glæde fortælle ham, at der var 48 mørke hjem i Nordborg. Jeg ser ham endnu for mig, denne rolige, sindige mand, idet han smilende sagde: „Se, se! Sidste gang, der skulle illumineres på kejser Wilhelm den Førstes halvfemsårsdag i 1887, var der kun fire!“.

Aftenfesten sluttede med dans og sviregilde på slottet.

En tysksindet gårdmand i Oksbøl havde besluttet at fejre oprørsdagen med at tænde et stort blus. Derfor kørte han et par læs tjørn ud på sin mark, men i det forrygende vejr ville tjørnen ikke brænde. Da hans danske nabo dagen efter fik øje på tjørnebunken, fattede han en skummel plan. Den kunne bruges ved en anden lejlighed, og den kom. Endnu den 8. april — kong Christian IX.'s 80-årsdag — lå tjørnen på tyskerens mark, men om aftenen, da

han vendte hjem fra et besøg, så han det prægtigste kongeblus på marken. Mon naboen kendte noget til sagen? Kort efter havde Jesper Oldfux (Anders Lebeck) en satirisk artikel i „Hejmdal“ om blusset, der ikke ville brænde på oprørsdagen, men nok på Christian den IX's fødselsdag — og hele Nordslesvig morede sig!

Denne morsomme episode mindes jeg klart, skønt jeg kun var 17 år dengang. Men alligevel ville jeg gerne under et besøg i Nordborg i fjor (1950) have den bekræftet. Jeg indbød så fire mand i 80 års alderen: Chr. Christensen, Elsmark, Nik. Frederiksen, Jes Bladt og min broder Albert Petersen, Nordborg, og læste for dem, hvad jeg havde skrevet.

Det kan nok være, de fire, som havde oplevet den spændende tid, morede sig ved at få denne kostelige historie opfrisket. De nikkede genkendende hele tiden, og da jeg var færdig, sagde Nikolaj Frederiksen: „Kan du hovs et, Chresten, vi va enno bagette hen i Ausbøl (Oksbøl) krue å få vos et skænk“. Sikken et fund, jeg der havde gjort uden at vide, at jeg her havde misdæderne foran mig. „Ja — og kan du hovs et, Albert, vi bræen enno en tjærtynn æ midt o Nøborre ga?“, sagde Jes Bladt til min bror. —

Til trods for gendarmernes stærke kontrol kunne man langfredag 1898 fra Havnbjerg mølle alligevel tælle 42 blus. Nogle unge danske drillede ved denne lejlighed herredsfogeden og gendarmene ved at fylde en række tipvogne på jernbanedæmningen uden for herredsfogedens vinduer med ved, og om aftenen blev den prøjsiske embedsmand vidne til den fineste illumination for den danske konge.

Der var altså tegn i sol og måne, som syntes at vise, at hverken overpræsident Køllers nys indledede tvangspolitik eller amtsdommer Hahns fortyskningsforsøg, endsige borgmester Klinkers eller skorstensfejer Scholtz's indsats havde formået at knægte danskheden i Als Nørherred, og disse tegn skulle rigsdagsvalget den 16. juni 1898 bekræfte.

Forud for et sådant valg blev valglisten gennemgået med mikroskopisk nøjagtighed. Som 17-årig lærling fik jeg lov til at låne afskriften af valglisten hos gårdejer Nis Nissen. Med iver kastede jeg mig over den i mit lille kammer for at se, om ikke en dansk vælger var blevet glemt. Jeg må t t e være med.

Kort før valget holdt Peter Grau, Pøl, et møde i Holm kro ved Nordborg. Amtsforstander Klinker, som i denne tid var stærkt ophidset, kom anstigende med en gendarm i hælene. Da Peter Grau opfordrede forsamlingen til at synge „Der er vel dag til suk og gråd — —“, sprang Klinker op og forbød sangen.

„Den er ikke forbudt, den sang vi også ved mødet i går“, indvendte Grau.

„Einerlei — ich schliesse hiermit die Versammlung“, erklærede amtsforstanderen. Peter Grau protesterede, men nu sprang gendarmen op på bordet, truede med revolveren og forlangte, at salen blev ryddet inden 5 minutter.

De Holm-boere har aldrig været hastige af sig. De gav sig til at diskutere med gendarmen. Flere gjorde opmærksomme på, at de var i familie med værten, og så kunne de vel få lov til at blive? Ja, familiens medlemmer måtte blive i huset. Mærkværdig nok viste det sig, at alle de tilstedeværende var i familie med værten, Hans Sandvej, så enden blev, at det store „slægtsmøde“ måtte henlægges til marken uden for kroen. Men et dejligt møde blev det, og det kendtes på det danske stemmetal. Ja, det gik, som vi plejede at sige efter første verdenskrig: „Tyskland vandt sejrene, og Frankrig vandt krigen“.

Anden påskedag havde vor rigsdagsmand, Gustav Johannsen fra Flensborg, indvarslet til et møde i Lorenzens gæstgivergård, hvor jeg brændte efter at være med, men måtte ikke. Lærlinge og personer under 18 år måtte ifølge den tyske foreningslov ikke deltage i politiske møder. Gode råd var dyre. En af mine kammerater, nuværende redaktør H. Weber, Århus, fandt på, at vi kunne snige os om i gæstgivergårdens have og gennem et vindue nå ind på balkonen. Her lå vi i fire stive timer på gulvet og hørte Gustav Johannsens kraftige tale. Jeg mindes endnu afslutningsordene, som han slyngede ud: „Slutter kreds og stå fast, alle danske kvinder og mænd! Gud, han råder, når vi fanger sejr igen“.

Mødet, som var besøgt af henved 300 mennesker, overvågedes af herredsfoged Klinker og to gendarmere. Tænk, om de havde vidst, at der lå to 17-årige drenge oppe på balkonen! Hvilken fangst de kunne have gjort! Således gik det til, at jeg fik mulighed for at høre Gustav Johannsen uden nogensinde at have set

ham. I dag, hvor man har radio, er det jo ikke ualmindeligt, men dengang!

På selve valgdagen, den 16. juni, blev der gjort et uhyre energisk arbejde for at få alle danske vælgere frem. At vi ikke havde flertal i selve Nordborg by, vidste vi, dertil havde indvandringen gennem årene været for stor. Opgaven var derfor ikke mindst den, at få de vælgere frem for at afgive deres stemme, som trykkede sig af angst for følgerne. En gammel aldersrentenyder ville ikke stemme og gav som grund, at han var så svag, at han ikke kunne komme op i en vogn. De danske valgledere trængte på. Ja, en lav vogn dal Der kom en lav vogn. Nej, den måtte være lavere endnu! Så kørte en endnu lavere vogn frem. Nå, så afsted! Det var i sidste øjeblik, den gamle fik en tyk vinterfrakke over sig, og i slingrende fart gik det gennem den lille bys gader til valgstedet.

— „Der verfluchte Kerl!“, råbte dr. Hahn efter kusken, min bror, farvermester Hans Petersen, da den vilde jagt for forbi ham. Han havde straks set, at der var en dansk stemme mere i vognen.

Resultatet i Nordborg by blev 107 tyske stemmer og 78 danske, et meget hæderligt resultat for den lille by, der var blevet plaget med tysk indvandring, navnlig med arbejdere til jernbaneanlægget over Gammeldam. Blandt disse var 22 stemmeberettigede, og da valgresultatet for Sønderborg amt forelå, viste det sig, at tyskerne i amtet, det vil sige på Als og i Sundeved, siden valget i 1887 kun var gået frem med netop 22 stemmer. En sammentælling af tallene ser således ud:

Rigsdagsvalget 1887	Danske 3355	Tyske 1232
Rigsdagsvalget 1898	Danske 4224	Tyske 1254

Glæden blandt de danske var stor, og heller ikke eftertiden kan fortænke dem i, at det kneb med at holde hånen tilbage. I „Hejmdal“ foreslog Jesper Oldfux amtsdommer Hahn at rejse et mindesmærke over de 22 jernbanearbejdere på selve dæmningen over Gammeldam. På støtten kunne der stå:

„Hvad store militærbyrder og høje skatter, hvad skoletvang og politimagt, hvad tyske foreninger og præsiske embedsmænd, hvad opløste møder og skarpladte revolvere, hvad dr. Hahn og skorstensfejermester Scholtz ikke har udrettet: at skaffe tyskheden

fremgang i Sønderborg amt, det udrettede 22 ved dette jernbane-anlæg sysselsatte jernbanearbejdere den 16. juni 1898. Derfor satte taknemlige embedsmænd dette minde“. Folk morede sig kosteligt over denne artikel.

Når man nu 50 år efter tænker på denne tid, så kan jeg ikke gøre det uden at sende de trofaste danske arbejdere i Nordborg en taknemlig tanke. Ja, jeg må beundre dem. Daglejerne, som vi kaldte dem dengang, mødte frem uforknytt foran det tyske valg-præsidium med borgmester Klinker i spidsen og stemte mundtligt på de danske kandidater ved landdagsvalget, dette til trods for, at arbejderne ofte tjente hos en tysk gårdejer, og til trods for at der ikke var for meget arbejde dengang, og at der som regel var inange munde at mætte. Om vinteren gav det 80 penning daglig og kosten i de seks dage; understøttelse var der dengang ikke noget, der hed. Ære være disse nøjsomme og trofaste arbejdere! Det samme kan siges om en hel del små dansksindede håndværkere, som til dels måtte leve af tyskernes næring.

Det var sjældent, at der blev afholdt politiske møder, der kunne gå år imellem. Gustav Johannsen døde den 29. oktober 1901, og „Den nordslesvigske Vælgerforening“ opstillede redaktør Jessen som hans efterfølger, men de tyske myndigheder havde ikke hast med at udskrive valg, det var jo Haderslev-Sønderborg kredsen, det drejede sig om, og den havde de ingen udsigter til at erobre fra os. Det skete først i marts næste år. Den mellemliggende tid benyttede redaktør Jessen imidlertid til at holde valg-møder i. Værten i Majkro, J. Christensen, var en af de få, som ikke lod sig true af prøjserne, men gav salen til sådanne møder. Det var vel nok en stor oplevelse for mig at være med her. Nu skulle jeg se og høre den mand, hvis artikler og hvis blad jeg havde læst de sidste ti år. Salen var fuldt optaget, skønt en hel del danske mennesker havde ladet sig kue af Køller-politikkens hårde tryk, som de seneste år havde hvilet, særlig over Nordborg og Nørherred. Jeg ser for mig den gæve, gamle kæmpe, Frits Hansen, Løjtertoft. Stor og bred med det smukke fuldskæg stod han der og bød redaktør Jessen velkommen til Als Nørherred på en naturlig jævn måde og ønskede ham inderligt sundhed og kraft til den ansvarsfulde gerning, han gik ind til. Jeg ser endnu den iltre, raske og

veltalende Peter Grau åbne mødet på en så elegant og fin måde, som kun han kunne gøre det. Med snærende stemme snurrede han derpå rundt mod herredsfoged Klinker: „Mødet er lovligt anmeldt, vær så god!“, og kastede anmeldelsen ned på hans bord. Og så talte redaktør Jessen om „Vor fortid“, den mest ildnende tale, jeg nogensinde har hørt. Han holdt hele den store forsamling i sin hånd, alle var betaget. Ildfuld, som han var, strakte han til slut begge hænder ud for sig og råbte: „Og nu spørger jeg, hvad vælger De: „Strikken eller kniven?“ Mit hjerte stod stille, der var fuldstændig tavshed i salen, inden et bragende bifald brød løs. Senere talte H. P. Hanssen om sit arbejde i den præjssiske landdag. Han talte om „Vor kamp og stilling i nutiden“ og belyste forholdene ud fra de erfaringer, man har gjort med tvangspolitikken mod polakkerne, katolikkerne og socialisterne; og han sluttede med at omtale den gunstige vending, som det efter myndighedernes alt for stærke ivrighed havde taget med optantspørgsmålet i den senere tid. Mødet sluttede med, at Jessen fremsagde: „Hvorfor svulmer Weichselfloden?“ så mesterligt, så enestående, først sagte for at slutte med mægtig kraft, mens hans øjne lynede: „Men når drengen vågner, synger de om kampens ørn. Under sang om svunden storhed vågner Polens børn!“ At jeg skulle få lov til at opleve dette!

Danskheden på Als var sidst i 80'erne nede i bølgedalen, men trods Køller-politikken 1897/98 var der ved rigsdagsvalget 16/6. 1898 en dansk fremgang at spore. Gustav Johannsens møde 2. påskedag samme år havde været med til at give alsingerne mere mod til arbejdet.

Man begyndte at mærke følgen af, at en del unge mænd i 80'erne havde undladt at udvandre, men var blevet her og havde taget tønnen i de præjssiske kaserner. En del af disse unge havde som nævnt været på danske skoler eller havde på anden måde haft forbindelse med Danmark, og de kom hjem med en ny og frisk indstilling til det nationale arbejde. De så, at linjen i den hidtil førte politik med Frits Hansen som leder, måtte lægges noget om. Frits Hansen repræsenterede det slægtled, der havde oplevet 1864, og som håbede på en snarlig genforening på grundlag af § 5. De

unge så, at vi måtte arbejde på længere sigt, indrette os efter forholdene, hævde og styrke danskheden gennem det folkelige arbejde uden dog nogensinde at opgive håbet om § 5's opfyldelse.

Alle disse unge, raske bondesønner, der vendte tilbage til Als, kom Nis Nissen godt tilpas. Han, der var en halv snes år ældre, havde allerede i 80'erne som en af de første været på en dansk højskole.

Jeg mindes endnu, at Nis Nissen engang indbød nogle af disse unge i sit hjem til samvær med højskoleforstander Begtrup. Herredsfogeden fik nys om sagen og sendte gendarmen af sted, og mødet blev forbudt. Egentlig var det ulovligt at forbyde et samvær i et privat hjem, men hvis mødet ikke var blevet aflyst, var forstander Begtrup blevet udvist! —

I denne brydningstid, hvor det gamle og det unge slægtleds syn på nationalitetskampen stod side om side, dukkede Peter Grau, Pøl, op. Han havde gået i skole i Svendborg, havde der fået en god uddannelse, som senere blev ham til nytte i arbejdet. Som gårdejer — fri og uafhængig — deltog han i kampen med et helt hjerte. Han var den fødte taler — den nationale vækker, der betød uendelig meget for Als — især Als Nørherred — i den tid, fortyskningen satte så stærkt ind, og senere kom hans indsats jo til at betyde uhyre meget for hele Nordslesvig.

Efter århundredskiftet var danske i Als Nørherred ved godt mod og fuld af fortrøstning. De tre foregangsmænd: Frits Hansen, Nis Nissen og Peter Grau, var hver på sin måde hårde nødder at knække for herredsfoged Peter Klinker. Deres livlige alsiske naturel, deres tro på vor sags fremgang og deres indsigt gjorde dem til danskhedens førere. Bag dem stod en voksende flok af unge, der med glæde gik ind i arbejdet. Nogle blev på Als, andre drog til andre egne, hvor der var brug for dem. Det blev min lykkelige lod at komme ud på vestereggen og forsøge på at give noget af det videre, som min slægt og min alsiske hjemstavns befolkning havde givet mig.

Nationale forhold i Tønder omkring århundredskiftet

EFTER endt læretid arbejdede jeg forskellige steder som svend, således i Flensborg, hvor jeg bl. a. var beskæftiget i det store rerupske bageri, og hvor jeg hver middag hentede „Flensborg Avis“ i bygningen ved siden af. På denne tid af dagen var redaktør Jessen som oftest alene på kontoret, og han gav mig altid avisen med en eller anden venlig bemærkning, noget jeg naturligvis var meget stolt af. Arbejdsomt set var det, som allerede nævnt, på den tid et meget hårdt job at være bagersvend. Almindeligvis begyndte vi klokken 9½ om aftenen, og vi var aldrig færdige før efter klokken 11 næste formiddag, snarere senere, og så gik det endda for fuld damp hele tiden, et tempo, som ingen drømmer om i dag. Fridage kendte vi heller ikke til dengang. Kunne vi nappe os en anden julenat eller en pinsenat var det meget. Benyttede vi disse fridøgn til at rejse på besøg i, sov vi derfor det meste af tiden. Lønnen var bedre i byerne end på landet, hvor man kun tjente 5—6 mark om ugen. I Flensborg gav det ligefrem hele 10 mark om ugen plus kost og logis, men begge dele var som oftest ganske vist så som så, ja nærmest meget mådelige. Vi var indkvarteret seks mand i een stue, og vi arbejdede og sov til forskellige tider. I Vesterland på Sild fik jeg sandelig om sommeren 15 mark ugentlig, men hertil er dog at sige, at i højsæsonen, som varede i seks uger, arbejdede vi fra klokken 8 om aftenen til klokken 2 næste dags eftermiddag. Skønt jeg var spinkel af legemsbygning, har et forceret tempo og en lang arbejdsdag aldrig generet mig.

På Sild blev jeg i 1903 forlovet med Christiane Nielsen, datter af husmand Niels Th. Nielsen, Stokkebro ved Møgeltønder. Hun

Min forretning før ombygningen, hvor det første danske møde i Tønder fandt sted.

kendte heller ikke til andet end at tjene hos fremmede folk. I 1905 fik vi at vide, at et bageri i Tønder, tilhørende Andreas Schmidts arvinger, var til salg, og det lykkedes os at købe denne ejendom, Vestergade 8, for 16 500 mark, mod en udbetaling af 4 500 mark, som min far lånte mig. Det skulle blive min arvepart, sagde han. Ejendommen var meget forfalden, og alt var forsømt, så at vi syv år senere måtte bygge et helt nyt hus. Min kone og jeg havde til sammen samlet 700 mark, en ikke ubetydelig sum på den tid, men hvad der ikke gik til anskaffelse af de allernødvendigste møbler, det gik til omkostninger ved handelen, så da vi skulle begynde den 1. juli 1905, havde vi lige akkurat $1\frac{1}{2}$ mark tilbage. Far lånte os frivilligt 100 mark som driftskapital, men vi besluttede at prøve på, om vi ikke kunne undgå at bruge dem. Det lykkedes, og da far og mor besøgte os i oktober samme år, fik de den samme hundredmarkseddell med igen. Vi behøvede ikke nogen driftskapital, da alt i butikken blev betalt kontant. Den første dag, en lørdag, havde vi 28,43 mark i kassen og allerede den næste dag, søndag, havde vi 47 mark. At det er gået godt, er ikke min fortjeneste, men skyldes kun, at Gud har velsignet vor gerning.

På Guds velsignelse alt beror!

Men hvilken forskel på Als og vesteregnet! Derovre var der grøde og fremgang — og her kun tegn på aftagende danskhed. Tønder by har i national henseende altid været kendt som den

mest fortyssede af de fire nordslesvigske købstæder. Mange var dog hverken det ene eller det andet, dansksindede kunne de i hvert fald ikke kaldes. Og var det i grunden så mærkeligt? Hvordan skulle jævne borgere i tidligere tiders Tønder egentlig kunne komme til at føle sig som danske? Tøndringerne har aldrig haft megen sans for politik. „Hvad skal vi med alt det vrøvl og spektakel?“ hørte man dem ofte sige; selvom de talte dansk og hed Hansen, Jensen, Nissen o. s. v., følte de sig ikke som danske.

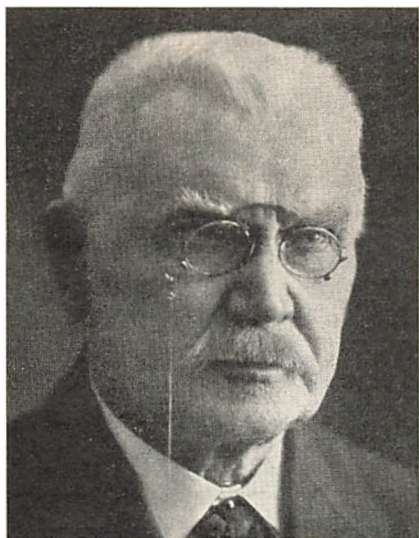
Tønder hørte før 1721 til den gottorpske del af Sønderjylland, og senere viste den danske regering en fuldstændig mangel på klarsyn og en tragisk sorgløshed i national henseende, og det svier til os den dag i dag. Befolkningstilskud fra det dansksindede opland mod vest og nord kom der ikke, fordi egnen i forvejen var tyndt befolket, så den selv beholdt det normale fødselsoverskud, et overskud, som ellers plejer at komme den nærmeste købstad til gode. Dertil kom, at udvandringen i tiden fra 1866 til op i firserne var stærkere og blev længere ved end i det øvrige Nordslesvig.

Slesvig-holstenismen fik derfor god jordbund i Tønder. Her blev også den fra oprørstiden kendte advokat Beseler valgt, skønt bosiddende i Kiel. De gamle havde især svært ved at forlige sig med, at Bismarck så grundigt havde snydt dem. En af de sidste slesvig-holstenere var nok den gamle destillerer Johannsen fra Svinetorvet, om hvem Skovrøy sagde, at han var det mest fredssommelige menneske, han havde kendt, men han havde to fjender, den ene var Bismarck og den anden fabrikanten af Flensborg brændevin, hans konkurrent.

Mens de tre andre nordslesvigske byer hver havde sin danske avis, som var til megen stor national støtte, har Tønder altid måttet undvære et selvstændigt dansk blad, bortset fra årene 1882—84, hvor redaktør Skovrøy udgav „Vestslesvigsk Tidende“, der senere overgik til „Flensborg Avis“.

Redaktør P. Skovrøy er et kapitel for sig. Der kan ikke tales om danskhedens udvikling i Tønder, uden at hans navn nævnes. Han holdt „Hundevagten“ — og gjorde det på sin egen måde, som den kunstnernatur han var.

Kort tid efter, at vi var kommet til byen, gik jeg ned til Skovrøy

Redaktør Peter Skovrøy, der holdt »Hundevagten« i Tønder.

for at melde mig ind i Sprog- og Skoleforeningen. Jeg husker endnu, hvor skuffet jeg var over dette besøg, da jeg havde ventet, at få lidt at vide om stillingen og om, hvad der eventuelt kunne gøres for at nå videre frem. Egentlig havde jeg ventet, at Skovrøy skulle være blevet glad over, at en ny dansk familie kom til byen — og det blev han vel også — men det viste sig hurtigt, hvor forskellige vi var. Han var, som han skriver i „30 år i Tønder“ som redaktør blevet vant til „at gå af vejen for“. Det skal ikke forstås sådan, at Skovrøy var bange, men han havde valgt at følge det løsen: at bruge sin pen og holde sin mund, siger han selv, og den indstilling svarede ikke til min natur. Skovrøys styrke lå på et helt andet område. Han virkede alene ved sin nærværelse. Tyskerne respekterede ham, og det betød meget. Når hans navn blev nævnt i en samtale med en tysker, kunne denne sige: „Ja, Skovrøy, han æ jo dansk, De æ ham, dæ skrywe i æ avisse, men det måt' han jo å brumm for.“ Det blev sagt med et tonefald, som om man mente: „Det er den sidste levning af den lille danskhed, der engang har været i Tønder“. Skovrøy var „Tønders danskhed“. —

Skulle der gøres noget, var det på høje tid. Det var trist at høre navne nævnt på kendte borgere, som havde været danske, og „som i grunden er danske endnu“, som Skovrøy sagde. Men

de var af økonomiske grunde bange for at vise deres sindelag. Derfor gik de med i de tyske selskabelige foreninger: „Singverein“ — „Familienverein“ — „Schützenverein“, og hvad de nu hed, såvel som i det frivillige brandværn, „Feuerwehr“. Børnene havde kun tysk skolegang, sendtes ofte sydpå i lære, og forældrene omtalte aldrig deres nationale sindelag, „for det kan jo skade dem senere“. Lad mig bare nævne et enkelt eksempel, som tydeligt viser rigtigheden heraf: Lige før genforeningen kom en søn af en herværende næringsdrivende hjem fra Tyskland og spurgte faderen, da denne havde givet udtryk for glæden over snart at kunne hejse Dannebrog: Ja — far, men er vi da danske? Som oftest var det materielle overvejelser, der lå til grund for folks stillingtagen i national henseende.

De unge blev tyske soldater, og dermed fulgte ofte, at de også blev tyske af sind. Det var ikke let at stå for de pragtfulde uniformer og det tyske militærvælde. Her i Tønder så man ned på det lille Danmark, hvis hær ikke var større end „at æ Feuerwehr i Affenrå ku arreste' dem“, sagde tønderingerne smilende.

Danskheden var stille svundet ind. Mange piger fra oprindelige danske hjem blev gift med tyske seminarister og blev dermed tysk-sindede. En del af dem drog dog sydpå og bosatte sig der. Var danskheden i Nordslesvig ret svag i slutningen af århundredet, så var der her i Tønder nationalt og åndeligt dødvande. En stor del af de danske familier, som havde haft nogen indflydelse, var i årene efter 1864 flyttet til Danmark.

I 1898, da der skulle være valg til den tyske rigsdag, ønskede godsejer H. Aa. Knudsen, Trøjborg, ikke at blive genopstillet, og så henvendte vesteregnens befolkning sig til redaktør Jessen, Flensborg, som tog imod kandidaturen. Jessen fik så mange henvendelser om at afholde møder før valget, at han ikke kunne efterkomme dem, og derfor enedes vesteregnens danske om at afholde et stort fællesmøde i Tønder onsdag den 25. maj 1898, og hertil lejede man salen på „Skyttegården“. En række kendte mænd fra omegnen stod som indbydere til dette møde, som det var skik og brug dengang. I „Flensborg Avis“ fremkom indbydelsen med 46 danske mænds underskrifter fra 19 sogne i Tønder amt. Men blandt disse var der sørgelig nok kun een eneste

næringsdrivende, som vovede at give navn til, og det var bødker Michelsen i Hostrup. Fra Tønder by var der ikke een, som havde mands mod til at stå som indbyder, men senere skrev rentier Thaysen, Sønderbro, dog under på valgopråbet. Altså een retfærdig i Sodoma! Dog skal det siges, at også en dansk gård-ejer i den nu i Tønder indlemmede del af Tønder landsogn havde underskrevet indbydelsen. Dette taler sit tydelige sprog om, hvor bange og forskræmte danske næringsdrivende dengang var.

Mødet blev imødeset med megen spænding, man ventede stor deltagelse. Så lød der pludselig forlydende om, at værten på „Skyttegården“ trak sit tilsagn om at stille salen til rådighed tilbage. Hurtigt rygtedes det, at det var den tyske „Kriegerverein“s folk med kendte indvandrede embedsmænd i spidsen, som havde fået værten til det under trusel om boykot.

Det kan nok være, at der blev røre blandt den danske landbefolkning. „Det er et slag i ansigtet på os!“ skrev Thomas Thomsen, Toghale, i et indlæg i „Vestslesvigs Tidende“. Flere gange spurgte Skovrøy tyskerne i sin avis, hvorfor de ikke kom offentligt frem med en protest imod embedsmændenes indskriden. „Hvad nytter det med et knips i lommen?“, skrev han. Hvor var dette et klart bevis på, hvilken indflydelse de mange tyske embedsmænd i Tønder havde!

Det for sit danskerhad kendte „Tondernsche Zeitung“ vovede ikke engang at forsvare embedsmændenes drastiske skridt mod den danske landbefolkning, der var byens gode kunder, så embedsmændene måtte ty til „Flensburger Norddeutsche Zeitung“ for at forsvare deres handlemåde. Dette blad krævede som svar på redaktør Jessens „udæskning“ oprettelse af en afdeling af „Deutscher Verein fürs nördliche Schleswig“ i Tønder, som det trods ihærdige anstrengelser ikke var lykkedes at få oprettet hidindtil. Redaktør Jessen skulle ikke forstyrre det gode forhold mellem danske og tyske borgere i Tønder, skrev man. Imidlertid var det slet ikke redaktør Jessen, men ene og alene omegnens danske, som havde ønsket dette møde med deres rigsdagskandidat.

Den danske landbefolknings harme blev efter dette så stærk, så man for alvor tænkte på at handle mindst muligt i Tønder.

„Vi er gode nok, når vi handler i Tønder, når vi kommer til bys til fredagsmarkedet“ lød det, „men vi skal vise de gode folk i Tønder, at vi kan klare os uden dem“. For alvor tænkte man på at oprette egen forsamlingsbygning med bank og butikker.

Den 7. juni 1898 står der i „Vestslesvigs Tidende“: „Nogle danske mænd fra omegnen har fået snedkermester Borres ejendom, Vestergade 14 i Tønder (Angels gamle købmandsgård — nu „Tønder Landmandsbank“) for en pris af 26 000 mark på hånden. Der skal indrettes et gæstehjem i forbindelse med forsamlingsaal“. Desuden havde man også en anden købmandsgård til 60 000 mark på hånden, men resultatet af disse overvejelser blev, at man af fru M. Hansen, Kannikhus, købte hele grundstykket syd for den nuværende Jernbanegade.

Redaktør Jessen blev som nævnt beskyldt for at være ophavsmanden til alt dette; men det var ikke tilfældet. Han advarede tværtimod meget stærkt mod udførelsen af denne plan. Borgerne i Tønder skulle ikke lide under, hvad en lille klike embedsmænd havde været årsag til, og desuden kunne det skade de enkelte danske næringsdrivende, som endnu fandtes i Tønder. Redaktør Jessen skriver, at man ikke bør gå videre end at bygge en forsamlingsaal, eventuelt i forbindelse med en bank, da den tyske bank i Tønder benyttedes i politisk øjemed. Som bekendt blev hele projektet ikke udført; det blev stillet i bero, men ikke opgivet, og tre år senere — i 1901 — blev resultatet, at den første danske bank på vestkysten, „Tønder Landmandsbank“, blev oprettet. De få danske tøndringer og en hel del tysksindede, som ville vise, at de ikke godkendte embedsmændenes og Kriegerverein's fremfærd, tegnede aktier i den nye bank. Kriegerverein forsøgte at ekskludere de tysksindede medborgere, som var blevet bankens aktionærer, enkelte kom dog bestyrelsen i forkøbet og udmeldte sig, andre lod deres koner skrive sig for aktien — så Kriegerverein's ære blev reddet: den havde ingen medlemmer, der var aktionærer i den danske bank i den tyske by Tønder!

Tønder Landmandsbank's oprettelse var altså en direkte følge af det mislykkede forsøg på at få et møde med redaktør Jessen i 1898. Bankens oprettelse blev stopsignalet for danskhedens tilbagegang i Tønder. Det er vist ikke for meget sagt. Med R. P.

Rossen og min senere gode ven A. Andresen fra Skelde som bankdirektør blev landmandsbanken et danskhedens arnested.

Jeg beundrede min kone, at hun havde så stor forståelse for det danske og for den gerning, der skulle gøres. Ganske vist havde barndomshjemmet i Tønder været godt dansk, hendes far havde været dragon i Århus i halvfjerdsere og var nu optant, og som følge heraf fik børnene altid hjemmefra stærkt påbud om endelig at tie stille, når der blev talt om politik. Svigerfar har ofte fortalt om, hvordan det gik til på arbejdspladserne, når der blev diskuteret politik. Når en tysksindet kammerat havde drillet ham tilstrækkeligt længe, og han så ikke kunne lade være med at tage danskheden i forsvar, hed det: „Hold du bare din mund, lille ven! Det koster kun et groschens frimærke at få dig over plankeværket!“ Det vil altså sige: man behøvede blot at sende en anmeldelse til myndighederne for at få ham udvist. Jeg har tit tænkt, hvor må det have gjort svigerfar ondt ikke at kunne forsvare sig og forsvare Danmark, for han var så dansk, som kun få var det!

Socialt set var det en hård tid for småkårsfolk. De fik ingen understøttelse udover fattighjælp, som man holdt sig fra så længe som muligt. Sygekassevæsenet var endnu i sin vorden, og slog det ind med sygdom og arbejdsløshed, blev der ofte smalhans i småkårs hjem. Min svigerfar sagde ofte, at en arbejder dengang måtte lægge 100 mark tilside af sommerens fortjeneste og desuden have kartofler nok og et svin på stalden, hvis han ville se vinteren roligt i møde. Blandt arbejderne var der op til århundredskiftet ikke så få danske statsborgere, indvandrede fra Nørrejylland. Datteren af en brav dansk arbejder har fortalt mig, at hun og moderen engang tog mod til sig og spurgte et tysk byrådsmedlem om at få lidt hjælp af et legat til datterens konfirmation, da det kneb meget for dem at klare sig økonomisk. „Nej, hvad tænker De på! Deres mand er jo fra Danmark, så må Danmark ernære dem — å ejsen må de hunge“. Datteren sagde, da hun fortalte mig dette træk: „Fra den dag blev jeg først rigtig dansk, Thorvald Petersen!“

Da jeg i 1919 kom i byrådet, opdagede jeg, at gamle optanter, der var født i Tønder og havde levet der alle deres dage, ikke

kom i betragtning ved legatuddelingerne, som altid har spillet en stor rolle i Tønder. Da jeg påtalte dette, blev der svaret: „Sie sind ja dänische Untertanen, mit denen haben wir nichts zu tun!“ — Resultatet blev, at de tyske byrådsmedlemmer alligevel fik noget med dem at gøre.

Med godt mod begyndte min kone og jeg vor virksomhed i Tønder. Min far var altid bange for, at jeg skulle fare for stærkt frem; og han indskærpede mig nogle ord, som redaktør Jessen havde fremført i en tale på Frits Hansen, Løjtertoft's 60 års fødselsdag. Jessen havde her sagt, at det for enhver dansk gjaldt om at få en fast økonomisk stilling og derefter drive politik; så kunne vedkommende være et eksempel for andre; kunne vi ikke klare os økonomisk, virkede vort eksempel i modsat retning. Selvfølgelig var den udtalelse rigtig, men det var sandelig ikke let for os — med en startkapital på 1½ mark — at vente med at tage del i det nationale arbejde, indtil vi økonomisk kom til kræfter.

Der var kun få dansksindede i Tønder by. De danske stemmetal fra halvfemserne til 1903 varierede fra 13—28.

1890 — 513 tyske — 19 danske

1893 — 473 tyske — 21 danske

1898 — 440 tyske — 13 danske

1903 — 439 tyske — 28 danske

Men hvor var de 28, som i 1903 havde stemt dansk i det tyske Tønder? Det var vanskeligt at få det at vide. Ingen kunne oplyse noget derom, og ingen gav sig i lag med at få samling på de danske, der ifølge valgresultatet måtte være der.

For mig gjaldt det først og fremmest om at finde ud af, hvem der var dansk, og få kontakt med den enkelte. Dernæst måtte vi vise, at det kunne gå an at være sin danskhed bekendt og dog klare sig økonomisk; at man udmærket kunne skaffe sig respekt blandt de tyske medborgere til trods for, at man var dansk. Angsten for, at en dansk bekendelse kunne skade økonomisk, var vor værste fjende.

Lidt efter lidt kom der flere unge næringsdrivende til Tønder, næsten alle østfra, hvor landet var overbefolket — nord-

på drog man ikke gerne, da det føltes som en national pligt at blive hernede, — og det betød rygstød og fornyelse af dansk-heden i Tønder.

Skovrøy var tillidsmand for Skole- og Sprogforeningen, og det var ikke altid det morsomste job. I Køller-politikken periode var det rent galt. Da kom han en dag ind til en købmand og skulle have en mark i medlemsbidrag til Skoleforeningen. Manden var ret uvillig, og det endte med, at han ærgerligt smed en 50 penning på bordet og gik ind på kontoret. „Jeg skulle jo have ladet dem ligge“, sagde Skovrøy, „ men vi trængte på den tid til hver eneste skilling“.

I de to nævnte foreninger var der i de år, da kvinderne også havde fået lov til at være medlemmer af politiske organisationer, måske en snes medlemmer. Senere skrev jeg til Vælgerforeningens sekretær, Nis Nissen, Nordborg, at jeg havde hvervet en del medlemmer til Vælgerforeningen, og da foreningen ikke tidligere havde haft en tillidsmand i byen, blev jeg det senere, og jeg var ikke lidt stolt, da vi nåede op på 28 medlemmer!

Dansk virke i de truede egne

I NATIONAL henseende var Tønder amt, der strakte sig fra Døstrup i nord til Stedesand i syd og fra Tinglev i øst til Vesterland i vest, i allerhøjeste grad forskelligt og broget.

Mod syd var der så godt som ingen, mod øst nogen og mod vest en stærk danskhed. Her lå *enklaverne*, som indtil 1864 havde hørt ind under kongeriget. Grevskabet Schackenborg betød også en national styrkelse for denne egn. Folk i disse sogne var så danske, at de slet ikke regnede med, at tyskheden kunne trænge ind. Ja, de var i den henseende næsten blevet for trygge, for lidt efter lidt havde der her alligevel indsneget sig en hel del tyskhed, så tyskerne ved valget i 1912 i enklaverne mønstrede hele 365 stemmer (23%) imod 1173 danske. Men til trods herfor var det f. eks. i nogle sogne i lang tid ikke muligt for de tyske myndigheder at finde en mand, som var „gesinnungstüchtig“ nok til at være sognefoged (amtsforstander). Derfor måtte de her som forskellige andre steder i Nordslesvig indsætte en „kommissarischer Amtsvorsteher“, som der stod på det med den prøjsiske ørn prydede embedsskilt. Som oftest var det en pensioneret tysk officer. I Bredebro var det således en herr Freitag, i lighed med sine kolleger meget nidkær med hensyn til at gøre den hjemmehørende trofaste danske befolkning livet surt. Amtsforstanderen skulle overvære de politiske møder sammen med gendarmerne, og kunne de blot finde den mindste anledning til at forbyde et mødes afholdelse, så var de der straks.

Efter at den danske højskoles indflydelse gjorde sig mere gældende, begyndte man også herude med folkelige møder. Inden den tid samledes man dog i Visby i det gamle tinghus, og i Møgel-

tønder benyttede man den gamle skole som mødesal. Arbejdet i Møgeltønder førte til oprettelsen af det første forsamlingshus på vesteregnen, Møgeltønderhus, i 1907. Nationalt set var dette et stort fremstød. I årene inden verdenskrigen rejstes der derefter forsamlingshuse i Emmerlev, Ballum, Bredebro, Døstrup, ja, i de fleste sogne i Tønder nørreamt.

Sådan var stillingen i den gode, sikre del af amtet. Helt anderledes så det dengang ud i egnen syd og øst for Tønder, i den såkaldte *truede firkant*. Hertil regnede man almindeligvis det område, der ligger inden for linjen Flensborg—Tinglev—Løgumkloster—Tønder—Flensborg; ud over denne benævnelse var der to andre, som ofte anvendtes, når det nationale var på tale, *sproggrænsen* og *Slogsherred*. Ved sproggrænsen forstod vi linjen Flensborg—Nibøl, ganske vist var der nord for denne grænse dengang sogne, hvor det plattyske sprog var ved at trænge frem, men det danske blev dog forstået af så godt som alle dernede.

Var det område, som vi altså kaldte den truede firkant, ikke nøje bestemt afgrænset, så var det anderledes, når der var tale om Slogsherred, der omfattede de seks sogne: Hostrup, Burkal, Højst, Rabsted, Bylderup og Tinglev, stort set egnen nord og syd for jernbanen Tønder—Tinglev. Det er dette område, som her skal omtales. I Slogsherred så det i 80'erne og 90'erne alt andet end godt ud nationalt set. Det skyldtes bl. a. det forhold, at Slogsherred som en del af Tønder amt hørte med til den 4. slesvig-holstenske valgkreds (Tønder—Husum—Ejdersted), og at en dansk repræsentant aldrig kunne blive valgt — og desuden, som overalt, den store udvandring.

Skønt der i Slogsherred til valget til det nordtyske forbunds grundlovgivende rigsdag 1867 blev afgivet 675 danske stemmer og kun 388 tyske, så var det nu, som om interessen helt var svundet bort. Ophævelsen af § 5 i 1878 mærkedes tydeligt. 1878 synker det danske stemmetal ned til 309 stemmer, og i 1884 til 165 stemmer. I 1887 var modet så langt nede, at man slet ikke gik til valg, dog ikke alene i Slogsherred, men i hele Tønder amt. Valgene var så godt som den eneste styrkemåler, man kendte dengang. Noget plan i hele arbejdet havde man ikke. De danske har i nogle

sogne nærmest været i vildrede med, hvordan de skulle forholde sig ved et valg. Valgstatistikken viser, at de danske i Rabsted sogn til valgene 1877—1878—1881 og 1884 ikke afgav en eneste dansk stemme, skønt der dog både før og efter disse valg var henved et halvt hundrede stemmer i sognet; til det sidste tyske rigsdagsvalg i 1912 mødte Rabsted sogn med 75 danske stemmer (mod 52 i 1867). I de store sogne, Burkal og Tinglev blev der ved valget i 1884 afgivet kun henholdsvis 11 og 4 danske stemmer. Dersom det kan siges, at danskheden i Nordslesvig i firserne var langt nede, så må det vel nok indrømmes, at her i Slogsherred så det ud, som om man næsten var ved at give op. Når man læser disse tal, må man altid tage i betragtning, at kvinderne dengang ikke havde stemmeret.

Nu må man imidlertid desuden huske på, at det nationale dengang til daglig kun spillede en forholdsvis lille rolle på disse egne. Møder kendte man så godt som intet til, måske kun et ganske enkelt møde forud for et rigsdagsvalg. Avislæsning var langt fra så almindelig som nu, holdt man et blad i et enkelt hjem hist og her, var det som regel „Flensborg Avis“, og når vi nu ved, at da redaktør Jessen i 1882 overtog bladet, havde det kun henved 800 abonnenter ialt, og at dette tal fordelte sig over Flensborg by, over Nord- og Sydslesvig og over hele Danmark, så kan man nemt regne ud, hvor sjældent det må have været at møde en avis i Slogsherred.

Da det så med tiden blev lidt mere almindeligt at læse aviser, begyndte to eller flere naboer ofte at holde en avis sammen, dog som regel kun om vinteren, om sommeren havde man for travlt til at læse aviser. Mange af mine jævnaldrende vil sikkert kunne huske redaktør Jessens energiske indsats for, at avislæsning skulle blive hvermands sag. Derfor udsendte han også en mindre udgave af „Flensborg Avis“, et blad, som kun kostede 2 mark i kvartalet, hvorimod hovedudgaven kostede 3 mark. Ja, han gik endda så vidt, at han også udsendte „Flensborg Avis“ i mindste udgave, eller som det også hed „Det lille Blad“. Det udkom tre gange ugentlig og kostede kun 1 mark i kvartalet. Jessen søgte derigennem at gøre det muligt, at selv de økonomisk dårligst stillede danske kunne få lejlighed til at holde en dansk avis.

Danske foreninger og sammenkomster kendte man ikke meget til udover, at enkelte gårdmandsfamilier fra Slogsherred tog til „Det blandede distrikts landboforeninger“s dyrskue, som skiftevis afholdtes i Møgeltønder, Højkro, Visby og Bredebro, og som altid sluttede med en selskabelig sammenkomst.

Da H. P. Hanssen og vandre lærer Kasper Jensen engang i halvfemserne holdt et møde i Bylderup-Bov med et folkeligt og kristeligt emne, blev hjemmetyskerne så forargede, at de demonstrerede ved at kaste måtter og sodavandsflasker ind i mødelokalet.

Nej — der var vel nok folkeligt dødvande i Slogsherred i den tid. H. P. Hanssen fortæller om, at han og Morten Eskesen engang drog fra by til by, idet de begyndte i Åbenrå og endte i Rørkær for om muligt at finde en eller anden ung, som var villig til at tage på efterskole eller højskole. Da de på turen var nået frem til gårdejer Hans Jepsens gæstfri hjem i Rørkær, og denne i den anledning havde samlet en del danske i sit hjem, sneg den kendte danske mand, Andreas Brink, der var optant, sig ned til gården og stod så hele aftenen i mørket uden for vinduerne og lyttede.

På denne egn var der også mange tilhængere af Indre Mission, og mange af disse lod sig ofte forskrække af de tyske sognepræster, som foreholdt dem, at „man skal være øvrigheden underdanig“, hvilket man efter deres opfattelse ikke var, hvis man stemte dansk. At Indre Missions tilhængere, særlig i Slogsherred, som oftest holdt sig borte fra det nationale og folkelige arbejde, var vi ofte meget kede af. H. P. Hanssen har engang udtrykt det således: „Gid vi dog kunne få dem med, det ville være en stor vinding for vor folkesag, for det er dem, der graver dybest“.

Nå, ved afstemningen i 1920 — den dag, det virkelig gjaldt, — da viste Indre Missionsfolkene dog, hvor de hørte hjemme, da mødte de frem og afgav deres stemme for Danmark. I 1912 blev der i Slogsherred afgivet 383 danske og 870 tyske, i 1920 derimod 2176 danske og 1932 tyske. De 5 sogne i Slogsherred kunne vise dansk flertal, i Tinglev med den store jernbanestation stemte dog 54% af vælgerne for Tyskland, for Danmark blev der afgivet

46%, men her skal oplyses, at af de tilrejsende vælgere var 114 fra Tyskland og kun 56 fra Danmark.

I den truede firkant var der en stor del, som hverken var tyske eller danske, de såkaldte blakkede, der nærmest var ligegyldige over for det nationale spørgsmål. Det kristelige og det folkelige betød ikke noget for dem, deres hovedinteresse var bedre økonomiske forhold. De var — som man sagde dengang —: „hverken tyske eller danske eller helle (hellige)“, og det kan jo ikke nægtes, at vor landsdel, der hørte med til det opblomstrende tyske rige, havde forholdsvis gode økonomiske kår, og derfor var der altid fare for, at en del blakkede efterhånden lod sig rive med af det tyske.

Som nævnt var det for de danske i denne egn en håbløshedens tid, en „hvad kan det nytte“-periode. I den truede firkant var folkedøden ved at indtræde. Men alligevel har der været en lille trofast flok, som trods al forsagthed, trods paragraf fem's ophævelse, trods det stadig tiltagende prøjsiske tryk ikke gav op, de holdt ud og overvintrede danskheden herude, til undsættningen kom en snes år senere. Disse — *det trofaste sinds folk* — er det, vi aldrig må glemme. Det er dem, vi kan takke for, at også vi hernede i den tidligere så fortyskede egn kom med hjem til Danmark.

Da Slogsherred vågnede.

„Flensborg Avis“ med Jessens skarpe og ildnende artikler fik efterhånden en noget større udbredelse. Hist og her oprettede Sprogforeningen små bogsamlinger, Sprogforeningens Almanak med bl. a. Nikolaj Andersens satiriske digte og Skovrøys fortællinger vandt mere og mere indpas. Selve Køller-politikken, der vel for resten ikke mærkedes så stærkt herude som ovre på østkysten, har også bidraget til, at modstanden mod det prøjsiske styre blev stærkere. Man mærkede også, at udvandringen var standset. Børnene af dem, der blev herhjemme i firserne, var nu ved at vokse til. Lidt efter lidt fremstod der således en, omend ikke talrig, så dog god dansk ungdom, og nu begyndte man at sende de voksne børn på efterskole, for denne egns vedkommende vel

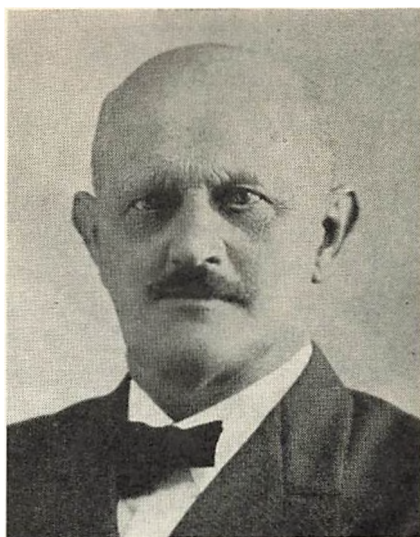

Elise Jacobsen, født Christensen, Lendemark Mølle, var en af de drivende kræfter i det danske arbejde i Slogsherred omkring 1900.

mest til Vester Vedsted, Skibelund og Hejls. Disse skoler var jo lagt lige ned til kongeågrænsen med det formål at give unge nordslesvigere let adgang til at komme på efterskole. Således var forholdene hernede omkring århundredskiftet, nu var Slogsherred også ved at vågne.

Sidst i halvfemserne kom der et ungt dansk ægtepar fra østkysten over til Slogsherred, til Bylderup Bov, som bestyrerpar på mejeriet. Jes Jakobsen var fra Hjordkær ved Åbenrå og hans kone Elise, født Christensen, kom fra Smøl ved Broager. Ingen af de to havde været på højskole, men hjemme i Sundeved var Elise Jakobsen kommet i berøring med folk, som havde været der, og som nu var med i det dansk-folkelige og kristelige arbejde. Dette arbejde optog dem begge meget stærkt. For at kunne være mere fritstillede, købte de senere Lendemark mølle ved Bylderup. Elise Jakobsen, mejeribestyrer Hans Jensen og flere unge fra egnen tog del i de møder, den kendte pastor Clausen i Vonsild fik i gang for unge sønderjyder. Begejstret heraf begyndte de, da de var vendt tilbage, at byde naboer og bekendte til sammenkomster i deres hjem, hvor der dyrkedes dansk sang og oplæsning. Det varede ikke længe, inden kredsen udvidedes til at omfatte flere hjem i Bylderup sogn. Senere kom Elise Jakobsen sammen med

Jes Jacobsen, mejeribestyrer i Bylderup Bov, senere ejer af Lendemark Mølle, var en af danskhedens solideste støtter i Slogsherred i årene fra 1900 op mod den første verdenskrig.

en hel del unge sønderjyder til oplæringskursus i København, hvor kgl. skuespiller P. Jerndorff underviste dem. Lignende kursus fortsattes senere hos pastor Ring i Taps.

Sammenkomsterne i Bylderup blev afholdt flere vintre i træk, og efterhånden gik man et skridt videre og fik nu og da en foredragsholder til at komme, undertiden endog en taler nordfra. Det var ret farligt, for enhver udlænding skulle omgående anmeldes hos den tyske amtsforstander, og det kunne der naturligvis ikke være tale om, for danske statsborgere, der kom hened, kunne ikke risikere at optræde på den måde. De skulle „forholde sig rolige“, og de blev da også så at sige smuglet ind og for resten også ud. Det forekom, at samme nat, som en sådan taler havde været på besøg, kørte Jes Jakobsen ham om aftenen helt til Tinglev station, hvorfra han ubemærket kunne rejse med nattoget nordpå igen. Hjemmet i Lendemark mølle blev i den næste halve snes år centrum for den opvågnende danskhed der på egnen. Danske studenter kom af og til på besøg i hjemmet, blandt disse Aage Kidde og Christmas Møller.

Til disse sammenkomster kom der også ofte danske folk fra nabosognene. En mand som Thomas Johannsen fra Terkelsbøl i Tinglev sogn gik med sine store børn den lange vej til Lende-

mark i vintermørke, og tit blev det langt over midnat, inden de kom hjem. „Men“, sagde han senere, da vi „sad“ sammen i Flensborg, „børnene måtte da vide noget om danskheden“. Det var troskab mod det danske — og længsel efter at delagtiggøre børnene i dansk åndeligt liv.

En dag fik vi i Tønder besøg af Ingeborg Brink fra Rørkær, som indbød til oplæsningsaftener skiftevis hos forskellige bønder hver fjortende dag — Bylderups gode eksempel havde smittet! Vi tog med stor glæde mod indbydelsen, og de aftener i Rørkær hører til de bedste oplevelser, vi har haft. Vi sang og hørte dansk litteratur — og en ny verden åbnede sig for os. Om man var karl eller pige, gårdejer eller håndværker, vi var som een stor familie. Der kunne være helt op til 70 deltagere i et sådant samvær. Disse sammenkomster fik stor betydning for hele det folkelige arbejde i Slogsherred, og det fortsattes i vintrene 1906 —1907 og 1908.

Forud for rigsdagsvalget i 1907 var jeg med til det første politiske møde i Bylderup med Peter Grau, Pøl, og Tønder-kredsens danske kandidat, pens. lærer P. Jessen som talere. Da kvinderne endnu ikke havde lov til at deltage i offentlige politiske møder, samledes de i gårdejer Chr. Petersens storstue, og her gik talerne så senere hen og holdt deres foredrag endnu en gang.

Om sommeren 1908 holdtes så vel nok et af de første offentlige møder af folkelig art. Det holdtes i kroen „Lille Tønde“, hvis ejer var den gode og uforfærdede danske mand Chr. Greisen, som ikke var bange for at give salen til et dansk møde. (Senere måtte han gøre turen med til fængslet i Altona ved krigens udbrud). Jeg husker, at frimenighedspræst, pastor Jørgensen fra Skærbæk talte om H. C. Andersens „Hun duede ikke“, og Elise Jakobsen læste af „Adam Homo“. Altid et skridt videre gik det frem ad den rigtige vej. Mødet lededes af Nikolaj Christensen, Grøngård. Han og hans kone var nogle år i forvejen kommet til vesteregnet fra det overbefolkede Sundeved, også af den grund, at han var optant, og man regnede med, at faren for udvisning ikke var så stor herude. I 1907 blev han dog „overskrevet“. De købte den store gård „Grøngård“ af en tysk ejer, Buchardi; det var en gevinst i dansk retning. Ved samme tid kom

der en ung hjulmand, Hans Lind, oppe fra Christiansfeld-egnen og bosatte sig i Jejsing. Ved det omtalte møde i „Lille Tønde“ drøftede vi allerede planen om at bygge et forsamlingshus her i denne egn. Kort tid derefter samledes vi så i den gamle danske gæstgivergård „Humlekærren“ i Tønder angående denne sag og vedtog her at bygge et forsamlingshus ved Jejsing station, og det blev Nikolaj Christensen og Hans Lind, der blev drivkraften i foretagendet. Huset indviedes i efteråret 1909. Andelshaverne var bosiddende i Hostrup, Burkal og Øster Højst samt i Tønder by og landsogn.

Fra tysk side så man selvfølgelig ikke med glæde på dette danske fremstød, men man kunne jo ikke forbyde os det. Mens opførelsen stod på, skete der et par gange om natten sabotage mod nybygningen. En mur blev væltet, og der voldtes anden skade, men det blev aldrig opklaret, hvem der havde gjort det. Jejsing foramlingshus blev opført af en københavnsk arkitekt, Risom. Bevægelsen „Bedre Byggeskik“ havde fået god indpas i disse egne, og det lykkedes i høj grad arkitekt Risom at skabe en bygning, der svarede til egnens oprindelige byggemåde. Ved indvielsen talte H. P. Hanssen om, at vi skulle arbejde med sværdet i den ene hånd og murskeen i den anden. Desuden talte vor rigsdagskandidat, Peter Jessen fra Daler, broder til redaktør Jessen, som allerede var død i 1906. Hvor ville det have glædet redaktør Jessen her at se en frugt af det arbejde, som han satte sit helbred ind for!

Foråret samme år var man blevet så stærk, at der blev afholdt et politisk møde i Jejsing i stationskroens sal med Andreas Grau som taler. Der var meget stor tilslutning. Et sådant møde skulle anmeldes tre døgn i forvejen. Kvittering for anmeldelsen skulle fremlægges ved mødets begyndelse; var det ikke tilfældet, kunne amtsforstanderen forbyde dets afholdelse. Da det var det første politiske møde i Hostrup sogn, var vi meget spændte på, om deltagelsen ville blive lige så god som ved sammenkomsterne i hjemmene, thi een ting var at komme tilstede i et privat hjem, noget helt andet at vise sig ved et offentligt møde som dansk, hvor både amtsforstander og gendarm var tilstede. Vi må stadig huske på, at angsten og afhængighedsfølelsen var vore stærkeste mod-

standere, og mange af vore gode danske arbejdere, som var gifte, tjente hos tysksindede bønder, og dengang var der ikke noget, der hed fagforeninger — eller anden hjælp. Nej, det var ikke let for arbejdere og næringsdrivende dengang, og der har vist ofte stået en kamp i den enkeltes bryst om, hvorvidt han turde vove at bekende kulør. Her gjaldt det ofte for de mere frimodige om at „styrke de bange og trøste de svage“, men de, der først havde taget skridtet fuldtud, var de mest tilfredse i længden, og overfor dem gav myndighederne og hjemmetyskerne som oftest op. Disse småfolks vanskeligheder og mod må vi aldrig glemme nu bagefter.

Var det dengang ikke let for en arbejder at vise sit danske sindelag, så gjaldt det samme for købmænd og håndværkere. Ikke så sjældent blev de truet med boykot, når det sivede ud, at de havde været med til danske møder.

En tysk gårdejer i Slogsherred bebrejdede i ophidset tilstand en dansk smedemester, at „han ville komme til at fortryde, at han havde meldt sig ind i „Nordslesvigsk Skoleforening“. (Denne oplysning stammede fra landrådskontoret i Tønder, hvor politiske foreninger skulle indlevere deres medlemslister). Det var meningen, at tyskerne ville boykotte smeden, og derfor irriterede de ham, hvor de kunne, snart på en, snart på en anden måde. Da en anden tysk gårdejer skambød smeden for hans arbejde, blev han jaget ud med hest og det hele. Tyskeren truede nu med at ville bygge en tysk smedie, og det blev ikke ved truslen. På den måde fik sognet også en tysk smedie. Men vor brave danske smed fik de ikke bugt med. Efter 1920 blev han tillidsmand for Skoleforeningen og fik i kort tid medlemstallet i sit sogn sat op fra 7—50 medlemmer!

Min far sagde tit: „I national henseende er smedene altid afgjorte — enten er de danske eller tyske, som oftest det første — blakkede smede findes ikke“. Afgjorthed følger vel med deres håndtering.

I et andet sogn i Slogsherred forsøgte man ligeledes at modarbejde den danske smed. Engang kom nogle tyskere til ham og forlangte at få deres regning udstedt på tysk. „Ja, det kan I såmænd

godt få“, sagde smeden, „men så må I også skrive jeres bestilling på tysk — og det kan I jo ikke“.

Afholdssagen fik mere og mere udbredelse over hele Nord-slesvig i disse år, ikke mindst fordi den var bleven taget i den nationale sags tjeneste. Desværre havde ikke så få danske bønder i tidligere tid måttet gå fra deres gårde på grund af, at de ikke havde kunnet holde måde med hensyn til spiritus, og ikke sjældent var disse gårde gået over på tyske hænder. Det var især ungdommen, som hurtigt blev klar over denne store fare. „Nord-slesvigs Afholdsforening“ blev stiftet med underafdelinger i mange sogne og byer helt ned til Flensborg. Formanden var gårdejer N. J. Gotthardsen på Nørmark ved Visby, og en af dem, der tog ivrigst del i arbejdet, var daværende lærer Hans Lorenzen i Ballum. Vi vidste nok i forvejen, at han og hans hustru, forfatterinden „Sven Tange“, var dansksindede. Lorenzen kunne ligefrem ikke lade være med at tale for afholdssagen, når han kom i vore forsamlingshuse, skønt de præjsiske skolemyn-digheder havde et godt øje til ham.

Engang i vinteren 1908 talte han i Bylderup kro i sognets af-holdsforening. Den tyske amtsforstander nedlagde forbud mod mødets afholdelse, hvis ikke dørene ud til forstuen stod åbne af hensyn til brandfaren, og der måtte ikke være flere end 40 personer tilstede i salen. Det blev naturligvis en kold omgang i det vinterlige vejr. „Men det går nok“, sagde Lorenzen, hvorefter han tog sin overfrakke på, og gående op og ned ad gulvet for at holde varmen, holdt han sit foredrag. Men i krostuen var der lige så mange mennesker som i salen. „Godt“, sagde Lorenzen, „de må vente“, — og så holdt han sit foredrag to gange*). Sognets

*) Nogen tid efter dette møde blev Hans Lorenzen beordret til at give møde hos landråd Rogge i Tønder. Samtalen sluttede med landrådets udbrud: »Sie müssen aus dem Kreise heraus!«. Kort tid efter fik Lorenzen besked om, at han var forflyttet til Ditmarsken. Men som den hjemstavnstro mand, han var, nægtede han at adlyde ordren, fik derpå sin afsked og mistede retten til pension. Som oprejsning herfor valgte den danske befolkning i Tønder amt i 1914 Hans Lorenzen til medlem af kredsdagen. Ved det første kreds-dagsmøde, som Lorenzen deltog i, måtte landråden så byde ham velkommen, og samtidig gav landråden den meddelelse, at det var sidste gang, han ledede et kreds-dagsmøde, da han om kort tid ville overtage en stilling sydpå. Således var landrådets hensigt at få Lorenzen fjernet ikke blevet nået, men det var derimod landråden, der fortrak fra landsdelen.

præst, pastor Braren, skulle også have talt ved mødet, men det trak ud med hans komme, og mødets fortsættelse afhang af, at der ikke gik over en halv time mellem de forskellige taler, da det så opfattedes som et nyt møde, og dermed igen var anmeldelsespligtigt. Så stod slagtermester Fr. Sørensen fra Tinglev op og sagde, at nu ville han holde foredrag: „Mine herrer! Rovmorderen Bulotti er i dag bleven fanget i Ribe“. Det var alt, men „foredraget“ havde medført, at der nu var fred igen i 29 minutter. Da præsten kom, mente han, at under de nu spændte forhold var det bedre, at han ikke talte i kroen, hvorfor han indbød os alle til et møde i sit hjem samme aften. Vi modtog indbydelsen. Jeg mindes godt, hvordan vi i den fuldmåneklare vinteraften med frost gik to og to med en bænk over Slogsåen til præstens hjem i Lendemærk. Det blev en udmærket aften, hvor pastor Braren, som ikke så sjældent før havde vist, at han ikke var bange for myndighederne, sammen med sin husbestyrerinde, frøken Mynster, senere hans hustru, gjorde alt for at underholde os.

Året efter, i 1910, rejstes så også forsamlingshuset i Bylderup, Slogsherredshus. Der var altså nu to faste borge for danskheden i Slogsherred, og de har haft uendelig stor betydning for den folkelige udvikling herude. De blev milepæle i vort arbejde. De første danske frimenighedsgudstjenester blev holdt her, og da sekretær J. Kylling begyndte sin gerning hernede, holdt også han og andre missionærer sammen med de tyske statspræster, som ikke var bange for at tale i forsamlingshusene, ikke så sjældent møder her.

Også gymnastikken og fodboldspillet, som hidtil havde været næsten helt ukendt i disse egne, tog nu sin begyndelse. Dilettantforestillinger, som altid vandt stor tilslutning, opførtes, og mange danske vaudeviller, som var ukendte for de allerfleste hernede, så folk ved disse lejligheder for første gang. Det liv, der rørte sig i vore forsamlingshuse, vandt hurtigt respekt. Man må jo huske på, at næsten den eneste adspredelse, som ungdommen indtil da havde haft, var at gå til offentlig dans og — for de unge karles vedkommende — at gå til kros for at drikke og spille kort.

Andreas Grau indvirkede stærkt på Hans Brink, og de to fik den tanke efter dansk mønster at oprette ungdomsforeninger i de forskellige sogne i Slogsherred og i Abild. Disse foreninger blev sammensluttet i „Slogsherred Ungdomsforbund“, hvis formand Hans Brink blev.

Jeg husker endnu, at de to en hel uge igennem holdt møder fra Abild til Tinglev. Hans Brink var sjælen i dette arbejde, han skånede aldrig sig selv, drog ofte ud til de små foreninger og læste op. I sommeren 1914 arrangeredes en udflugt til Sønderborg og Flensborg, sidste sted samledes man ved krigergravene på den gamle kirkegård.

„Slogsherred Ungdomsforbund“ eksisterede kun et par år, dets virke blev afbrudt med den 1. verdenskrigs begyndelse, men dette arbejde kom til at betyde mere, end man dengang kunne se. —

Nævnes skal endnu de store dage, når vi af de sønderjyske foreninger i det gamle land blev indbudt til at gæste dem. I 1911 var vi med på en herlig tur til Langeland og i 1913 til Sydbyn. Dejlige dage tilbragte vi her sammen med danske fra Slogsherred og med enkelte fra Kærherred, som vi ved denne lejlighed så for første gang blandt landsmænd derovre. Mange gode og frugtbare bekendtskaber blev derved stiftet, og med nyt mod rejste vi hjem igen for at tage så meget stærkere fat. Hvor var det dejligt at være ung og være med i dette forjættende arbejde! Hvilken lykke følte vi ikke ved at være danske!

Nu kom så den tid, da en hel del unge henedefra tog på danske skoler. Efterhånden mærkedes resultatet tydeligt. De bragte den positive danskhed med sig hjem, og den åndelige forbindelse med Danmark mærkedes mere og mere.

Ja — sådan var stillingen her i 1914, fra næsten hensygnende danskhed til et sundt dansk folkeligt liv. Var dette arbejde, som begyndte så beskedent i Lendemærk mølle en halv snes år før krigens udbrud, ikke bleven gjort, hvem ved så, om folkedøden ikke også var nået til Slogsherred, ligesom den et slægtled før var indtrådt i Kærherred.

Ja — var dette sket, hvem ved så, om den grænse der kom i

1920, ikke var blevet flyttet videre mod nord, og Tiedje-linjen havde så måske haft en bedre begrundelse. — „Et enkelt hjem bar så tit et land“ — —!

Den døende danskhed i Kærherred.

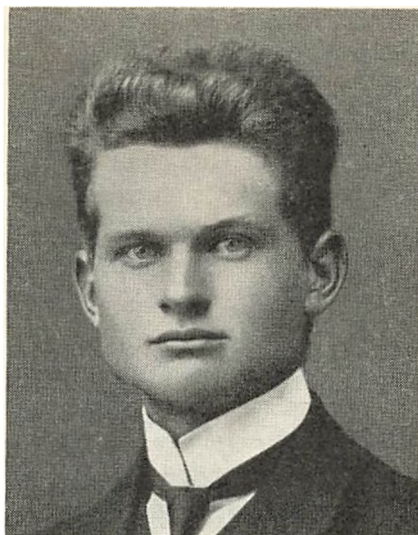
Medens jeg har skrevet dette, er der et navn, som stadig har været i mine tanker, een, som i de få år, han fik lov til at virke, fik stor betydning for danskheden i Slogsherred. Det er min gode ven, Hans Brink fra Rørkær.

Slægten Brink har altid hørt til de mest trofaste danske på denne egn. Den ejede den sydligste gård i Rørkær by. Faderen, Andreas Brink, var optant. Broderen hed Niels Brink, og begge brødre var gift med døtre af snedker P. Dyhrberg og hustru, den senere så kendte gamle kniplerske, Lisette Dyhrberg fra Rørkær. Andreas Brink var den ældste af brødrene og fik slægtsgården. Han og hans hustru døde begge ret tidligt, og sønnen Hans blev så opdraget hos onklen og tanten, Niels og Ingeborg Brink. Siges skal det dog, at det var Ingeborg Brink og bedstemoderen, Lisette Dyhrberg, der havde den største indflydelse på Hans Brink, hver på sin måde, i national retning. Men de sagde også begge, at fra hans tidligste barndom var der ikke andet, der interesserede ham.

Var der nogen, som kunne holde den nationale ild vedlige, så var det vel nok Lisette. For hende var det danske et og alt, og Hans sad ofte i det lille hus med de bittesmå stuer og lyttede til, hvad bedstemor fortalte om gamle dage og om „æ prøjsere“. Men også mosteren, Ingeborg Brink, levede og åndede for alt, hvad der var dansk. Hvad har hun og dette hjem ikke betydet for sagen herude! Jeg har før nævnt de danske aftener, som også holdtes i familien Brinks hjem.

Hans Brink følte tidligt, at der lå et nationalt arbejde og ventede på ham. Han deltog i læsekursus i København hos kgl. skuespiller Jerndorff, en vinter tog han op til pastor Ring i Taps, som gav unge sønderjyder føling med dansk kultur (bl. a. var pastor Jørgen Eriksen og redaktør Andreas Grau der også en tid), og senere var han på højskole. Ret tidligt overtog Hans

Hans Brink, Rørkær, var sjælen i det danske ungdomsarbejde i Slogsherred i årene op mod Verdenskrigen. Han var medstifter af og formand for »Slogsherreds Ungdomsforbund«.

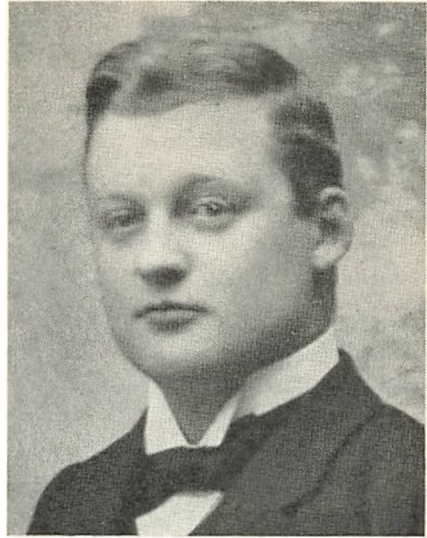
Brink slægtsgården, som han lod ombygge efter tegning af arkitekt, senere professor Kaj Gottlob. Han giftede sig med Ellen Hansen fra Duborg ved Bylderup. Hun var nationalt set af samme støbning som han, men mere afdæmpet, hvilket ingen skade var til. Hun var kommet meget i Lendemark mølle og havde her fået sin nationale indstilling yderligere styrket, så det blev et godt dansk hjem, de to grundlagde i Rørkær, godt i enhver henseende.

Hans Brink satte ind med en begejstring for den danske sag, med en ildhu over for alt, hvad der var dansk, som man sjældent har set mage til. Man kunne næsten sige, at sagen var bleven en religion for ham. Altid var han foran i arbejdet. I spøg sagde vi ofte til ham, at når vi blev danske, så var han selvskreven til at være vor folketingsmand. Hans Brink kom meget tit i vort hjem og kom derved i forbindelse med redaktør Andreas Grau fra Sønderborg, som ofte besøgte os. De to blev hurtigt meget gode venner, jævnaldrende som de var og helt på bølgelængde med hinanden med hensyn til fremgangsmåden i vor politik. Andreas Grau var en bondesøn fra Bro på Als, gift med en datter af forfatteren Peder R. Møller i Vester Skerninge på Fyn. Som

nygifte bosatte Andreas og Ellen Grau sig i Nordborg, hvor han var medarbejder ved „Dybbøl-Posten“, som dengang efter redaktør Moldt's død var overtaget af redaktør Svensson, før ved „Flensborg Avis“. I 1907 var forsamlingshuset i Nordborg blevet bygget, og her kom deres indsats til stor nytte. Ungdomsforeningen for Als Nørherred blev oprettet på deres initiativ. Uafbrudt var de to ildfulde unge mennesker i gang blandt den altske ungdom enten med at organisere, holde foredrag, læse op, få unge mennesker på danske skoler eller få dem med på udflugter til Danmark.

En mand af Andreas Grau's type var lige noget for Hans Brink, de var lige store optimister begge to, Andreas Grau skubbede altid på, når vi andre gav udtryk for betænkelighed som følge af den stærke tyskthed i Slogsherred. Han opmuntrede os ofte ved at sige, at det jo ikke var nogen kunst at være dansk eller at samle mange deltagere til danske møder i Haderslev amt eller på Als, hvor danskheden var så stærk. „Nej“, sagde han, „kunsten er meget større her, hvor vi er i mindretal“.

Andreas Grau så ret tidligt, at man fra de nationale foreningers og fra sønderjysk interesseret side i kongeriget helt havde forsømt denne egn og endnu mere egnen nede ved sproggrænsen, hvilket vil sige egnen nord for linjen Flensborg—Nibøl. Alt, hvad hans tid levned ham, ofrede han da på denne sag, og han undlod ikke at påtale forsømmelsen overalt, hvor han holdt foredrag, såvel nord som syd for Kongeåen. Men ikke nok hermed. Han ville ved selvsyn konstatere, hvordan det så ud nede i de egne, der ligger syd for den nuværende grænse, hernede, hvor man i den sidste menneskealder helt var bleven overladt til sig selv. Nævnes skal dog, at „Flensborg Avis“ havde sendt en hel del frieksemplarer og ligeledes redaktør Jessens lille stavebog til danske hjem på denne egn, men megen levende forbindelse med det øvrige Nordslesvig havde der vist aldrig været. Købmand Lorens Filskov og gårdejer Hans Michelsen fra Møgeltønder havde dog prøvet sig frem dernede forud for rigsdagsvalget i 1907. Af dem fik jeg nogle adresser på danske familier, spredt ud over hele Kærherred, og så cyklede Andreas Grau, Hans Brink og jeg en dag ud i det ukendte land.

Redaktør Andreas Grau, Nordborg, senere Sønderborg, støttede det danske arbejde i Slogs- og Kærherred med råd og dåd.

Den første, vi besøgte, var smedemester Hans Bertelsen i Vestre. Han stammede fra Horsens og skulle altså være god nok. Vi blev også meget godt modtaget, men havde alligevel hele tiden en fornemmelse af, at der var noget i vejen, hvilket også viste sig at være rigtigt, for da vi tog afsked, sagde han: „Hvis I skulle komme herved en anden gang, vil I så ikke hellere komme om aftenen, for når naboerne spørger om, hvad det var for folk, jeg havde besøg af, (for de kan jo nok se, at I ingen handelsrejsende er), så vil jeg måske få ubehageligheder, når jeg fortæller, at I er danske, og lyve vil jeg ikke gerne“. Så angst var man altså dernede allerede før den første verdenskrig. Hans Bertelsen var ellers god nok efter 1920, og ikke sjældent kom han til Tønder til møde. Han fortalte, mens vi drak kaffe hos ham, at han fornylig havde været til en sammenkomst i sognet, hvor stedets præst, pastor Reuter, også havde været med. Præsten undrede sig over, at Hans Bertelsen endnu ikke kunne tale korrekt tysk, når han lige havde fortalt dem, at han havde boet i Ladelund sogn i fjorten år. Men Hans Bertelsen havde svaret præsten, at han var endnu mere forundret over, at præsten ikke kunne tale dansk, da han jo havde været der lige så længe. „Vi

kom jo samme år til sognet, hr. pastor, og her er folkesproget dansk!“

Så besøgte vi malermester Johansen i Ladelund, som gav os et trøstesløst billede af de nationale forhold, set fra dansk side. Hvor må det ikke være en stor glæde for den nu 90-årige mand at opleve danskhedens opvågnen dernede! Andreas Grau var altid den, der førte ordet, også da vi senere kom ind i en af kroerne i Ladelund. Han gik lige løs på krokonen og spurgte, om der var mange danske i sognet. „Danske“, sagde hun, „det er vi da alle sammen!“ (Hun havde misforstået spørgsmålet derhen, om der taltes dansk i sognet). „Nå så, De mener politisk! Nej, dem er der ingen af i Ladelund. Ja, der er jo nok Peter Nissens knægte nede fra æ klint. Når de kommer til dans og får lidt at drikke, kan det nok håndes, at de synger danske „visser“ (viser), men hvad, så får de jo bare et skindfuld klø, og så er de kureret!“

Men vi var langt fra gået grundigt nok til værks, thi det viste sig ved afstemningen i 1920, at der altid havde været en del trofaste danske mennesker i Vestre, Ladelund, Bramsted, Vesby, Tætvang, Kalleshave osv. Vi vidste, at værtsfolkene i Jarlund kro var danske, og da vi kom ind i krostuen, hvor ingen andre opholdt sig, hørte vi konen ude i køkkenet nynne melodien til „Modersnavn er en himmelsk lyd“. Jeg så, hvor Hans Brinks øjne lyste. Det viste sig så, at fru Lassen var fra Hjordkær sogn i Åbenrå amt, men da manden, Peter Lassen, kom ind, mødte vi den samme trøstesløshed som overalt dernede. De gode, brave mennesker! De var blevet glemt på deres ensomme vagt. — Vi blev vældig godt modtaget, og omsider kom der ligesom lidt mere mod i Peter Lassen. Resultatet blev da for hans vedkommende, at han året efter var sammen med en hel del andre fra Kærherred på en fællestur til Langeland, indbudt af de sønderjyske foreninger derovre. Men det var altså på høje tid, at der kom forbindelse med de yderste forposter. Vi i Tønder og i Slogsherred syntes nok, at man havde glemt os, men ak, dernede var forholdene endnu langt mere alvorlige og trøstesløse.

Om Peter Lassen fortalte min gamle ven Anton Linnet fra Dyrhus, at han engang ved et marked i Tønder havde truffet

Peter Lassen i Detlev Johannsens kro (nu Hotel Ommen). Peter Lassen spurgte, om de to ikke kunne syng en dansk sang. Jo, det ville Anton Linneth nok, men da det jo dengang ikke kunne gå an at syng dansk i en offentlig beværtning i Tønder, gik de ned i hestestalden, og her stod så to gæve danske mænd og sang af fuld hals „Blev nu til spot dine tusindårs minder“, og Peter Lassen var så bevæget, at han tilsidst brast i gråd.

Fra Jarlund gik det videre til Østerby ved Valsbøl. Her besøgte vi den stovte maskinbygger Andreas Clausen, en mand, som jeg senere kom til at holde meget af. Han var fra Ullerup sogn i Sundeved. Men her mødte vi igen det samme: „Med os ældre dør danskheden ud!“. Denne spådom gik heldigvis ikke i opfyldelse. Netop Valsbøl med Hans og Lorens Jepsens familier blev senere midtpunktet for det folkelige arbejde der på egnen. Desværre fik vi ikke tid til at blive i Valsbøl den dag, det sogn, hvor der dog var flere kendte danske familier. Vi drog igen vesterpå og kom til Brarup, hvor vi besøgte den gode danske mand Peter Markussen, efter først at have gæstet sønnerne Janne og Christian på Vrågård. Da Peter Marcussen hørte vort ærinde, sagde han blot: „Nej, lille folkens, det er for silde, *de æ o æ hæld!*“ Jeg mindes, at Andreas Grau senere skrev nogle artikler i „Dybbøl-Posten“ om de indtryk, vi havde fået under vort besøg dernede, med overskriften „De æ o æ hæld!“.

Men det havde alligevel sin betydning, at vi fik denne forbindelse i stand. En hel del danske folk dernede fra kom med på rejserne til Danmark, i 1911 til Langeland og i 1913 til Sydfyn. Et lille pudsigt træk kan jeg ikke undlade at nævne, men det er samtidig også et bevis på, hvor ængstelig den enkelte var. Ved fællesturen til Langeland, som Andreas Grau havde arrangeret, var der altså for første gang også indbudt danske folk fra Kærherred, som vi nu havde fået forbindelse med, blandt andre Andreas Clausen fra Valsbøl, nu i Agtrup ved Læk, og landmand Nikolaj Johansen, ligeledes i Agtrup. Den ene vidste ikke, at den anden skulle med på turen, men de traf hinanden på jernbanestationen og snakkede lidt sammen. Ingen af dem vovede at fortælle den anden, at han skulle til Danmark. Andreas Clau-

sen spurgte Johansen, hvor han skulle hen, og svaret lød stammende, at han skulle til Tønder: „Men hvor skal do da hen, Andreas?“ — „Æ? Æ — æ — skal et lille vænd a Flensborg!“ — Så rejste Nikolaj over Tønder og Andreas over Flensborg, men det var alle pengene værd at se de to ansigter, da de mødtes på dampskibet i Sønderborg. Så bange var man dernede før 1914.

Jeg var meget glad for at have forbindelse med de få danske familier i Kærherred, og glæden var gensidig, det mærkede man tydeligt, når de enkeltvis besøgte os, når de kom til Tønder, hvilket dog ikke skete ret tit.

Da vi så året efter, i 1912, oprettede læseforeningen i Tønder, fortalte jeg her om vor opdagelsesrejse. Der blev slået til lyd for, at vi burde sende dansk læsning derned, og med tilskud fra redaktør Jessens mindelegat og fra Sprogforeningen sendte vi en lille bogpakke til hver af de danske, hvis navne vi havde fået opgivet af danske mænd dernede. Det blev ialt henvendt et halvt hundrede. En sådan bogpakke indeholdt en blå sangbog, en Sprogforeningens Almanak, en Folkelæsningens „Vintersol“ og endnu en bog, hvis titel jeg ikke husker. Disse bøger blev modtaget med glæde. En hel del af læserne havde vel aldrig ejet en dansk bog. Vor lille læseforening var på denne måde blevet mellemlid mellem danske heroppe og i Kærherred. Det var jo Sprogforeningen, som burde have taget dette arbejde op, men det mærkedes tydeligt, at foreningens arbejde syd for den nuværende grænse allerede dengang var opgivet. Danskheden dernede var „likvideret“.

Men Andreas Grau gav ikke op. En sommerdag kom Sprogforeningens sekretær, Nikolaj Andersen fra Åbenrå, kørende i bil og besøgte os. Det var første gang vi mærkede lidt interesse fra vore danske organisationers side. Nikolaj Andersen havde, efter henstilling fra Andreas Grau, i en lynvisit besøgt nogle danske i Kærherred, og på hjemvejen ville han da også lige hilse på os. Han udtalte sig meget mistrøstelig om forholdene dernede. Der var jo så godt som ingen danske osv. — Hvilken modsætning! pessimismen mod optimismen. De ældres og de unges syn på vor fremtid. Hvor var det nedslående for os at mærke, at der

ikke ville blive gjort noget for dem dernede. Det var atter det samme: „Lad dem glemme os kun på vor ensomme vagt“ —.

For Andreas Grau var arbejdet i de truede egne en hjertesag. Han gik helt op i det, opildnede unge på Østkysten — især unge landmænd — til at bosætte sig herude. Som de store idealister, Ellen og Andreas Grau var, flyttede de selv fra det skønne Als med den stærke danskhed til Flensborg, for de sagde: „Vi kan ikke vente af andre, hvad vi ikke selv gør“. Her boede de indtil den 1. verdenskrigs afslutning og flyttede så senere — i 1919 — til Sønderborg, hvor Andreas Grau sammen med redaktør Tycho Filskov overtog det gamle „Dybbølposten“. —

De første år i Tønder

DET folkelige arbejde, som var begyndt i Slogsherred i Bylderup, Rørkær og Jejsing, og som vi havde været så glade for at deltage i, gav os et godt rygstød. Gode venskaber blev sluttet, især tænker jeg med tak på venskabet med Hans Brink, som varede, indtil han fandt døden den 10. februar 1918 ved Cambrai i Frankrig.

Med glæde havde min kone og jeg deltaget i de danske oplæsningsaftener i Rørkær. Sammen med skomager Wegner og hans mor og Isak Andresens gik vi tit til Rørkær for gennem disse aftener at få mere kendskab til dansk åndsliv og synge de dejlige danske sange.

I 1907 deltog vi i indvielsen af Møgeltønderhus. I 1909 var vi med til at bygge Jejsing forsamlingshus. Ofte tog vi op til pastor Jørgensens gudstjenester i tinghuset i Visby. Men hidtil var det altid uden for den by, vi boede i, vi var med i arbejdet. Derfor følte jeg tit samvittighedsnag over, at Tønder by blev forsømt i national henseende, og her trængtes der allermest til et sådant arbejde. De karske har jo ingen lægedom behov. Min kone og jeg tænkte såmænd så småt på, om vi kunne samle nogle mennesker i vort hjem, men vi havde slet ingen plads.

Først i 1912 fik vi opført en ny ejendom. Undertiden indbød vi så enkelte unge hos os, og så sang vi, så det stod efter, ja, enkelte gange arrangerede vi såmænd lidt sanglege i bageriet om aftenen. Folk i Tønder vidste nu godt, at vi var danske. Isen var brudt, og det var en stor lettelse for os. Forretningen gik godt, og vi passede altid på, at der ikke var noget at kritisere, holdt kun på vort eget og fornærmede selvfølgelig ikke vore tysksindede medborgere. Mange tyske embedsmænd var vore kunder, deriblandt selve land-

råden. Lad det i det hele taget været sagt til vore tyske medborgeres ros: Jeg har aldrig mærket, at de har boykottet os, fordi vi viste os som danske.

Tidligt gik jeg med til tyske politiske møder. Det interesserede mig at høre andre folks meninger. I almindelighed drejede det sig dog på disse møder om indre tyske politiske spørgsmål, men jeg blev derigennem kendt med mange af mine tysksindede medborgere, med hvem jeg altid søgte at stå på en god fod, og det lykkedes også. Flere danske kunne ikke rigtig forstå dette, men jeg skulle nok holde min sti ren. Jeg indmeldte mig i håndværkerforeningen, i fjerkræklubben osv., og i den frisindede „Kommunalverein“, der kun havde til opgave at opstille kandidatlistor til byrådsvalgene og ikke havde noget med de tysk-frisindedes rigsdagsarbejde at gøre. I denne forening blev der aldrig sagt et fornærmeligt ord om os danske. Til belysning af forholdene kan nævnes, at der i byen fandtes to kommunale foreninger, „Kommunalverein“, hvis medlemmer mest var næringsdrivende og tjentemænd, samt en „Bürgerverein“, der mest bestod af større købmænd og embedsmænd, altså byens større skatteydere. Der var nærmest kun et socialt skel mellem de to kategorier af medlemmer. Man sagde spydigt: „Hvem der kommer op over 3000 mark i årsindtægt, kan ikke mere være bekendt at stå i „Kommunalverein“.

I året 1909 holdtes det store sangerstævne i Møgeltønder, der omfattede sangere fra hele Nordslesvig. Stævnet gavnede os nationalt. I tilslutning til stævnet arrangeredes køretur ud gennem marsken, hvor en deltager fra Haderslev amt blev beskyldt for at have spyttet efter det tyske flag. Han blev først dømt ved retten i Tønder, men blev senere frikendt af landsretten i Flensborg. Ude i marsken havde man nemlig hejst det tyske flag, og meningen var naturligvis at drille os med det, men Skovrøy skrev dagen efter i „Flensborg Avis“ meget anerkendende om den smukke velkomstgestus, man havde vist de danske deltagere i turen. Det danske flag kunne man jo ikke hejse, da det var forbudt. Jo, Skovrøy var god nok. —

Endnu må jeg fra disse vore første år i Tønder nævne en inter-

essant rejse til København, som jeg havde lejlighed til at deltage i. Trods min ungdom modtog jeg sammen med henved 40 danske mænd henedefra indbydelse til at deltage i de „Samvirkende sønderjyske foreningers“ årsmøde i København i 1907. Det var første gang, jeg var i Danmark. På denne rejse og under opholdet i København kom jeg for første gang i berøring med en mængde folk med kendte navne. Det var uhyre interessant for mig at overvære forhandlingerne, hvor slagplanen vedrørende støtten til det sønderjyske arbejde blev lagt, og at lære de ledende mænd inden for arbejdet i København at kende. Men det, der optog mig mest, var dog det store møde i Studenterforeningen, hvor fabrikant M. Andresen fra Åbenrå og redaktør E. Christiansen fra „Flensborg Avis“ talte. Her mærkede jeg for første gang, at der også i København fandtes Åbenråfolk og Flensborgfolk eller, som vi dengang sagde, forhandlings- og protestfolk. Ved den senere diskussion gik bølgerne højt. Magister H. V. Clausen tog til orde mod generalagent Hans Petersen fra Flensborg, fordi denne i en tale havde brugt benævnelsen „Løvensted“ i stedet for det gamle danske navn „Lyngsted“ (i Sydslesvig). Der var vist kun få danske, der kendte det gamle danske stednavn „Lyngsted“. H. V. Clausen benyttede lejligheden til at føre diskussionen ind på, hvor langt mod syd det nationale arbejde skulle gøres. Da diskussionen var på sit højeste, sagde H. V. Clausen: „Jeg har lige talt med Skoleforeningens kasserer, Thomsen-Roost, og han siger, at han hellere vil arbejde i Rabsted end i Haksted“. Haksted ligger et par mil syd for den nuværende grænse. Peter Grau fra Pøl gjorde en mægtig indsats for at forsvare arbejdet længere sydpå. Det gjorde mig meget ondt at mærke, at man i disse kredse i København allerede dengang havde afskrevet Mellemslesvig. Det havde jeg ingen anelse haft om. Men da grænsestriden i 1918—20 udbrød, tænkte jeg ofte på det møde. Læser man H. P. Hanssens erindringer, ser man jo også, at han, hver gang han før genforeningen kom til Kruså, tænkte på, hvad Gustav Johannsen engang havde sagt til ham, at Danmarks grænse engang ville komme til at ligge her.

Årets højdepunkt var det store årsmøde, som de tre nationale foreninger Vælger-, Sprog- og Skoleforeningen afholdt hvert år på forskellige steder i landsdelen. At træffe sammen med danske

mænd og kvinder, som også virkede for danskhedens fremgang, glædede man sig til lang tid i forvejen, ja, længtes efter.

Arsmøderne begyndte vistnok i 1901, men vi var først med i Skærbæk i 1906, året efter, vi var kommet til Tønder. Der hørte jeg første gang Sprogforeningens formand, M. Andresen, Åbenrå, og Skoleforeningens formand Thyssen-Hansen, Randerup, aflægge beretning. Hovedtalen holdtes af landdagsmand, Julius Nielsen, Haderslev. Vor rigsdagsmand, redaktør J. Jessen lå syg og døde få uger efter, og H. P. Hanssen afsonede en 3 måneders fængselsstraf for fornærmelse mod den tyske forening i Nord-slesvig. Et sådant samvær styrkede sammenholdet og gav nyt mod til at tage fat. I 1908 var vi med i Rødding, senere i Nordborg, Bredebro, Broager, Gråsten, Toftlund — og så i 1914 i Haderslev. Det sidste står for mig som et uforglemmeligt minde.

Lad mig først sige, at den skarpe modsætning mellem protest- og forhandlingsfolk — eller som det senere hed mellem Flensborg- og Åbenråfolk — på dette tidspunkt var betydelig mildnet. H. P. Hanssen talte, som jeg synes, han aldrig har talt, klart og krævende vor ret, som protestmænd kunne ønske det, og man følte, at vi stod som en sluttet kreds bag vore repræsentanter i Berlin. Da H. P. Hanssen pegende mod syd — sluttede sin kraftige tale med verset:

Du kan vel kro dig af døgnets kår
og sejren, den har dig skabt,
men du fører en kamp imod tusinde år,
og i den har du visselig tabt!,

blev der en gribende stilhed, inden bifaldet bragede løs. Mindet om denne stund hører med til mine bedste.

Kun 14 dage efter faldt skuddet i Serajevo, og seks uger senere måtte mange af vore bedste mænd gå i krig for den magt, som i to slægtled havde bekæmpet danskheden i vor hjemstavn, og mange vendte aldrig tilbage.

Sproget.

Folkesproget i Tønder har alle dage været dansk. De fremmede, sydfra indvandrede beboere talte tysk, en del dog plat-

tysk og enkelte ude fra det frisiske område talte frisisk. Men efterhånden lærte dog så godt som alle noget dansk, og det er ret betegnende. Det viser, at det selv på den tid, da tyskeriet var stærkest, har været nødvendigt at kunne gøre sig forståelig på dansk. Den indfødte befolkning d. v. s. den, der var født i Tønder eller flyttet hertil fra det øvrige Nordslesvig, talte dansk. Mange af disse havde dog næsten udelukkende haft tysk undervisning i skolen, men det danske modersmål var — ofte ubevidst — stærkere end det fremmede sprog.

Under en ombygning af min forretning, lejede vi en butik i naboejendommen. En dag kom en ældre tøndringerkone ind i forretningen, blev stående i døren, det gav et lille gip i hende, og hun udbød: „Næ, så æ det dog san!“ — „Hvad er sandt?“, spørger ekspeditricen. „Ja“, siger konen „min dreng kom hjem i går og siger „Mutter, weiszt du was, Thorvald ist geflyttet!“ Å — sejer æ så — was ist das für ein Schnack und kommen mit — wo sollte er wohl hinflytten?“ — å så stemme det jo alligevel“.

Tøndringerdansk, som desværre snart er ved at forsvinde, blandedes ofte med tyske udtryk. Når der skulle tales om abstrakte begreber, som ikke hørte til hverdagen, blev disse nok så fint indsat i sætningen som f. eks.: „Mester, De kan tro, æ ha faa't en annen Gesinnung ætter æ kri'." — eller „De æ da sørgle, hvenn folk o jen aa sam Bildungsstufe wegen politischen Gründen it kan vor-ker (verkehren) mæ enan“.

Skulle der tales tysk, blev dette ofte noget forfærdelig noget, det hændte ikke sjældent, at der udelukkende brugtes tyske ord, men med dansk ordstilling som: „Es ist gut und haben einen Schinken zu und schneiden ab von, wenn da kommt einer“. „Schmutz mal eben om die Ecke“. — For den, der har sans for det morsomme i denne sprogblanding, er det måske lidt vemodigt at tænke på, at det originale tøndringerdansk forsvinder mere og mere. Men til gengæld har det danske folkesprog i Tønder i det sidste slægtled gennemgået en renselsesproces derved, at de mange tyske vendinger og udtryk i det væsentlige er forsvundet.

Tidligere var det utænkeligt at bruge dansk ved officielle lejligheder, det danske sprog havde en askepotstilling, blev latterlig-

gjort og tilsidesat, men det tyske sprog var det „fine“. I bagerforeningen kunne vi sidde hyggeligt sammen og sludre om en sag på dansk. Men rejste man sig fra sin plads for at „tale“ om sagen, så skulle det sandelig ske på tysk. Af vanvare kom jeg engang til at tale på dansk. Straks blev jeg kaldt til orden af en kollega, der råbte: „Hör doch auf mit din Kwasseli. Sprich doch dütsch!“ Og den gamle formand, Dünnweber, sagde roligt: „Ja, die Geschäftssprache ist ja deutsch“. Nu ved jeg bestemt, at min kollega ikke havde nogen som helst bagtanke med sin bemærkning. Det var ene og alene, fordi det danske sprog i hans øjne var et tarveligt sprog.

Følgende lille historie, som borgmester Oluf P. Olufsen har fortalt mig fra halvfemsernes Tønder, illustrerer det samme på udmærket måde. Budet på rådhuset var samtidig bedemand og som sådan en meget vigtig person — mente han da selv. Når han skulle overbringe en indbydelse, begyndte han turen med at træde ud på rådhustrappen, iført sort tøj og høj cylinderhat, der var forsynet med et langt sørgeflor, så langt, at han måtte bære det over den ene arm. Stolt skred han hen over torvet og trådte ind til købmand Oluf P. Olufsens. Pigen tilkaldte fru Olufsen, og når bedemanden („Herrendiener“ kaldtes han, byrådets tjener) og fruén havde taget opstilling i den nødvendige højtidelige positur, begyndte han med gravalvorlig og højtidelig mine: „Sie werden gebeten Donnerstag Vormittag um halbfelf der seeligen Frau Anna Hansen zur letzten Ruhestätte zu begleiten!“ Derefter bukkede bedemanden højtideligt, og fruén hilste ligeledes, og når dette ceremoniel var vel overstået, steg manden ned fra piedestalen, og pludselig var han menneske igen og sagde jovialt på tøndringerdansk: „De forstov æt da vel nok, madam, de va jo o torsda' formerra klok hal ellå“. „Jo, tak, de æ da viss“, sagde fru Olufsen „maat æt int væe en cigar?“ Og nu fortsattes samtalen på dansk, og så drog han af sted til det næste hjem, hvor han skulle aflire sin højtidelige tyske lektie. —

I halvfemserne, da min kone gik i skole her i Tønder, fik børnene pålæg om ikke at tale dansk på legepladsen og at sige til forældrene, at de skulle tale tysk hjemme. En del hjem gav efter

for henstillingen og indførte tysk hussprog. Nogle forældre mente, at børnene ikke ville lære det tyske sprog ordentligt, hvis det ikke taltes i hjemmene, og at det kunne skade børnene senere. Da en købmand hørte, at vi talte dansk med vor lille datter, blev han meget forbavset og spurgte, om vi da slet ikke tænkte på barnets fremtid. Jo, svarede vi, det gjorde vi, men det sprog, som vore forældre havde lært os, ville vi selvfølgelig også bruge over for vore børn.

Det skete ikke så sjældent på den tid, at forældrene talte dansk med de større børn, men tysk med de mindre. Man mærkede her tydeligt, at de var under påvirkning fra tysk side. Ja, i enkelte familier kunne det forekomme, at børnene talte dansk med moderen, som ikke kunne ret meget tysk, og tysk med faderen, som ofte var en sydfra indvandret håndværker.

Det danske sprog var ved at blive trængt tilbage. Vi måtte skridt for skridt søge at skabe respekt om det. Mindstemålet for os var engang at opnå ligestilling mellem tysk og dansk i vor by. Men det gjaldt her, som H. P. Hanssen så ofte fremhævede, at drive politik i forhold til de midler, der står til ens rådighed, eller rettere sagt i forhold til den styrke, man råder over.

Når der tales om det danske sprog i Tønder by, burde der nu skrives en lovprisning af den mand, som mere end nogen anden har arbejdet for dansk sprog og kultur — redaktør Peter Skovrøy! Men det er allerede gjort i amtslæge, dr. Lausten-Thomsens udmærkede forord til den nye udgave af P. Skovrøy's „30 år i Tønder“, som Tønder bibliotek udgav i anledning af sit 25 års jubilæum i 1948. — Lad mig blot med taknemlighed nævne starten af „Vestslesvigs Tidende“ — der, som forfatteren L. C. Nielsen sagde: „talte med sin danske tunge til en by, som altid har haft blandet mæle“. „Vestslesvigs Tidende“ blev senere i 1884 en særudgave af „Flensborg Avis“, det blad, der blev vor opdrager, vor læremester, og som styrkede vort håb og bragte trøst i tunge tider.

Skovrøy's digte og småfortællinger i Sprogforeningens Almanak var ofte lokalprægede. Han havde en sjælden indlevelsesevne og forståelse af Tønderborgeres måde at tænke på; han tog dem på kornet. Hvert år til jul modtog Skovrøy en stor pakke julehæfter til børn, som blev uddelt til danske hjem. Nede i hans

hjem i Richtsensgade fandtes der et lille bibliotek, som Skovrøyselv med stort besvær havde samlet i sine unge dage, og som Sprogforeningen yderligere satte nogle bøger i. Her kom så enkelte mennesker, dog vistnok mest fra oplandet, og hentede sig dansk læsning. Denne lille bogsamling har haft en ikke ringe betydning for forbindelsen med dansk kultur og åndsliv.

Forvaltningen.

Dengang havde den enkelte borger ikke så megen direkte forbindelse med rådhuset som nu til dags. Man kom der sjældent, undtagen de fire gange årlig, hvor der skulle betales skat. Men skattebetaling dengang var mere smertefri end nu.

Til at foretage skatteligningen valgtes der en kommission fra land og by, (da Tønder ikke havde 10 000 indbyggere, stod den under amtet). Ligningen foretoges hos skatteseekretæren, og den varede kun et par dage. Ligesom nu blev statsskatten lignet først. En kommune havde så ret til at udskrive 225% af det samlede beløb, som statsskatten udgjorde, ville man udskrive mere, måtte man indhente tilladelse dertil hos distriktsudvalget i Slesvig, (Bezirksausschuss), men dette forekom meget sjældent. Med dette beløb skulle der holdes hus, og derefter skulle budgettet lægges. En overgang nøjedes man i Tønder med et tillæg på 180%.

Betalte man ikke sin skat rettidig, fik man en „Mahnzettel!“ (påmindelse), som kostede 30 penning, og så havde man frist i 14 dage. Mange benyttede sig af denne termin, thi når det beløb, der skulle udredes, betød noget, kunne det ligefrem betale sig at vente dermed. Om den gamle kæmner Carstensen fortælles der, at han brugte en anden form over for skatterestanterne. Når han gik sin morgentur, så åbnede han folks døre med et „Sku' vi så ha' den skat?“

Byrådet i en by som Tønder bestod dengang af en borgmester, som var valgt fagborgmester, en magistrat på fire medlemmer og et „Deputiertenkollegium“: borgerrepræsentation, som bestod af 12 byrådsmedlemmer, hvis indflydelse dog dengang ikke var nær så stor som nu til dags. Magistraten, eller som den hed i gamle dage „Der hochwohllöbliche Magistrat“, blev valgt af byrådet og

var i det store og hele bestemmende. I de vigtigste udvalg var det altid en af rådmændene, som var formand. Rådmændene var i modsætning til byrådsmedlemmerne lønnede, en af dem var borgmesterens stedfortræder, og det var almindeligvis ham, der i længst tid havde været rådmand. Han fik 400 mark, de andre tre hver 100 mark årlig.

Så var der selve byrådet. Medlemmerne blev valgt for seks år, og der afgik to hvert år i november, og så valgtes der to nye med det samme. Dette system var ikke til at foragte, men ulykken var bare den, at mindretallene på den måde aldrig kunne blive repræsenteret, som det er tilfældet nu ved forholdstalsvalgmetoden, som først indførtes i Tyskland efter den første verdenskrig. — Byrådsmedlemmerne måtte aflægge ed på kommunalforvaltningen, ja, det skete endnu så sent som i 1919, da jeg første gang fik sæde i byrådet. Nå, det var nu ikke så vanskeligt at aflægge den ed, for „Schleswig-Holsteinische Städteordnung“ var den mest fri-sindede i hele Prøjsen.

Skulle der vælges en ny borgmester, blev stillingen opslået ledig, og magistraten udsøgte tre af ansøgerne, som så fik lejlighed til at forestille sig for vælgerne ved et møde, hvor de fremsatte deres syn på kommunalpolitikken. En borgmester i en tysk købstad valgtes dengang af alle stemmeberettigede borgere ved mundtlig afstemning. Stemmeret havde kun de mænd, som havde mindst 600 mark i indtægt; lærere, som var ansat i kommunens tjeneste, kunne f. eks. ikke stemme. De samme regler gjaldt ved byrådsvalg.

Hvor indtægtsgrænsen, for at opnå valgret, skulle ligge, bestemte et byråd selv, dog skulle denne „census“, som man kaldte den, godkendes af regeringen i Slesvig. I lang tid lå den næsten i alle byer på 600 mark. Efter som lønningerne op mod Verdenskrigen steg, var der ikke så få arbejdere, som derefter fik valgret. I byer med større industrier gik man så den vej for at undgå, at der kom socialdemokrater i byrådene, at forhøje denne indtægtsgrænse, i en holstensk by helt op til 1200 mark. Selvfølgelig skulle denne vedtagelse godkendes i Slesvig, men der så man heller ikke med venlige øjne på det stadigt voksende arbejder-

parti's indflydelse, så beslutningen blev næsten altid godkendt.

I 1910 var stillingen som borgmester her i byen ledig. De tre af ansøgerne til embedet, som magistraten havde udsøgt, talte ved et møde på „Tonhalle“. De indledte alle tre med at omtale det gode indtryk, de havde fået af byen, „det så ud til, at den måtte have en driftig befolkning, og dygtige mænd måtte sidde i dens råd!“ Nogle dage efter dette møde afgav vælgerne deres stemme, og resultatet blev, at anden-borgmesteren i Slesvig, Plewka, tidligere i Kappel, fik det langt overvejende antal af stemmerne.

En lille pudsig historie forud for dette borgmestervalg skal nævnes: Selvfølgelig indhentede byrådet oplysninger om ansøgernes kvalifikationer. I forvejen havde man kun hørt, at borgmester Plewka var en meget dygtig kommunalmand, men for nu at gøre det så grundigt som vel muligt, vedtog man i et *meget hemmeligt møde* i byrådet at lade tre af rådets medlemmer rejse til Slesvig for at udforske, hvad befolkningen der mente om deres borgmester. For at det nu ikke skulle vække den mindste mistanke, at tre af byens kendte mænd løste billet til Slesvig, så rejste de incognito over Hamborg dertil. De var iført hvide kitler, så de lignede hestehandlere, ingen skulle opdage deres ærinde. Stor blev deres forbavselse derfor, da én dem ukendt mand mødte dem på banegården i Slesvig med de ord: „Å — det er vel de herrer fra Tønder, må jeg nu ikke have fornøjelsen at vise Dem, hvad der her i Slesvig er sket under borgmester Plewka's styre?“ Det viste sig så, at trods al den hemmelighed, deres rundrejse var omgivet af, var planen dog sivet ud. Manden viste dem så rundt i Slesvig, bl. a. også i forskellige gæstgiverier, og overalt var borgerne fulde af lov over deres borgmester. Og de tre stakkels byrådsmedlemmer kunne hele dagen ikke ryste deres ufrivillige fører af sig, ja, det endte såmænd med, at han til slut viste sig som en god vært ved et afskedsmåltid.

Ved et byrådsvalg kunne bølgerne ofte gå højt i det gamle Tønder, idet de to kommunale foreninger, som opstillede kandidater, var så godt som lige stærke. Men forresten kunne det også forekomme, at deres rammer sprængtes, ikke mindst når der var særlige bydeles interesser, som stod på spil.

Et sådant tilfælde forekom engang, da de gæve Skibbrokromænd satte alt ind på at få en vej bygget fra Skibbroen til jernbanestationen, den senere meget omtalte Punchevej, og kroer var der dernede ikke så få af, hvert hus havde en beværtning, og man sagde dengang: „Vil du til kro's på Skibbroen, så er det det samme, hvilken dør du falder ind ad!“ Navnet Punchevej skyldes den omstændighed, at landboerne, når de havde været til marked ude ved Sønderport, lagde vejen til stationen over Skibbroen, og så kunne det nok hænde, at de til slut endnu tog sig et par punche undervejs, og derefter var det jo nemmere at skrå lige over end gå ad Vestergade. Men her lavede man regning uden vært, thi modstanden mod Punchevejen kom netop fra værterne i Vestergade, den forhen nævnte ekstraporttjeneste på markedsdagene havde de vel nok haft hævd på i mange år, og den lod de sig ikke godvillig glide ud af hænderne, altså: frem til kamp! Vestergade kontra Skibbroen! Men hvem skulle Skibbrokromændene så opstille til byrådsvalget som talsmand for deres for dem så livsvigtige plan? Da træffer det sig netop så heldigt, at én i byen kendt og afholdt mand, postsekretær Brodersen, dagen før valget går en tur over Skibbroen og i en samtale med en af beboerne dernede tilkendegiver, at den gamle plan om Punchevejen i grunden burde udføres. „Hov — der har vi jo manden, ham må vi se at få ind i byrådet“, tænkte Skibbroens folk, da det rygtedes, og hvad sker? Godt og vel 24 timer derefter var postsekretæren valgt som medlem af Tønder byråd. Dette skete et par år, før Verdenskrigen udbrød, en menneskealder senere, i det Herrens år 1937 kom forbindelsen mellem Skibbroen og Jernbanegade, den nuværende Kongevej, og senere vejen „Ved Slotsbanken“. Men nu var begrundelsen for bygningen af disse veje ikke den samme som for 25 år siden; nu skete det uden kromændenes medvirken af den gode grund, at der nu kun er to restaurationer tilbage på Skibbroen.

Det vakte stor modstand i byrådet, da den gamle Punchevej skulle have det fine navn „Kongevej“. Mindretallet måtte med vemod give afkald på et navn, der fremdrog minder om det gamle Tønder, et stykke Tønder, der ikke var uden poesi. De, der min-

des Skibbroen med det gamle hus, som kaldtes „Skansen“, Skibbrokanalen med det stillestående vand og kranen, det eneste tegn på fordums herlighed, da Tønder var søkøbstad, vil give mig ret heri. I arkitektonisk henseende var det heller ikke *ueffent*, som tøndringerne siger. Men dette motiv, som kunstmalere så ofte har søgt at fæstne til lærredet, fortalte om fortidens stilstand i forhold til nu, hvor gode forbindelsesveje med smuk villabebyggelse, en asfalteret parkeringsplads, der fører til det nye Tønderhus og den smukt restaurerede amtmandsbolig, vidner om gode tider.

Hvor krævedes der dog kun lidt plads til administrationen dengang! Besøgte man rådhuset, så havde frøken Krantz „Rathsweinkeller“ og lejlighed der, hvor der nu er skattekontor og budstue. Til venstre var der kontorer til borgmesteren, politisekretæren, bysekretæren og en assistent samt kærneren. På første sal havde både kriminal- og civildommeren til huse, og desuden var der et grundbogskontor og et detentionsrum, hvor „bosserne“ blev puttet ind, før de skulle for det sorte bræt.

Da jeg kom til Tønder i 1905, havde borgmester Rathje stået for byens styre i en snes år, før den tid havde han været kredssekretær på landrådskontoret i en lang årrække, vistnok siden før 1864. Rathje var en meget velmenende mand, vellidt af alle, men der skete i den første menneskealder efter 1864 ikke meget her i Tønder, ganske som det var tilfældet med de andre slesvigske købstæder — i modsætning til byerne i Danmark. I 1902 byggedes dog et moderne vandværk, et meget stort fremskridt på det tidspunkt. I 1910 nedlagde han sit embede under en strid med landråd Rogge, hvor landråden, der var stærkt interesseret i bedre byggeskik, forbød at lægge paptag på den nye elektricitetsbygning, en sag, der dengang satte sindene i stærk bevægelse. Borgmester Rathje efterfulgtes så som nævnt af andenborgmesteren i Slesvig, Plewka. Denne var en gammel forvaltningsembudsmand, måske nok noget djærv i sin optræden, men ubetinget dygtig til sin gerning. Der kom mere liv på rådhuset og mere gang i udviklingen, bl. a. blev den kommunale sparekasse, som hidtil var blevet

forvaltet af en af rådmændene med kontor i dennes hjem, flyttet op på rådhuset, og der blev ansat en uddannet leder.

Borgmester Plewka var sparsommelig og krævede meget af sine folk. I 1917 blev også han uenig med den tyske landråd, tog sin afsked og flyttede til Kappel, hvor han igen blev borgmester. Den stedfortrædende borgmester, købmand Johs. Paulsen, fungerede derefter indtil 1920.

Som overalt var også her i Tønder borgmesteren indsat som politimester (Polizeiverwalter); dette hverv lønnedes med den kongelige betaling af hele 300 mark årlig. Før 1910 var der kun een politibetjent i byen, og det var den gemytlige politisergent J. Bergmann, en mand som alle kunne lide, han tog sig godt ud i uniform, og det betød meget dengang.

Efter borgmester Plewka's tiltræden blev der dog ansat et par betjente mere. Under krigen blev det J. Bergmann's hverv at minde borgerne om at hænge flaget ud, når den tyske hær havde „siegte“; så åbnede han kun døren med et „Fahnen heraus!“ Min kone svarede sædvanligvis: „Aber bester Herr Bergmann, wir haben ja keine!“ „Ach was, Frau Petersen, schaffen Sie sich doch eine an, dann ist ja Ruhe!“ Han vidste godt, at denne henstilling ikke gavnede det mindste, men nu havde han gjort sin pligt, og resten interesserede ham ikke.

Bergmann havde også den opgave at se efter, om kroerne overholdt politimen kl. 11. Flere krostuer havde dengang et kighul i indgangsdøren, som man endnu kan se det i „Humlekærren“, det nuværende socialkontor, og Bergmann plejede at benytte dette for at se, hvem der sad derinde. Var det „der hohe Rat“ — så forsvandt han skyndsomst igen: „Denn ich habe immer gesagt, mit den hohen Herren soll man sich's nicht verderben“.

— Ja, så var der desuden 4 natvægtere — dem må jeg ikke glemme. De fik 300 mark årlig i løn og hvert andet år en kappe og et par støvler. Deres arbejde bestod mest i at vække bagerne til deres gerning og efter bestilling — og en passende betaling — vækkede de også de borgere, der skulle tidlig op og med det første morgentog. Desuden holdt de øje med mulige ildebrande og opretholdt ro og orden, som det så smukt hed. Men den sidste

opgave var det ikke så let at røgte; for folk i Tønder var ikke bedre end andre steder, og det var også en sport for dem at drille natvægterne. En spøgefugl fik dem engang til at ansøge byrådet om at få en sabel, da de også havde politimyndighed. De syntes selv, det var en god og gavnlig tanke; men det kneb med skrivefærdigheden — deres evner lå på andre områder — så de måtte få manden med den gode ide til selv at skrive ansøgningen, og det var han ikke sen til. Med de fire natvægteres underskrift blev den sendt til byrådet — ansøgningen blev ikke bevilliget!

Naa — „Das war die Welt von gestern!“ —

Stormen på Tønder

I ÅRET 1890 blev der i Toftlund dannet en forening, hvis officielle navn var „Deutscher Verein für das nördliche Schleswig“, men som senere af os danske altid blot kaldtes den tyske forening. Det var daværende dommer Schwartz ved landsretten i Flensborg, der gav anledning til foreningens oprettelse, og typisk nok kom dens første bestyrelse til at bestå af fire indvandrede prøjsiske embedsmænd med overlærer Macke i Haderslev som formand og de tre dommere Schwartz i Flensborg, Lindemann i Toftlund og Brockschmidt i Tønder som bestyrelsesmedlemmer.

I den første periode af sin levetid fik den nye forening ikke ret megen betydning, man kan tværtimod sige, at den nærmest sov tornerosesøvn indtil året 1895. Da kom der, som allerede tidligere omtalt, en ny dommer til Nordborg, en ung fyrig og energisk jurist fra Altona, dr. Hahn, en mand af den rigtige prøjsertype, som mente, at befolkningen var til for embedsmændenes skyld og ikke omvendt. Alene i sit ydre stak han af fra den hjemlige befolkning, og han vakte opsigt, når han gik gennem Nordborgs gader med sin hund, fyldt af al den „Schneid“, som en tysker af hans type stræbte efter, og ved hjælp af hvilken han søgte at hævde sig over for sine omgivelser. Men endnu mere opsigt vakte han ved sin hensynsløse behandling af de folk, der var nødt til at give møde i retssalen.

Ved udøvelse af sin magt kunne dr. Hahn vel nok kue enkelte danske i Als Nørherred, men samtidig dannede han en udmærket angrebsflade for den kæmpende danskhed, idet han vendte hele bredden til. Dr. Hahn havde glemt at stikke fingeren i jorden for at lugte, hvor han var, ja, han anede tilsyneladende intet om,

at der her boede en fribåren dansk befolkning, der ikke lod sig kue uden at gøre modstand. Det fortyskningsarbejde, som var blevet udført i Nordslesvig, indtil Dr. Hahn kom til sidst i halvfemserne, og som var blevet båret af tyske embedsmænd og hjemmetyskere i fællesskab, var i hans øjne for småt. Han tog fat med voldsom energi, sikkert i håb om at nå frem til at få sæde i den tyske rigsdag eller den prøjsiske landdag. I 1903 lykkedes det ham at blive opstillet som tyskerens kandidat ved rigsdagsvalget, og i 1908 opnåede han at udkonkurrere tyskerens mangeårige kandidat ved landdagsvalgene, den hjemmetyske gårdejer Jep Hinrichsen, Østerterp. Det var Sønderborg—Åbenrå valgkreds, der stod på spil. Gårdejer Hinrichsen havde været god nok, så længe han kun var tællekandidat, men i 1903 var tyskerne nået frem til at få valgt 109 valgmænd mod 118 danske. Intet under, at de ved landdagsvalget i Gråsten samme år følte sig så sejrssikre, at de råbte: „Zum letzten Mal!“ Ved valgkampen i 1908, den hårdeste og fra dansk side den bedst organiserede valgkamp, der nogensinde er bleven ført i Nordslesvig, var det lykkedes os imod al forventning at få valgt 126 danske valgmænd mod 112 tyske, et føleligt nederlag for dr. Hahns politik.

Bitter over dette overraskende nederlag (tyskerne havde været bombesikre på at sejre) kastede han sig nu med yderligere kraft over den tyske forenings arbejde. Han benyttede sig af et yderst udfordrende sprog, angreb det officielle Danmark og var særlig ude efter danske bladfolk, politikere og officerer. Selv de tyske myndigheder voldte han megen hovedpine ved sine stadige udfordringer mod det officielle Danmark. Ved en bestemt lejlighed gik han endda så vidt at kræve, at Danmark burde besættes af tysk militær, inden det første skud løsnedes i en kommende verdenskrig. Dette blev dog den danske regering for meget, og den danske gesandt i Berlin henvendte sig i det tyske udenrigsministerium med en beklagelse over dr. Hahns udtalelse og hans adfærd i det hele taget.

Efter at Køller-politikken sidst i halvfemserne med dens udvisninger af 4—500 danske undersætter havde redet den nordslesvigske befolkning som en mare, var det som om der nu i årene

1906—1908 blæste en noget mildere vind sydfra. Et af resultaterne af den nye indstilling over for Danmark var løsningen af optant-spørgsmålet, der følte som en befrielse for de mange, som havde levet i daglig utryghed og frygt for udvisning. For altyskerne, som vi dengang kaldte de tyskere, som ønskede at bruge de stærkeste magtmidler imod os, og hvis leder dr. Hahn var her i Nord-slesvig, virkede den mildere kurs således, at de følte sig forrådt af deres egne, og det gav de i stærke vendinger udtryk for i tale og skrift.

Det var dr. Hahn en torn i øjet, at den tyske forening ikke også havde en stedlig afdeling i Tønder. Flere gange havde han forsøgt at få indpas her, men forgæves. Ingen i „die rein deutsche Stadt Tondern“ sendte bud efter ham, og ubuden kunne han jo ikke komme. Tøndringerne ville ikke have freden forstyrret med politiske spektakler.

Dr. Hahn havde efter sigende flere gange henvendt sig til sin kollega, amtsdommer dr. Brockschmidt, her i byen, men denne ville ikke tage initiativet til oprettelsen af en stedlig forening. Seminarieforstanderen, dr. Runkel, der ligeledes var en ledende tysker, nægtede trods opfordring også at have noget med sagen at gøre. Således var forholdene i Tønder, mens så godt som alle tyske embedsmænd i de tre øvrige nordslesvigske byer flokkedes om den tyske forening.

I Tønder ville man simpelthen ikke have den. Så benyttede dr. Hahn en ny strategi og lagde en ring af lokalafdelinger rundt om Tønder. I Sæd, Højer, Bylderup, Hostrup, Tinglev og Løgumkloster oprettedes tyske foreninger, og formanden kom selv til stede som hovedtaler ved foreningens stiftelse. Ja, endda i Sønderløgum, syd for den nuværende grænse, hvor der ved det sidst afholdte rigsdagsvalg havde været 1 — een — dansk stemme, startede man også en afdeling. Hahns taktik var tydelig. Fæstningen skulle omringes og belejres for så til sidst at tages med storm, når tiden var moden dertil, og det mente føreren, at den var i 1909.

Dr. Brockschmidt havde forladt byen i 1908, og hans efterfølger, dr. Mangels, som kom hertil sydfra, et skikkeligt menneske, men helt ukendt med forholdene heroppe, lod sig tage i ledebånd

af sin fanatiske kollega, dr. Hahn, og indbød til et stiftelsesmøde for den ønskede afdeling af den tyske forening i Tønder den 16. januar 1909.

H. P. Hanssens rigsdagskollega, den før omtalte frisindede dr. Leonhardt i Kiel, fik advokat P. Ritter i Tønder til at foretage et opsigtsvækkende skridt i den anledning, der vakte røre viden om i Danmark og Tyskland. Som byrådsmedlem foreslog advokat P. Ritter i Tønder byråd, at man henstillede til byens borgere, at de skulle afholde sig fra at deltage i dette møde.

Dette bemærkelsesværdige forslag omtaltes i danske og tyske aviser, og pludselig blev det tyske folk klar over, at der ved rigets grænse lå en lille — ikke helt almindelig — by, som hed „Tøndern.“ Mange har nok måttet have landkortet frem for at finde den by, hvis eksistens man hidindtil ikke havde anet noget om. Dette forslag, der kom til behandling i et lukket byrådsmøde under borgmester Ratje's ledelse, blev *nemlig eenstemmigt vedtaget!* Forstå det, hvem der kan, men sandt er det!

Erklæringen, som byrådet udsendte, havde i oversættelse følgende ordlyd: „Efter at bestyrelsen for den tyske forening for det nordlige Slesvig har besluttet at oprette en stedlig forening i Tønder, erklærer Tønder bys magistrat og borgerrepræsentation, at oprettelsen af en sådan stedlig afdeling i Tønder ville være skikket til at fremkalde en aldeles ufrugtbar kamp mellem tysksindede og dansksindede indbyggere og således ødelægge det gode forhold, som hidtil har rådet mellem borgere af forskellig politisk anskuelse i Tønder.“

Der er så meget større grund til at afværge oprettelsen af en sådan stedlig afdeling, som regeringens på udjævningen af de nationale modsætninger rettede politik må billiges, og man nærer fuld tillid til regeringen med hensyn til varetagelsen af de tyske nationale interesser. Magistraten og borgerrepræsentationen anbefaler derfor deres medborgere ikke at deltage i oprettelsen af en stedlig afdeling af den tyske forening i Tønder“.

To dage efter byrådsmødet, for resten selve juleaftensdag, fremkom byrådets udtalelse som annonce i byens to tyske blade (de danske blade fik i tysk tid sjældent de officielle bekendt-

gørelser). Som protest herimod nedlagde redaktøren af det altske blad, Thamssen, „Tondersche Zeitung“, sit hverv som byrådsmedlem. Han havde af en eller anden grund ikke været tilstede ved det pågældende byrådsmøde.

Men det kan nok være, at der nu blev røre i andedammen. Den stedlige afdeling af den frisindede forening udsendte en resolution, hvori den stillede sig bag byrådet. Danske i Tønder glædede sig naturligvis over, at byrådet havde taget dette skridt. „Flensborg Avis“ skrev: „I sin tid var det seminarieforsøger Runkel, der fik skylden for, at dr. Hahn ikke kunne komme ind i Tønder. Nu er han borte, og byens porte syntes at stå åbne for den tyske forening. Dr. Hahn rejste først rundt i omegnen og oprettede stedlige afdelinger, han ligesom underlagde sig landet for tilsidst i triumf at drage ind i købstaden, der hidtil havde været uindtagelig. Så i det øjeblik, da indtoget skal blive til virkelighed, smælder byens råd portene i lås for næsen af ham!“ Men hvor gav de altske blade ikke ondt af sig! Det var ikke blot den indvandrede redaktør Strackerjan ved „Schleswigsche Grenzpost“, som skrev, at byrådsbeslutningen var den største glæde og sejr for alle tyskerfjender fra København til Tønder helt siden 1864, og at den ville vække vild jubel blandt alle danske fra Vidåen til Øresund. Men også mange af de store rigstyske blade var stærkt forargede og krævede igen en skarpere kurs af regeringen. Udtrykket „Landgraf werde hart!“ var det stadige omkvæd i disse artikler som et krav til regeringen om at slå i bordet for de danske.

Den, der havde troet, at dr. Hahn ville opgive sit fremstød som følge af Tønder byråds beslutning, tog højlig fejl. Dommer Mangels sov heller ikke, men gik energisk i gang med at skaffe indbydere til det påtænkte møde; men det var interessant at se, hvorledes også her denne fremmedes psykologiske sans svigtede, idet der som indbydere til mødet kom til at stå navnene på ikke færre end 16 indvandrede embedsmænd, sammen med 2 — to — navne på hjemmehørende, en embedsmand og en rentier.

Der blev gjort en vældig reklame for mødet. Ekstratog ind-

sattes fra Tinglev, fra Hviding, fra Højer og sydfra, altså fra alle fire verdenshjørner. Og så oprandt den 16. januar, dagen for det store kampmødes afholdelse. Samme dag fik jeg besøg af nuværende amtmand Refslund Thomsen, dengang medarbejder ved „Hejmdal“, af Andreas Grau fra „Dybbøl-Posten“ og af forfatteren Valdemar Rørdam. Om aftenen blev vi så enige om at gå over i „Tonhalle“ for at se, hvordan dette på en måde historiske møde ville spænde af. Det viste sig, at salen var stuvende fuld. Ekstratogene havde bragt en mængde udenbys folk med sig, medens der af deltagere fra selve Tønder næsten kun sås indvandrede eller tjenestemænd. Der var blevet agiteret stærkt for mødet inden for jernbane- og postetaterne, og disse etaters chefer var med blandt indbyderne.

Dommer Mangels ledede mødet, og efter hans indledning blev ordet givet til hovedtaleren, dr. Hahn. Han indledede med at sige, at såvel efter folkeretten og statsretten som efter sværdets ret var landet tysk indtil Kongeåen, men heller ikke videre. Ingen dansker havde nogen ret til at påberåbe sig paragraf 5, for denne paragraf var død! Men vest, nord og øst for Tønder byggede danskerne nu angrebsborge, og det ville sikkert ikke vare længe, før turen kom til selve Tønder by. Et dansk pengeinstitut var allerede oprettet i byen. „En uforsonlig fjende vil sætte sin fod på jeres nakke!“ Peter Grau havde fornyligt sagt, at danskerne skulle forberede sig til den dag, da afstemning om paragraf 5 skulle finde sted. Andreas Grau havde på Ærø talt om, at om kort tid ville Dannebrog påny vaje fra Nørreport i Flensborg. Svensson havde udtalt, at danskerne længtes efter den dag, da de tyske krigsskibe i Sønderborg måtte flygte sydpå. Taleren påstod, at han kendte et tilfælde, hvor en landmand ikke kunne få sin mælk med til mejeriet, fordi han var tysksindet. Derimod var han ret varsom i sin omtale af medlemmerne af Tønder byråd „De herrer må have fået hele sagen i gal hals. Det er tilgiveligt, og jeg ville ikke krænke dem, men vil gerne gøre en Paulus af en Saulus“. Efter at have talt i næsten to timer, og efter at have ophidset sig selv mere og mere, sluttede han med denne kraftige salut: „Deutsch werden wir bleiben, und wenn es nicht anders geht, dann

walte es Gott und das kalte Eisen! Bismarck hat gesagt: Das kalte Eisen ist noch immer gut gewesen!" Og tilsidst kom han sådan i ekstase, at han fægtede vildt med begge arme ned over forsamlingen, da han tordnede et „Jungs hooit fast!"

Efter denne voldsomme udgydelse, der ligefrem må have kostet manden fysisk anstrengelse, talte landråd Rogge om danske mænd, som havde brudt deres ed til den tyske kejser. Af hjemmehørende deltagere talte ingen fra Tønder, bortset fra den tidligere omtalte fortysknings redaktør Thamssen, og så et par mænd fra Løgumklosteregnet.

Resultatet af aftenen blev, at der dannedes en lokalafdeling, i hvis bestyrelse redaktør Thamssen og forfatteren, rentier Lorens Holm Andersen som de eneste hjemmehørende fik sæde sammen med 11 indvandrede embedsmænd. — Derefter festede man som altid resten af natten. Lokalafdelingen fik en del medlemmer, flest embeds- og bestillingsmænd, som ikke kunne undgå at indmelde sig. Nogen betydning fik foreningen derimod aldrig, og senere sov den ganske stille ind.

Efter alt dette faldt vort gamle Tønder lidt efter lidt atter til ro. Byrådet havde fulgt samme fordragelige linje som Tønder byråd i 1870, da det sagde nej til en opfordring fra Haderslev byråd om at være med i en henvendelse til den tyske regering om at få § 5 ophævet, eller som det byråd i halvfemserne, der ikke ville have et krigermonument stående på torvet som en udfordring.

Danskheden vågner

Valget i Tønder den 12. januar 1912.

VED rigsdagsvalget den 25. januar 1907 kunne jeg for første gang afgive min stemme, da jeg året i forvejen var fyldt de 25 år og dermed havde fået valgret. Det var et stort øjeblik for mig at lægge min danske stemmeseddel i valgurnen. Om aftenen var jeg til stede ved stemmeoptællingen, hvor resultatet viste en dansk fremgang fra 28 (i 1903) til 40.

Det kan måske være nødvendigt at forklare de politiske parti-forhold i Tønder—Husum—Ejdersted valgkreds. Ved valgene optrådte der 4 partier med hver sin kandidat. De national-liberale med bryggeriejer, dr. Schifferer, de frisindede med dr. med. Leonhardt, socialdemokraterne med redaktør Brecour (alle tre fra Kiel) — og vi danske med fhv. lærer P. Jessen, Daler (redaktør Jessens broder) som kandidat. De national-liberale mønstrede ved valgene ca. 8000 stemmer, de frisindede henved 6000, socialdemokraterne omkring 1800, og vi danske havde i 1907 henvød 1600 og i 1912 omkring 1900 stemmer. Valgloven bestemte, at en kandidat for at blive valgt, måtte have over halvdelen af stemmerne. Var dette ikke tilfældet, skulle der være omvalg mellem de to, der havde fået de fleste stemmer. Herude i 4. slesvig-holstenske valgkreds opnåede som regel ingen kandidat valg i første omgang. I 1912 manglede dr. Schifferer dog kun ca. 500 stemmer i at blive valgt i første omgang. Ved omvalget i 1907 og 1912 kastede socialdemokraterne og vi danske vore stemmer på den frisindede dr. med. Leonhardt, Kiel, som dermed blev valgt.

Dr. Leonhardt, som var gode venner med H. P. Hanssen, var et finttænkende menneske og en stor taler. På grund af sit frisind

blev han siden meget ildeset af nazisterne, og der sattes derfor under krigen vagtposter ved hans dør, for at det kunne kontrolleres, hvem han fik besøg af. En dag var det selve dommeren ved overlandsretten i Kiel, der med harme udbrød, da han så vagtposterne: „Min bedste dr. Leonhardt, een af de karle, som nazisterne har posteret ved Deres dør for at udspionere Dem, har jeg for år siden dømt til flere års tugthus“.

Sammen med en del unge danske håndværkere gik jeg til de frisindedes møder forud for et valg. Det kunne være interessant og vare til langt ud på natten. Dr. Leonhardt talte på sin fine og stilfærdige måde. — Rådmand, skræddermester Peter Petersen ledede mødet, og som opponenter meldte sig både en repræsentant fra de nationalliberale — som oftest en embedsmand her fra Tønder — og fra socialdemokratiet redaktør Brecour, der benyttede lejligheden til i en lang tale at fremstille sit program. Det var den eneste måde, hvorpå han kunne tale til offentligheden, idet det var meget svært at skaffe lokale til et socialdemokratisk møde her i Tønder på den tid. Dr. Schifferer deltog derimod ikke i et sådant møde; han nøjedes med at tale til sine meningsfæller på „Tonhalle“.

Dengang stemte man med stemmesedler, som hvert parti selv besørgede. De skulle have en størrelse af 9 gange 12 centimeter og være af hvidt papir. Vor stemmeseddel i denne periode så således ud:

Lehrer em. P. Jessen, Sonderburg früher Dahler

Tidligere havde man ingen konvolutter til at putte stemmesedlerne i. Det indførtes først i 1907, efter at man havde opdaget, at valgstyrelsen i en anden by havde givet en stemmeseddel et tegn, inden han lagde den i valgurnen (terrinen). Han kunne for eksempel med neglen knibe et mærke i sedlens hjørne, således at han senere kunne kende den igen og kontrollere, hvordan den pågældende vælger havde stemt. Det kneb ofte meget hårdt med at få aldersrente- og invaliderentnyderne hen for at

stemme, da de var bange for at miste deres understøttelse. Ganske vist var det indbildning fra de gamles side, understøttelsen kunne ikke tages fra dem, men angsten sad i dem alligevel. Jeg mindes også i den anledning, at redaktør Jessen i den tyske rigsdag forelagde stemmesedler, som var forsynet med en lille prik efter den tyske kandidats navn, disse sedler var anonymt tilsendt aldersrentenydere.

Rigsdagsvalget den 12. januar 1912 blev af os danske i Tønder imødeset med stor forventning. Nu måtte der slås et slag for at komme ud af ubemærketheden, af med mindreværdsfølelsen, som en del danske led under, og nu måtte der skabes samling, så man i det øvrige Nordslesvig kunne se, at der også var danske i Tønder. Men først og fremmest gjaldt det om at få vore egne til at forstå, at det alligevel kunne nytte. Vi måtte ikke bryde os om, hvad tyskerne sagde, eller hvor mange stemmer de fik. Vi vidste jo i forvejen, at dem kunne vi alligevel ikke hamle op med her i fjerde kreds. Længe forud blev der talt om dette valg i vor omgangskreds, som bestod af familierne bankdirektør Andresen, købmændene Carl Borch og A. Westergaard.

Den 14. december 1911 blev valglisten fremlagt på rådhuset til offentligt eftersyn. Samme dag gik jeg derop for at undersøge, om alle de danske vælgere var på listen. Her traf jeg den socialdemokratiske tillidsmand, murer Wienecke, som senere kom til at spille så stor en rolle under revolutionen i Tønder og på Sild. Nu vidste jeg, at man i mange år havde begået en stor fejl ved opstillingen af valglisterne. De gamle på alderdomshjemmet („Hospitalet“) havde fortalt mig, at de ikke kunne stemme. Deres ophold på hjemmet blev betragtet som fattighjælp. Dette sagde jeg til Wienecke, og vi enedes om, at han skulle klage over dette forhold, hvilket han også gjorde med godt resultat.

Næppe var jeg kommet hjem fra rådhuset, førend min kone blev syg, og næste dags middag blev vor søn født. I det gamle hus nede i stueetagen og oppe i de små gavlværelser mod gaden havde jeg samtidig indbudt henved 30 danske mænd fra byen til at revidere valglisterne. Hvad nu? Min kone ville absolut ikke have, at jeg skulle aflyse mødet. Det fik så lov til at gå sin gang,

En ung, rask forretningsmand, købmand A. Westergaard, bosatte sig i Tønder, og tog straks del i det danske arbejde.

og det blev på en måde den første politiske sammenkomst af danske mennesker i Tønder. Vi var meget spændte på, hvor mange der ville tage imod indbydelsen. Men til min store glæde kom næsten alle de indbudte. Nogle kom ind ad hoveddøren, nogle ad bagdøren, ja, enkelte kom gennem gangen nede fra Skibbrogade! Og hvor humøret var højt! Det var en stor oplevelse. Det var ligesom dette her var noget, alle havde længtes efter, og man var enig om, at dette skulle være begyndelsen til et forsøg på at skabe samling om danskheden i Tønder.

Vi gennemgik valglisterne. Der var kun få danske vælgere, der skulle reklameres for, men det var heller ikke det vigtigste. Hvad det kom an på, var at fordele arbejdet med at påvirke dem, vi ikke var helt sikre på.

Da min kone, som lå nede i soveværelset med den 10 timer gamle dreng, spurgte pigen, der serverede kaffen, hvor mange der var deroppe, svarede hun: „Det veed jeg ikke, jeg kan ikke se dem for tobaksrøg“. Højest på stemningsbølgen var slagtermester H. Johansen og købmand A. Westergaard, som kappedes om at spå, hvor mange stemmer vi ville få ved valget. De begyndte med 60 og vedblev med at overbyde hinanden, indtil de nåede op på

80, så turde ingen af dem vove at gå højere op. Mærkeligt nok slog netop de højeste forventninger akkurat til. Jeg havde sat tallet 67 som det højeste, men jeg husker, at da Andreas Grau og jeg kom hjem fra en tur til Brarup og gik gennem Uldgade, stod Andreas Grau pludselig stille, greb mig i armen og sagde: „Vær nu ærlig, Thorvald, Du tror jo selv på de 80 stemmer!“ Å, den kære, gode Andreas Grau, hvor var han dog et sjældent prægtigt menneske, med en ildhu, som så mange af os trængte til at styrkes ved. Han smittede os alle, han var drivfjederen i hele vort arbejde dengang. Allerbedst var han, når vi havde ham hjemme hos os sammen med vor snævre vennekreds!

Samme aften, som dette møde holdtes, talte Andreas Grau ude i Sønder Sejerslev, og vi sad såmænd og spekulerede på, om vi ikke kunne få ham herind og tale til os før midnat, men det var i december måned, og dengang var det ikke så let som nu at komme fra et sted til et andet. Dette samvær den 15. december var en historisk begivenhed i Tønder.

Lige efter nytår 1912 havde vi et lignende møde hos os for at tilrettelægge agitationsarbejdet på selve valgdagen, men ind imellem samledes vi i den snævrere kreds for at drøfte det hele.

Det var dengang tilladt at sætte kontrollører i valglokalerne. Bankdirektør Andresen tog sig af rådhuset og jeg af „Stadt Kopenhagen“. Stemmesedlerne var sendt ud i forvejen (de fulgte også med „Flensborg Avis“), men desuden havde vi lejet to mænd til at stå ved dørene i de to valglokaler og tilbyde vælgerne stemmesedler. Efterhånden havde vi alle forberedelserne til side og ventede kun på det endelige slag, og spændingen tog til. Man tænkte også på, hvordan tyskerne ville reagere over for den danske offensiv, der her var planlagt, og som man ikke tidligere havde oplevet i Tønder. For mit eget vedkommende var jeg temmelig rolig.

Så oprandt endelig dagen, den 12. januar 1912. I god tid gik jeg med mine papirer hen i valglokalet på „Stadt Kopenhagen“. Her sad valgbestyrelsen med rådmand Johannes Paulsen i spidsen. Jeg satte mig til rette ved et bord ved vinduet. Det kan nok være de høje herrer gjorde store øjne! De vidste, at jeg var dansk,

altså for første gang ville danskerne tage aktivt del i et valg. Så kom der en lille tysk typograf ind, en repræsentant for socialdemokraterne. Han gik bukkende hen til bestyrelsesbordet og spurgte, om de herrer havde noget imod, at han overværede valget som kontrollør. „Nein!“, var svaret, „wenn Sie sich hier ruhig verhalten, dann steht dem nichts im Wege“. Som om man skulle spørge om at få lov til at udøve sin ret!

Den første, som stemte dansk, og som jeg noterede, var bankdirektør Rossen. Som nr. 2 fulgte købmand S. C. Lorenzen. Så kunne jeg ikke dy mig længere, det var alt for spændende, jeg måtte selv afgive min stemme. Hvor var jeg nervøs, men samtidig følte jeg det næsten som en hellig handling, som om jeg med min stemmeseddel afgav et løfte om troskab mod Danmark.

Dagen blev lang. Jeg noterede dem, som jeg antog stemte dansk, og det kunne efter min beregning kun blive 25—30 stemmer på dette valgsted.

Henad aften måtte vi ud og få de lunkne til valg. En mælkehandler blev hentet ind fra gaden af de to brødre Johannes og Wilhelm Christiansen. Bankkasserer Jepsen og jeg tog en møbelhandler i Søndergade på trappen i hans hjem, den ene af os stod øverst, den anden nederst på trappen og manden midt imellem, så det var ikke nemt for ham at slippe udenom. Han var hundeanGST for økonomisk boykot og ville absolut ikke med. Tilsidst gav jeg op og sagde: „Nå, — lad ham så gå, men når det i morgen kan meddeles ud over Nordslesvig, at vi her i Tønder har haft en smuk fremgang, så har han ikke lov til at glæde sig med os andre“. — „Jo,“ sagde han, „det gør jeg skam“, hvorpå han fik svaret: „Nej, det har du ikke lov til, du gjorde ikke din pligt!“

I samme øjeblik kom Johannes Christiansen og meldte, at han ikke kunne få en svend hos bager Hieronimus ud af sengen, og klokken manglede kun et kvarter i 7. Valghandlingen sluttede kl. 7. — „Vel“, sagde Jepsen, „så prøver vi igen“. Den trætte bagersvend kom i sit bageritøj, og ledsaget af de to ihærdige slæbere mødte han frem og fik lige netop afgivet sin danske stemme, — og så slog klokken 7. Valghandlingen var sluttet. Der var vel nok gang i det!

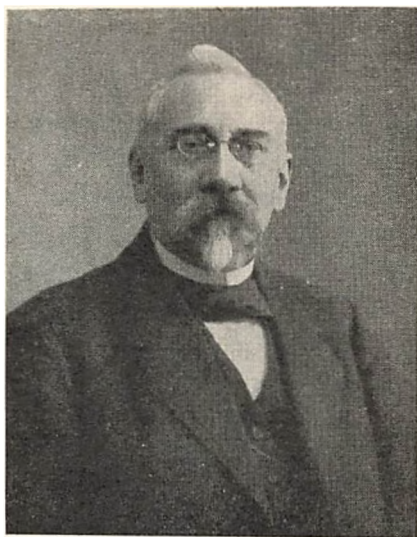
Jeg var selvfølgelig på „Stadt Kopenhagen“, da optællingen begyndte. Det var meget spændende, men jeg blev hurtigt klar over, at det ville gå godt, og da optællingen var ved at slutte, havde jeg talt 39 danske stemmer. Ligesom jeg skulle til at gå, kom bagermester Niels Lassen pustende ind ad døren. „Vi har 39“, siger jeg. „Bravo“, råber han, „henne på rådhuset har de også et par snese“. Vi var lige ved at omfavne hinanden. Af lutter glæde løb jeg hjem og begyndte at fortælle min kone om det gode resultat: 79 danske stemmer i Tønder! Men i hælene på mig kom vor allerbedste mand, Isak Andresen, løbende: „Nej“, råbte han, „det blev 80! Den sidste var også vor“.

Vi havde altså nået at få 80 danske stemmer i „die rein deutsche Stadt Tondern“, og dermed nøjagtigt fordoblet det danske stemmetal fra 1907. I forhold til tyskernes antal var det vel nok ikke mange, men det var alligevel ca. 9 procent af alle de afgivne stemmer. Det vil sige, at næsten hver tiende vælger i Tønder havde bekendt sig til Danmark. Det var resultatet af et planmæssigt forberedt arbejde. Det viste sig altså, at det kunne nytte!

Længe i forvejen havde vi syslet med tanken om at samles til samvær på selve valgaftenen. Andresen og jeg gik ned til værten på „Landschaftliches Haus“ (nu Hostrups Hotel) på Sønderbro, Petersen Hjeds, som var dansksindet. Han lovede, omend noget nølende, at give lokale til et sådant samvær, og her mødtes vi så valgaftenen en hel stor skare danske mænd og kvinder til den første selskabelige sammenkomst af den art i Tønder. Der var vel nok glæde og begejstring! Rossen præsiderede på glimrende måde, det kunne han som ingen anden, og han talte udmærket. Der blev sunget og holdt taler af forskellige, blandt andre af dyrlæge Nielsen, og jeg talte for vor kandidat P. Jessen. Jeg udtalte håbet om, at vi engang ad åre kunne nå frem til at få ham valgt og at sende ham som vor repræsentant til Berlin. Rossen afbrød med tilråbet: „Og så til København!“ Det var Rossens usvigelige tro på en kommende genforening med Danmark, der her fandt udtryk, og som vi andre dengang næppe forstod meningen med.

Samværet fortsattes i bedste stemning. Nu, tænkte jeg, nu eller

R. P. Rossen, der 1901 overtog stillingen som direktør for den nyoprettede Tønder Landmandsbank, blev snart en af de førende mænd inden for den vestslesvigske danskhed.

aldrig. Nu må der smedes, mens jernet er varmt. Nu skulle det prøves at gennemføre det, der længe havde været mit store håb: oprettelsen af en dansk forening i Tønder. Jeg slog til lyd for sagen, og selvfølgelig vandt forslaget i den stemning stærk tilslutning. Det hele gik i en fart. Andresen valgtes til formand, og Skovrøy og jeg blev de øvrige to bestyrelsesmedlemmer. Hvor må det have været et stort øjeblik for Skovrøy, denne gode danske mand, som havde holdt „Hundevagten“ i Tønder i 30 år! Nu så han al denne danske ungdom træde frem. Han havde arbejdet på sin måde. At agitere, således som vi gjorde det nu, lå slet ikke for ham.

Vi havde fået fat i en hel del telegramformularer, som vi i forvejen havde sendt ud til en mand i hvert sogn i Kærherred, udfyldt med meddelelse om valgudfaldet dernede, således at kun tallene på de afgivne stemmer skulle indføres. Afsenderen behøvede altså blot på valgaftenen at indføre fire tal og aflevere telegrammet. Telegrammerne sydfra begyndte nu at indløbe. Der var en lille fremgang i Kærherred, fra 54 til 72 danske stemmer. Andreas Grau ringede fra Nørherredhus og ønskede til lykke

med resultatet i Tønder. Samtidig kunne han oplyse, at H. P. Hanssen samme dag i Haderslev-Sønderborg valgkreds var bleven valgt med 16 661 stemmer, det største tal siden Hans Andersen Krügers valg i 1874.

Nede i restaurationen sad på samme tid en del gæster, som nød både sangene, talerne og hele stemningen. Det var folk, som ikke vovede at deltage i selve mødet, deriblandt også et par tjenestemænd, som må have været dansksindede, men de sad i et offentligt lokale, og det kunne jo ikke genere nogen.

Nå, alt får en ende, og det fik denne aften med. Det blev sent, og da vi kom ud på gaden, sagde vore damer, om vi mon ikke havde været for højt oppe. Vi spurgte os selv, om vi var Jeppe eller ikke Jeppe. Mange syntes, at det næsten var for godt til at være sandt.

Næste morgen, da jeg stod ude i døren, traf jeg et par andre danske borgere, sammen med hvem jeg genopfriskede gårdsdagens begivenheder. Mens vi står her, går den gamle postpakkemester Carlsen forbi. Idet han passerer os, stryger han sig op ad mig med et hviskende: „Det gik jo godt i går!“ Aha! tænkte vi, der har vi altså een af de 80! Men var det kommet frem, at han havde stemt dansk, ville han sikkert omgående være bleven suspenderet.

Tønder Læseforening.

Tiden gik. I Danmark og i det øvrige Nordslesvig havde man fået øje på os, og vore egne folk blev nu mere frimodige efter dette valg. Vort første mål var nået, vi var indtrådt i den nationale hær, og nu skulle der bestilles noget. Den første opgave var at skaffe et lokale, hvor den nye forening kunne have tilhuse, det var ret vanskeligt. Sommeren 1912 gik. Vi spurgte Tønder Landmandsbank, om der ikke var plads nede i bankens bygning ved Skibbrogade, hvor der før havde været hestestald. Banken lod nu for egen regning foretage en ombygning, og på en eller anden måde blev lokalerne også møblerede. Jeg husker ikke så nøje, hvor vi fik møblerne fra, men jeg tror nok, at banken betalte i hvert fald en del af dem. Enkelte familier gav ligeledes

Læseforeningens lokale 1912-14

et eller andet møbel som gave. Den store sofa, som banken satte derned, var der mageligt plads i til tre fuldvoksne mænd. Når man så gårdejer Anton Linnet, Dyrhus, siddende i den ene ende af denne kæmpesofa, bankdirektør Rossen i den anden og møllersvend Martin Mikkelsen i midten, så var det et godt udtryk for den demokratiske ånd, der herskede ved vore møder.

Et bidrag skal dog særlig nævnes. Engang i løbet af sommeren fik jeg besøg af Andreas Grau og af tre bestyrelsesmedlemmer fra Sønderjysk Centralforening i København, nemlig boghandler P. Fergo og sagførerne Asger Bruhn og Peter Paulsen. Jeg forklarede dem den nationale stilling i Tønder og fortalte, hvorledes vi agtede at tage fat i den kommende vinter. Så gav de tre københavnere mig hver 10 mark som en begyndelse til anskaffelse af inventaret, og disse 30 mark blev faktisk vor økonomiske startkapital.

Hen på efteråret begyndte det hele at tage fast form. Skovrøys og Sprogforeningens bibliotek blev flyttet til de nye lokaler, og Skovrøys og Andresen ordnede og nummererede bøgerne.

Så kom den store dag, som vi med forventning havde set hen til, det første møde, den 11. november 1912. Det var ligefrem

Bankdirektør A. Andresen, ligeledes østerbo, var læseforeningens første formand.

med bævende hjerter, vi gik til mødet den aften. Ville der komme nogle? Sindene var faldet til ro siden valget i januar. Havde man stadig mod til at vedkende sig sin danskhed? Og så mødte der 36 deltagere. Det var et resultat, vi var lykkelige for. —

Andresen åbnede det første møde med at minde om, at det netop den dag var halvfjerds år siden, at Peter Hjort Lorenzen talte dansk i Slesvigs stændersal. Og nu taltes der dansk i Tønder! Det blev en ganske udmærket aften, man mente, at vi helst ikke skulle synge, noget vi var kede af. Nå, allerede ved næste møde begyndte vi at synge. Iøvrigt holdt Rossen foredrag om Ingemann, og der blev læst højt. Imens kogte vandet på kakkelloven, og vi fik det hyggeligste kaffebord. Min kone havde travlt med at lave kaffen, det var hendes bestilling, men da mødet var forbi, hjalp de andre damer hende med at vaske op og gøre i orden. Kaffebordet var gratis, men ved døren var der en bøsse, hvor enhver kunne lægge en skærv i. Størrelsen har vel nok været i forhold til, som den enkelte syntes om samværet, men der var altid mere end penge nok til at udrede omkostningerne.

Læseforeningens lokaler set fra Skibbrogade.

Man vil måske spørge, hvorfor vor nye forening netop fik navnet „Læseforening“. Jo, vi havde om sommeren haft besøg af en frøken Marie Farre, som var lærerinde i Ålborg. Hun var gæst hos Jakobsens i Lendemark mølle, og hun fortalte, at man i Ålborg havde en kvindelig læseforening. Denne forenings indhold og form, efter hvad hun fortalte, tiltalte mig, og jeg foreslog derfor, at vor nye forening kom til at hedde „Tønder Læseforening“. Det var jo tilmed et meget uskyldigt navn.

Vi vedtog, at der skulle holdes møder den 1., den 11., og den 21. i hver måned. Men desuden var læsesalen åben hver aften fra 7—9. I læsestuen kom særlig de unge og læste aviserne. Alle sønderjyske danske blade og flere københavnske lå fremme her. Det sidste sørgede Andreas Grau for. Vi var 10 mand, som skiftedes til at føre tilsyn med lokalet. Besøget på disse aftener var ikke overvældende, der var endnu ikke megen dansk ungdom i Tønder, men det blev alligevel en ganske udmærket vinter. Særlig bidrog musiklærerinde, Kristine Sørensen (født på Daler mølle) med oplæsning, sang og klaverspil. Ofte havde vi samlæsning. Det første stykke, der blev spillet, var „Den tredje“, senere fulgte „Rosa og Rositta“, „Kloge Ellen“ og „Soldaterløjer“. Ak, men hvilke kræfter der medvirkede! Men sagen var jo,

Købmand Carl Borch, en af de mest trofaste og ihærdige i det danske arbejde, kom til Tønder 1909.

at folk morede sig. Man var ikke forvænt dengang. Undertiden var der foredrag af Hans Lorenzen, Ballum, Andreas Grau og pastor Jørgensen, Skærbæk. Sidstnævnte holdt julemøde, og om eftermiddagen var der juletræ for børnene, helt som i andre forsamlingshuse. Jo, nu havde vi vel nok vort eget hus, nu var vi med i rækken herude i „de truede egne“. Det åndelige Dannevirke fra Vesterhavet til Flensborgfjord, som man talte så meget om dengang, havde haft en åbning her. Nu var også det led i lave!

Journalist J. Jensen fra „Flensborg Avis“ holdt engang foredrag. Ham ville mejerierer Chr. Petersen nu så gerne høre, da han var en god ven af ham, men Petersen var dansk undersåt og kunne altså ikke komme med til mødet, da han så dagen efter ville være bleven udvist. I stedet for svøbte han sig ind i nogle tykke frakker og lagde sig oppe over salen på sit høløft (han havde hestestald ved siden af salen), og herfra påhørte han hele foredraget, der såmænd handlede om et så uskyldigt emne som den norske komponist Ole Bull.

Jeg husker, at Carl Borch en dag kom hen til mig og fortalte, at der var kommet en ung ekspeditrice hos købmand Vogt. Hun

skulle være fra Skærbæk. Mon hun ikke skulle være dansk? Hos skomager Nissen var der kommet en svend fra Rejsby. Vi enedes om at fordele opgaverne. Jeg gik ned til svenden og indbød ham til at komme til vore møder. „Ja, tak!“ svarede han, „så tager jeg også min kammerat med, som arbejder hos smed Steffen“. Udmærket! Se, det var tre nye medlemmer. Ja, jeg tænker tit på, hvor forholdene dengang var små, mange vil med rette smile deraf i dag; men når vi i nazitiden hørte om „Kleinarbeit“, tænkte jeg ofte, at det var det, vi gjorde inden den 1. verdenskrig her i Tønder.

På Borchs foranledning fik vi oprettet en sygeplejeforening for Tønder og omegn. Da vi indbød til det stiftende møde i vort „forsamlingshus“, kom der deltagere fra Abild, Hostrup og Bylderup sogne. Nu behøvede vi ikke længere at gå tiggengang hos byens gæstgivere for at bede om husly, og det var vi stolte af. Foreningen blev oprettet med købmand Carl Borch som formand. Vor første plejerske var Anna Petersen, som senere gik til Flensborg, og hun efterfulgtes af Maren Sørensen, senere Valsbøl. Desværre fik foreningen kun lov til at eksistere et par år til Verdenskrigens udbrud.

For at vi kunne holde den indbyrdes forbindelse vedlige også i sommertiden, havde „Tønder Læseforening“ en fornøjelig udflugt til Emmerlev Klev med god deltagelse. Ungdommen morede sig med at lege sanglege.

Arbejdet fortsattes vinteren 1913–14. Tilslutningen til vore møder blev bedre, flere danske familier, som ikke havde voget at komme med fra begyndelsen, sluttede sig til os. Folk i Tønder kunne ikke undgå at lægge mærke til, at vi eksisterede; men vi led ingen overlast.

Men pludselig efter jul blev vi genstand for myndighedernes bevågenhed, idet man simpelthen forbød os at benytte vore lokaler, fordi vinduerne var 5 cm for smalle — og stuerne egnede sig således ikke til „Aufenthalt für Menschen“. Det var meget smukt af myndighederne at vise os den omsorg, for smalle vinduer kunne betyde en fare i tilfælde af ildebrand. Men vi havde medlemmer af ret betydeligt omfang, og de prøvede på at kom-

Thorvald Petersen
(1920)

me igennem vinduerne, og det gik udmærket; så vi forstod ikke rigtigt, at lokalerne ikke egnede sig til ophold for mennesker. Straks ved krigens begyndelse blev lokalerne da også beslaglagt af det tyske militær til køkken, skomagerværksted og andre formål — da egnede de sig alligevel til „Aufenthalt für Menschen!“

Sagen var den, at Tønder Landmandsbank i sin tid ikke havde anmeldt ombygningen, og derfor fik de to direktører og murermester Wiese en bøde. Det tog man sig let; men værre var det, at vi nu ikke længere havde et sted at samles.

Vi fik dog lov til at holde et afsluttende møde med fremvisning af lysbilleder. Den sidste aften var vi ikke færre end 66 deltagere.

Nu stod vi uden mødelokale — og penge til at bygge for havde vi ikke. Dengang kendte man ikke til, at de nationale foreninger hjalp med til at bygge forsamlingshuse.

Men sommeren 1914 fik vi også andet at tænke på. Den 1. august henimod aften ringede Kristkirkens stormklokker — Verdenskrigen var brudt ud. —

Man regner med os.

Valget og Læseforeningens start var med til at vise, at der var ved at komme samling i de danske rækker i Tønder. 1912 var en milepæl, som 1901 havde været det med „Tønder Landmandsbank“'s oprettelse. Nu begynder man for første gang at regne med os.

De 80 danske stemmer, som vi havde opnået den 12. januar ved rigsdagsvalget, kunne nu gøre deres til, at vi fik medbestemmelse over, hvilket partis kandidater der skulle have sæde i Tønder byråd. Den nationalliberale „Bürgerverein“ og den mere frisindede „Kommunalverein“ havde indtil da omtrent været lige stærke.

Som mindretal kunne det nemlig ikke nytte at opstille egne kandidater til byrådsvalget, og en del af os indså da, at vi tjente vor sag bedst ved at kaste de danske stemmer på de frisindedes kandidater, og det var ved byrådsvalget i 1912 dr. med. Hansen og skomagermester P. Nissen, to mænd, som ikke i nogen måde havde vist sig danskfjendtlige. Vi gjorde det ikke mindst for at undgå, at to tyskere, der var stærkt påvirkede af dr. Hahns ophidsende politik, skulle blive valgt.

Alle de yngre var med på tanken, men det var værre at få de ældre med, som slet ikke kunne tænke sig at stemme på en tysk kandidat. „Da skal vi da vel ikke hen og stemme på en tysker?“, sagde de. „Jo — I skal“, svarede jeg. „hvis I ikke gør det, bli'r dr. Hahns folk valgt. Vil I hellere det?“ — Drojt har det vel været for en del, men udfaldet viste, at mange danske havde fulgt parolen, og dr. med. Hansen og skomagermester P. Nissen blev valgt med stort flertal.

Som det var skik dengang, fik de nyvalgte byrådsmedlemmer om aftenen efter valget besøg af en del af deres vælgere, der ville ønske til lykke. I muntert lag sagde en af de valgte: „Ja jeg ved godt, at jeg kan takke danskerne for mit valg“.

Uden tvivl havde vor deltagelse i valget været med til, at vi fra nu af blev respekteret af borgerskabet. Nu regnede man med os her i Tønder by, som man havde begyndt at gøre det ved rigsdagsvalget den 12. januar, hvor vi som nævnt ka-

stede de danske stemmer ved det påfølgende omvalg den 25. januar på de frisindedes kandidat, dr. Leonhardt, så denne valgtes med et stort flertal. Mon jeg har nævnt, at vi gjorde det af den grund, at H. P. Hanssen skulle have en støtte i dr. Leonhardt i den tyske rigsdag, når tvangspolitikken var på tale?

Det var ikke let at få de ældre til at forstå nødvendigheden af at stemme på en tysk kandidat. Jeg husker, at jeg ved et valg-møde i Visby opfordrede til ved omvalget at stemme på dr. Leonhardt. Men hvor jeg dog fik på hovedet af gamle Frederik Højberg og af Peter Jessen! Det blev så galt, at Peter Grau, der var mødets hovedtaler, måtte komme mig til hjælp.

I Møgeltonder uddelte Lorens Filskov, Karl Posselt og andre unge før omvalget tysk-frisindede stemmesedler, men da gamle Peter Linnet fik nys om det, gik han fra dør til dør bagefter de unge og samlede stemmesedlerne sammen igen, så folk ikke skulle forledes til at stemme på en tysker. Det var en brydnings-tid mellem de ældres og de yngres syn på den politik, der skulle føres.

Vort danske opland var også blevet opmærksom på den danske fremgang i byen, og til vor store glæde blev det vedtaget i „Det blandede Distrikts Landboforening“ og „Slogsherreds Landboforening“ at afholde dyrskue i Tønder i 1914. Den sidst-nævnte landboforening var først blevet oprettet året i forvejen med forpagter Chr. Linnet, Solvig, som formand.

Tønder by stillede markedspladsen til rådighed som dyrskue-plads; man var klar over, at man måtte vise venlighed mod land-boerne, byens gode kunder.

Det blev et glimrende dyrskue. Jeg ser endnu købmand Carl Borch, formanden for festkomiteen, for mig med en stor sløjfe på brystet og et stort smil. Der var 1400 gæster på pladsen, og blandt dem selve landråd Böhme og borgmester Plewka. Mange borgere havde pyntet deres huse, og om aftenen var der bal i byens tre største lokaler, og fuldt hus over det hele. Sådan en aften slog den danske gæstgivergård „Humlekærren“, hvor danske bønder ellers i flere slægtled havde spændt fra hos familien Hage, ikke til.

Ja, vi var nået ud af vor ubemærkethed og havde en stærk fornemmelse af, at vi nu også var med i de danske rækker, i det nationale og folkelige arbejde, som på den tid gjordes over hele Nordslesvig. Lidt efter lidt kom vi med i alt dansk arbejde, og jeg har tit brugt den vending, at vi var med lige fra „Bedre Byggeskik“ til „Santalmissionen.“! Det var jo også det, der havde været vort mål: at vi i Tønder kunne komme til at leve på samme måde som vore danske landsmænd i det øvrige Nordslesvig.

De onde år 1914=18

Begivenheder ved krigsudbruddet 1914.

I mange år blev der i politiske kredse talt om „Stormen på Tønder“. Hos adskillige ellers så fredelige tysksindede borgere — dog særlig hos de mange indvandrede embeds- og bestillingsmænd — havde denne storm dog efterladt et had mod alt, hvad der var dansk. Dette had fik sin kraftigste udløsning søndag den 2. august 1914, dagen efter den første verdenskrigs udbrud.

Lørdag aften, da krigen var bleven erklæret, blev der febrilsk travlhed nede på landrådskontoret (amtshuset). Biler blev beordret til at køre ud på landet med mobiliseringsordrer. Da vi kom derned for at se, hvad der foregik, kom den tyske kredsdyrlæge Schröder glædestrålende springende op ad amtshusets trapper og var lige ved at omfavne landråd Böhme, idet han råbte: „Na, endlich hat die erlösende Stunde geschlagen!“ (Kun seks år senere stod det danske kongepar på den samme trappe).

Søndag morgen arresterede tyskerne bankdirektørerne Rossen og Andresen „Tønder Landmandsbank“, redaktør P. Skovrøv og hans niece Kristine Outsen (nu gift med snedkermester Feld).

I skolegården i Richtsensgade var der travlhed hele dagen. Her ikklædtes alle de „gamle“ landstormsfolk mellem 39 og 45 år, og henad aften drog de afsted gennem gaderne til banegården for at blive sendt på grænsebevogtning nordpå. Jeg vinkede til min gamle ven, købmand Carl Borch, hvilket gav anledning til et rygte om, at jeg havde givet ham hemmelige tegn.

Knap var landstormsfolkene sendt afsted, så kom politibetjent Bergmann ind i vort hjem, — jeg havde forresten ventet ham hele dagen — slog mig på skulderen, for at alt kunne gå regle-

menteret til, og sagde: „Im Namen des Gesetzes: Sie sind verhaftet!“. Nu havde jeg kendt Bergmann i mange år og vidste, at han var det skikkeligste menneske, man kunne tænke sig, så jeg svarede, at jeg havde ventet ham hele dagen. Betjenten havde streng befaling til ikke at slippe mig af syne et øjeblik, så selv da jeg skiftede tøj, stod han ved siden af mig. Men da jeg havde taget afsked med min familie, hviskede han til mig: „Skal vi ikke gå gennem smøgen ned til Skibbrogade? Jeg ved jo godt, at De ikke har gjort noget, og jeg skammer mig over at skulle arrestere Dem“. Men jeg svarede, at jeg ønskede netop at gå gennem gaderne, så alle kunne se os. „Den skam kommer De til at tage med“, sagde jeg til Bergmann.

Oppe i arresten, det nuværende museum, var der overfyldt af danske mænd fra omegnen. Peter Ludvig Hansen fra Abild modtog mig med disse ord: „Nå, det blev også snart på høje tid, at du kom, dig har vi savnet hele dagen!“ Blandt fangerne var også Adolf Andersen og Egidius Schmidt fra Abild, Vilhelm Christiansen fra Sølsted, Hans Brink fra Rørkær samt de nævnte personer fra Tønder. En times tid senere blev vi stillet op uden for porthuset, som arresten dengang kaldtes. To gendarmere gav os strenge anvisninger om, at der øjeblikkelig ville blive skudt ved det mindste flugtforsøg.

På Jomfrustien var der sort af en hujende menneskemængde, og her forbavsedes vi ved at se mange af vore gamle venner som arrestanter: Elise Jakobsen fra Lendemark, pens. lærer Jepsen fra Bylderup, Jørgen Tinglef fra Lund og flere. Gendarmene havde deres mas med at få fangetoget sat i bevægelse, den tætpakkede menneskemængde ville ikke give plads for os. Borgere, som ellers aldrig havde lagt noget danskfjendtligt sindelag for dagen, lod sig henrive til at skælde os ud for det værste. En gammel hjuler fulgte mig hele tiden, idet han stak mig sine truende næver op i ansigtet. Jeg så en anden kendt håndværker, ellers det mest rolige menneske, som tænkes kunne, danse af lutter glæde. Jo, det var endelig lykkedes det tyske blad „Tondersche Zeitung“, som gennem en lang årrække havde kastet snavs på os danske med skovle, som man siger, at få de rolige Tønderborgere op-

lidset mod os, så det forslog noget. Da trængslen stadig blev stærkere, måtte gendarmerne lade en bil køre forud for at bane vej. I Vestergade blev skrålet endnu værre. To af byens damer råbte af fuld hals: „Heraus, heraus mit Euch!“ Der var dog også en enkelt undtagelse. En tysk embedsmands hustru, som var syd fra, fortalte senere til min kone, at hun havde grædt bag gardinerne, da hun så, at politiet drog afsted med mig. Men hun var også fra Baden!

På banegården stillede gendarmerne os op og lod os stå et kvarter, hvilket naturligvis blev benyttet til at indhente, hvad man muligvis havde forsømt. Ude på perronen stod en hel mængde andre fanger fra sognene nord og øst for Tønder, deriblandt Hans Lorenzen og Hansigne Lorenzen fra Ballum med fire børn. En af dem stod i morgensko og havde ikke fået lov til at skifte. Fru Lorenzen blev syg og besvimele, så hun måtte bæres ind i toget. En af sønnerne, nuværende dr. Lorenzen, Bov, der var medicinsk student, fik knap nok lov til at hente noget vand til hende. Hele denne tur gennem byen var den værste sjælelige pine, jeg nogensinde har udstået, og det sørgeligste var, at det var vore egne, som var med dertil, idet en meget stor del var dansttalende hjemmetyskere.

Endelig ved ottetiden om aftenen gik toget. De tre kvarter, som transporten gennem byen og opholdet på banegården havde varet, forekom mig næsten som en hel dag. Ingen af os anede, hvor vi skulle hen, men det var den almindelige mening, at man ville føre os til Magdeburg, hvor der før havde siddet politiske fanger.

Ved tretiden mandag morgen nåede vi endelig til Altona. Her blev vi modtaget af politi med danske farver på ærmerne, de vidste ikke andet, end at vi kom fra Danmark. Så gik det løs, og det var vel nok et sørgeligt syn: syge kvinder, gamle mænd (Skovrøy havde lige overstået en operation), bønderkoner, bankdirektører, landmænd, håndværkere, unge karle og piger, og alle var vi så trætte, at det kun gik fremad med sneglefart. Omsider nåede vi politifængslet i Katharinenstrasse. Opsynsmændene var gnavne over at skulle op midt om natten. I en lang

korridor stillede man os op i to rækker. Navnene blev læst op, og vi måtte aflevere knive, stokke og andre ting. Da en fængselsbetjent spurgte fru Winther fra Brede, om hun virkelig ikke kunne tysk og fik et benægtende svar, sagde han: „Na, dann werden Sie es hier schon lernen!“ Uha! tænkte jeg, så varer det længe, inden vi kommer hjem igen.

Derefter blev vi kastet ind i mørke enkeltceller. Det var en skrækkelig fornemmelse at stå her og famle sig rundt, indtil man opdagede, hvad cellen indeholdt: en træbriks og et vandkloset. Det var frygteligt pludseligt at være helt alene i dette mørke rum. Da jeg hverken havde tæppe eller overfrakke med, trak jeg jakken af, lagde den under hovedet og faldt mærkværdigvis i søvn, men vågnede nogen tid efter af kulde.

Klokken 7 blev der raslet med nøglerne, døren åbnedes, og vi fik vand til at vaske os i, lidt senere kom der en stor kop af noget, der skulle ligne kaffe, og som smagte afskyeligt, og en stor klump surt rugbrød. Jeg spiste størstedelen af brødet, da jeg tænkte, at det jo ikke var godt at vide, når det gav noget igen. Engang imellem kom der en betjent ind „for at se, om jeg var der“. Nå, der var nu ingen fare for flugt. Ganske vist var der helt oppe under loftet et lille vindue, men med „svenske gardiner“ for. Betjenten forsvandt hver gang hurtigt igen, idet han smækkede døren i og låsede den forsvarligt. Denne raslen med nøglerne og slåen med den tunge jerdør var gyselig.

Hen på formiddagen kom der nogle høje herrer fra Altona, man sagde, det var senatorer. De kom vistnok for at kontrollere, om vi blev nogenlunde ordentlig behandlet, og de gav ordre til, at vi skulle have halmsække at ligge på. Dem hentede vi i den ene ende af korridoren, og derved fik vi for første gang lejlighed til at se hinanden igen. Det var synd at sige, at humøret var højt. En af vore medfanger, Wilhelm Christiansen, Sølsted, en mand, der ellers gjaldt for at have godt humør, hviskede halvt grædende til mig: „Vinner æ skal blyw her læng, så kan æ rakkervun godt hint mæ!“

Lidt senere på dagen blev der lejlighed til at få et sammenkogt måltid mad fra en restaurant, hvis vi selv ville betale det.

Maden fik vi, men vi måtte sidde på W. C. et og stille tallerkenen på briksen. Derefter kom vi op på et loft for at blive fotograferet til et forbryderalbum. Orden i sagerne skulle der være. Bagefter har jeg tænkt på, at det kunne være morsomt at få fat på disse billeder.

Hen på eftermiddagen begyndte man på et forhør. Fangerne blev enkeltvis hentet ud af deres celler, men da man var færdig med den syvende, lød der pludselig en skrålen ude på gangen — — — — dørene blev slået op med et: „Fertig machen, nach Hausel“ Jeg kunne ikke tro mine egne øren, og da turen kom til mig, snappede jeg min hat — andet havde jeg ikke med mig — og ville ud, men vupti, jerndøren smækkede i for næsen af mig, dog kun for kort tid efter påny at blive åbnet til friheden, og ud fløj jeg som en fugl af buret. Senere blev det forklaret os, at vor anholdelse var „forhastet“. Den var ikke sket efter ordre fra militærforvaltningen, de stedlige civile tyske myndigheder havde handlet på egen hånd, vistnok i henhold til en liste fra den tyske forening for Nordslesvig over, hvem der skulle arresteres ved et krigsudbrud.

Hjemturen gik over Neumünster til Flensborg (Billetten måtte vi selv betale), hvor vi ankom klokken halvt om natten. Her var banegården fuld af folk fra mange nationer, der alle ville hjem til og over Danmark. Flere arrestationer blev foretaget, mens vi ventede. I den ophidsede stemning så man en spion i hvert fremmed menneske. Rygterne svirrede om brøndforgiftning, bombekastning mod broer og deslige. Det blev en uhyggelig ventetid i Flensborg. Da vi var sultne, gik vi ned på „Colosseum“, der var åbent, og her var der et forfærdeligt Leben med musik og sang. Det indkaldte mandskab var højt oppe. Der lød ord som: „Jeder Schuss ein Russ“, „Bei schlechter Witterung findet das Gefecht im Saale statt!“ og i den dur. Nå, ved femtiden om morgenen kom vi til Tinglev. Da toggangen var usikker, lånte jeg en cykle og et regnslag hos min svoger, og i øsende regn kørte jeg mod Tønder. Da jeg cyklede ind i byen, gloede folk på mig (ingen vidste noget om vor løsladelse), så jeg næsten følte mig som fredløs.

Hjemkommen mærkede vi tydeligt den forbitrelse, der herskede mod os i tyske kredse. Der gik rygter om, at bankdirektør Rossen havde spioneret for England, og under redaktør Skovrøys gulvtæppe havde man fundet planer til fordel for Rusland. I Møgeltønder havde vi holdt hemmelige møder og udarbejdet krigskort, og grev Schack havde på æresord forpligtet sig til ikke at forlade Schackenborg, men da han alligevel var stukket af i bil, havde man fanget ham i Brøns, og nu skulle han sendes ud i forreste linje i krigen. Senere gik der rygter om, at grev Schack, Rossen og Skovrøy var blevet skudt, efter at de selv havde måttet grave deres grave.

En nat blev vort butiksvindue oversmurt med de tyske farver. Det samme skete på trappen til Landmandsbanken, med Skovrøys vindue og bankdirektør Andresens plankeværk. Da vor unge pige om morgenen ville rense vinduet, kom en kendt borger forbi og sagde til hende, at det kunne hun godt spare sig, for det ville blive gentaget, indtil vi hejste det tyske flag. Børn spyttede efter Skovrøy, når han viste sig på gaden, og pøbelen slog ruderne ud i den danske læsestues lokaler.

Den ophidsede stemning, folk var kommet i ved krigens udbrud, fik dem til at handle anderledes, end de ellers ville have gjort i fredelige tider. De lod sig rive med til noget, der slet ikke var naturligt for dem.

Kun en uge efter vor løsladelse gik det atter løs, men denne gang på en meget stilfærdig måde. Gendarm Nüsse, som hentedede mig, var meget ked af denne sin opgave. Han sagde: „Jeg veed, at De ikke har gjort noget, men jeg må jo gøre min pligt, kunne De ikke tænke Dem at gå et stykke foran mig? Jeg skammer mig ved at gå med Dem som arrestant!“

Påny gik turen til porthuset, hvor Rossen, Andresen og Skovrøy allerede havde indfundet sig på samme måde som jeg. Vi fik en god middagsmad hos portner Callesen. Senere kom den unge Jes Asmussen fra Kliplev, som tjente i Rabsted, og efter ham repræsentant Andresen, som havde irriteret tyskerne ved at udføre et betydeligt hvervearbejde for det dengang ret nye ugeblad „Hjemmet“, hvorved han var medvirkende til at udbrede dansk

læsning i hundreder af hjem i Vestslesvig. Kort tid i forvejen havde Andresen haft et sammenstød med en lille tysk bestillingsmand (kødsynsmand). Den dag, da arrestationerne skete, så Andresen denne mand på Storegade i Tønder, og ihukommende sammenstødet og på grund af hele den ophidselse, der herskede i tyske kredse, mente han, det var bedst ikke at mødes med tyskeren. Han stillede sig derfor hen foran et butiksvindue, som om indholdet interesserede ham, men tyskeren opdagede ham og langede ham uden videre et ordentligt slag i ansigtet. Der samledes et opløb, og hvad der videre skete, veed jeg ikke, men resultatet blev i hvert fald, at tyskeren gik fri, men Andresen måtte vandre i fængsel med et stærkt opsvulmet, blåt øje og sluttede sig til os.

Samme aften gik turen med toget til Flensborg. For at undgå lignende optrin som ugen i forvejen havde landråden hemmeligholdt vor afrejse. En hel del af vore „medrejsende“ fra Altona-turen var der igen, derimod havde grev Schack, Lorens Filskov fra Møgeltønder, Thomas Thomsen fra Toghale og godsinspektør Davidsen, Schackenborg, uden at vi anede det, gæstet Tønder som fanger, men var ret hurtigt blevet sendt til Flensborg. Da vi nåede Flensborg, blev vi puttet ind i politifængslet, to til tre mand i hver seng, men det gik storartet. Næste morgen kom salatfadet „Grüner August“, og vi blev standsmæssigt anbragt enhver i sit lille aflukke. Det gik helt godt for os af almindeligt format, men ikke så godt for de korpulente, af hvilke vi havde i hvert fald een, og det voldte ham megen besvær at få plads til sig selv. Vi blev bragt til det nye store gymnasium, der stod lige foran sin indvielse. Her sad vi i tre uger, 5—6 mand i hvert klasseværelse. Om natten lå vi på halm på gulvet. Lidt efter lidt fik vi lov til at besøge hinanden på stuerne, og nu viste det sig, at blandt vore medfanger var også hele redaktionen af „Flensborg Avis“: E. Christiansen, P. Simonsen, L. P. Christensen og Tycho Filskov samt bogholder Vrang. Kun Jens Jensen manglede, idet han havde været fraværende, da arrestationen fandt sted. Han meldte sig for resten frivillig til politiet i håb om derved at slippe for indkaldelse til militæret, men politiet havde lugtet lunten og

bad ham om at afvente tiden. Lidt senere blev han så indkaldt til krigstjeneste. Blandt fangerne var desuden også Andreas Grau, som nogen tid i forvejen var flyttet til Flensborg. Senere kom flere kendte danske flensborgere til.

De fem uger, som dette fængselsophold varede for mit vedkommende, vil jeg ikke omtale udførligt, idet jeg kan henvise til bogen „Seks år for Rachel“, skrevet af redaktør Filskov, i hvilken han meget udførligt skildrer fængselstiden og vort samvær i denne periode. Kun skal jeg fremhæve, at vi efter tre ugers forløb overflyttedes til navigationsskolen i Rødegade. Ingen kan således nægte, at vi har gået på højere skoler, selv om vi ved afrejsen ikke modtog noget afgangsbrev. På navigatinskolen var tilværelsen ret fri, vi kunne bevæge os efter ønske inden for skolepladsens rammer. Hans Brink fra Rørkær gav os gymnastikundervisning, godsinspektør Davidsen tegnede os hver især, og en dag lod vi os allesammen fotografere nede i skolegården til minde om denne oplevelse.

Tiden kunne alligevel sommetider blive os lidt lang. En dag kommer Thomas Johansen fra Terkelsbøl og Lorens Filskov ind til os, og Filskov siger: „I har mange fluer her i jeres stue, vi har kun 19 i vor!“ „Nej“, afbryder Johansen, „Vi har 20“. „Nå“, siger Filskov spørgende, „har vi da fået een til?“ Et par gange fik vi besøg af fru redaktør Jessen fra „Flensborg Avis“, af og til kom snart den enes og snart den andens familie på besøg med kager, så der ikke så sjældent kunne arrangeres „fælles kaffebord“, ja somme tider blev det til hele nationale møder, ikke mindst når den vagthavende leder af den lille militærafdeling, der skulle bevogte os, var en kendt dansk Nordslesviger.

De tyske myndigheder, som havde arresteret os, følte sig ikke forpligtet til at give os kosten. Middagsmaden, som vi altså selv måtte betale, fik vi udenbys fanger fra Jakobsens restaurant i Rødegade, serveret af datteren Margrethe. Hun var en flink pige, som alle fangerne syntes godt om, men bedst dog Jes Asmussen fra Kliplev. Kort tid efter vor løsladelse blev de forlovet, og efter krigen flyttede de til Løgumkloster som bestyrerpar på Landbohjemmet. Her har de begge i årene siden da udført et godt nationalt arbejde.

Meget nedtrykkende for os var det, når kirkeklokkerne begyndte at kime, for så vidste vi, at de tyske hære igen havde vundet en sejr. Det gik meget hurtigt med at erobre Louvain, Namur og alle de øvrige belgiske fæstninger, og hver gang måtte vi høre denne ulidelige klokkeringning. Men lige så hårdt var det fra skolegården at se militærtogene, der rullede sydpå med tropper, som skulle ud i kampen. Vi havde jo næsten alle nære slægtninge med, ja vor medfange Peter Ludvig Hansen fra Abild havde allerede på det tidspunkt tre sønner i prøjsisk uniform.

Den 4. september fik vi besøg af H. P. Hanssen. Om dette besøg skriver redaktør Filskov i „Seks år for Rachel“:

„Vi samledes alle med ham i et af de største klasseværelser, og her fortalte han os, hvad der var udrettet i Berlin. Han mente nu, at frigivelsen måtte komme en af de allerførste dage. Regeringen i Berlin havde endnu den 16. august ikke haft nogen anelse om arrestationerne heroppe, og man vægrede sig næsten ved at tro på, hvad Hanssen havde at berette. At overpræsident Bülow havde måttet fratræde og var bleven erstattet med overpræsident Moltke skyldtes netop den omstændighed, at han havde undladt at give Berlin underretning om massearrestationerne, der var ubehagelige for rigsregeringen, som netop i den foreliggende situation ønskede at vise et venligt ansigt mod Danmark. Og den behandling, der var overgået hundreder af lovlige danske nordslesvigere, var jo netop ikke skikket til at gøre et godt indtryk i nabolandet mod nord“.

Lidt efter lidt begyndte løsladelserne. Hver enkelt af os måtte dog først underskrive en erklæring om, at vi ikke ville vise ikke-tysk sindelag og lignende, som vi rolig kunne skrive under på. Desuden måtte vi forpligte os til ikke at forlade vor hjemstavns-kommune, uden at vi mindst 24 timer i forvejen havde underrettet de stedlige politimyndigheder derom og havde indhentet til-ladelse til at rejse.

Endelig den 14. september slog så befrielsens time for henved 20 af fangerne her ude fra vesteregnet. Dog måtte vi først be-tale 1,90 mark for jernbanebilletten til Tønder, medens henrejsen havde været gratis. Glæden var stor blandt dem, der skulle hjem,

og vi festede hele aftenen forud. Vor gamle, brave fangevogter Speck, der havde vogtet os iført uniform og sabel og alt, hvad dertil hører, græd af rørelse, da vi rejste. Vi ledsagedes til Tønder af to politibetjente, som „ordnungsgemäss“ afleverede os på landrådskontoret, og her havde man en overraskelse til os i baghånden. Alle fangerne blev kommanderet op i den nuværende amtsrådssal og måtte tage opstilling foran det lange bord, bag hvilket landråden sad i midten med den stedlige garnisonskommandant ved den ene side og en repræsentant for selveste generalkommandoen i Altona ved den anden. Ved enden af bordet stod to gendarmere.

Landråd Böhme lod os vide, at vi var blevet arresteret for ikke at blive fristet til at hindre eller forsinke den tyske mobilisering, og for at vi ikke skulle lade os forlede til at begå ugerninger, som vi ville fortryde hele vort liv. Tænk på, hvad der var sket i Se-rajevo!

Landråden fortsatte med sin tordentale og beskyldte os for at have sået gift i befolkningen. Vi havde ansvaret for, at den unge slægt var blevet så opfanatiseret, som den var. I vor agitation var vi ikke gået åbent til værks, vi talte med to tunger og arbejdede i det skjulte, og vort ønske var kun, at den tyske hær måtte lide nederlag. Vi burde skamme os ned i den sorte jord, når vore brødre kom tilbage fra krigen, at det da skulle siges, at vi hellere ville have set dem døde end vendende hjem som sejrherre. „Men når Tyskland går sejrrigt ud af denne krig, vil der ikke blive tålt en gnist af danskhed. (— Nicht ein Funke von dem, was dänisch ist, wird geduldet werden). Den, der ikke ville forholde sig rolig, måtte rejse over grænsen“.

Det var vel nok „eine grausame Salbe“ som den præjssiske landråd, der selv var fremmed og indvandret, her udgød over hovedet på danske kvinder og mænd, hvis slægt havde boet her i tusind år, og som intet havde forbrudt udover, at de med fuldtud lovlige midler havde værnet om deres nedarvede danskhed.

Nå, vi tog ikke det hele ret højtideligt, som vi stod der med vor gode samvittighed. Jeg mindes, at fru Lorenzen fra Ballum

vendte sig om mod mig og hviskede: „Å Herre Gud, Thorvald Petersen, hvad mon den mand bilder sig ind!“

Efter landrådets tale kunne vi forlade amtsrådssalen, men derefter førtes vi påny ind een for een for enkeltvis at få en ekstra overhaling. Til mig sagde landråden, at han ville gøre mig særdeles opmærksom på, hvad han havde sagt, og opfordrede mig til i fremtiden at holde mig fuldstændig rolig, også inden for hjemmets fire vægge. Dette gjaldt også min hustru, tilføjede han, „denn die Frauen sind die allerschlimmsten“. Hans Brink fra Rørkær kom ind før mig, og vi andre lyttede ude på forstuen efter, hvordan det mon ville spænde af, for vi vidste jo nok, at Hans Brink havde svært ved at tæmme sit sind. Snart hørte vi også ganske rigtigt, at han afbrød landrådets formaningstale, og der blev et farligt postyr derinde. Vi hørte ham råbe noget i retning af: „Og det vil De byde mig, hvis slægt har boet her i hundreder af år, mens De, hr. landråd, lige er kommen hertil!“ „Beruhigen Sie sich, beruhigen Sie sich doch!“ var det eneste, landråden fik sagt. Han var nemlig en stor kryster, når det kom til stykket.

Den indkaldte måtte så underskrive et dokument af lignende art som det, fangerne i Flensborg havde underskrevet, dog her med nogle skrapper tilføjelser, først så kunne vi vende hjem til vore kære, efter at have været fængslet i syv uger. Hele denne arrestationsaffære vakte dengang stor opsigt, også på den anden side af grænsen, og for den enkelte og hans familie var det naturligvis en ret ubehagelig omgang. Men hvor var det, vi her kom ud for, alligevel småt i forhold til, hvad mange af vore gode folk under den anden verdenskrig måtte døje af pinsler, forvoldt af den tyske gestapo!

Så gik efteråret 1914, men henimod jul blev det rygte udspreddt, at jeg havde forbudt tyske soldater at spille tyske sange i min café. Klog af erfaring med hensyn til, hvad rygter kunne føre til, og ikke mindst af angst for atter at blive arresteret, satte jeg en annonce i det tyske blad, hvori jeg udsatte en belønning på 50 mark til den, der kunne meddele mig ophavsmanden til dette rygte. Jeg mente det var bedst at springe lige ind i løvens hule, hvorfor jeg tog det pågældende nummer af bladet og gik

ned til landråd Böhme med det. Jeg forklarede ham, at jeg havde været nødsaget til at foretage dette skridt, da jeg jo havde måttet skrive under på, at jeg ikke ville vise noget anti-tysk sindelag. Den slags rygter havde i august været medvirkende til vor arrestation, og nu var disse i gang igen, hvorfor jeg bad landråden om beskyttelse. Det var en efter den tids forhold ret dristig fremgangsmåde af en lille dansk håndværker som mig at optræde sådan overfor en så mægtig mand som en prøjsisk landråd, men det viste sig, at det var rigtigt. Landråden blev under samtalen medgørlig og lovede, at han ville hjælpe mig. Han udtalte håbet om, at der snart igen ville indtræde roligere forhold, og beklagede sig over, at det havde været så svært for ham at komme i kontakt med den dansksindede befolkning i Tønder amt, og påpegede, at der var så meget, man kunne samarbejde om på det økonomiske område, for eksempel opdyrkning af Sølsted mose. Vi skiltes i bedste forståelse, men da jeg forlod amts- huset, tænkte jeg rigtignok på, hvor forskellig landråden kunne være. Den dag lignede han ikke meget den mand, som for kun et par måneder siden på samme sted ikke levede os ære for en skilling. —

Krigens afslutning – oplevet på Sild

DA krigen udbrød, regnede de fleste med, at det ville blive en hård, men kortvarig krig. Ikke desto mindre trak den i langdrag, og selvom man ikke havde troet, at mænd, som ikke havde været aktive soldater, ville komme i trøjen, blev dette dog tilfældet. I begyndelsen af april måned 1915 kom den røde seddel med indkaldelsesordren også ind ad min dør, og det var hårdt som 33-årig at skulle forlade familie og forretning og springe tysk soldat.

En skildring af min soldatertid fra foråret 1915 til november 1918 vil jeg skåne læserne for. Kun skal det nævnes, at jeg som landstormsmand blev uddannet i Nortorf i Holsten, at jeg derpå kom til fronten i Polen og efter en enkelt, ret heftig kamp nord for Warszawa blev meget syg af dysenteri, hvorefter jeg kom til et regiment i Graudenz i Vestprøjsen i vinteren 1915–16, og senere blev jeg uddannet som lyskaster i Spandau. I efteråret 1916 havde jeg derefter det held at komme med en transport til Vesterland på Sild for at gøre tjeneste ved en lyskasterafdeling, og her blev jeg de sidste to år af krigen og havde det forholdsvis godt som ordonnans. Som sådan kørte jeg hver dag med toget op til Albuen ved List for undervejs at aflevere posten til de enkelte småafdelinger, som var stationeret hele vejen deropad.

Toget var ikke opvarmet; var ruderne knust, blev der slået brædder for. Det var hundekoldt, særlig i den hårde vinter 1917–18. Men jeg havde min store russerpels og forede støvler, så det gik såmænd rigtig godt. Hvad fandt man sig for resten ikke i, når man som soldat under krigen kunne være uden for skudvidde? Sild var til og med „front“, ganske vist var der langt

over til England, og vi så da heller aldrig nogen englænder, men vi var alligevel den yderste post på denne strækning og regnedes derfor teoretisk med til fronten, og „front“ betød altid en noget bedre forplejning end tilfældet var hjemme i garnisonerne eller i etappeområdet — og een snaps daglig, som vi heldigvis fik udleveret i hele flasker, een pr. måned; samme blev så sendt hjem til konen, som byttede den med smør! Tilværelsen på Sild ved sådan en lille projektøraftdeling var til at holde ud. Befalingsmændene var ikke de dårligste, og der var god mulighed for at få orlov. Men det værste var at få tiden til at gå, da jeg som ordonnans kun var beskæftiget den halve dag. Engang imellem var jeg nogle måneder ude i en af de små stillinger i klitterne, men det var et endnu værre driverliv. Vi var otte mand om at pudse to maskiner, og ud over det plantede vi kun nu og da lidt marehalm. Intet under, at vi med tiden blev helt flegmatiske, ugidelige og mest interesserede os for at spise og sove.

En aften i 1918, da Tyskland sang på sit sidste vers, og kejseren var flygtet, deltog jeg i et møde i Vesterland, hvor en taler slog om sig med ordet „interregnum“. Mine kammerater var alle gået til køjs, da jeg kom hjem, men jeg sludrede lidt med en af dem og kom derved til at omtale dette fremmedord, og hvad det vel betød. Pludselig strækker en af kammeraterne, som lå i en overkøje, hovedet ned imod os og siger: „Du Thorvald, ist dat wat to freten?“ (Er det noget spiseligt?) „Nej“, svarer jeg, „det kan jeg med bestemthed sige, at det *ikke* er“. „Dann interessiert dat mi nicht“, brummede manden oppe under taget, vendte sig om og sov videre. Nej, det hele var blevet gråt i gråt. Når jeg senere har læst om, at deltagere i ekspeditioner til de arktiske egne i den lange mørketid kan se sig gnavne og arrige på hinanden, så kan jeg nu godt forstå det.

Så gik to år fra 1916 til 1918. Sidst i september fik jeg orlov hjem til Tønder, men skulle være tilbage ved min afdeling igen den 5. oktober. Da jeg på vej mod Sild på Tønder banegård kom ind i hamborgtoget for at køre til Højer, fandt jeg i kupeen et ekstrasblad af „Hamburger Fremdenblatt“, hvori der stod, at den tyske rigskansler v. Bethmann Hollweg var gået af, og i hans

sted var prins Max af Baden bleven rigskansler. Den nye rigskansler havde, stod der videre, anmodet præsident Wilson om våbenstilstand. Det gav et chok i mig. Ville denne frygtelige krig snart få en ende? Med et lettere sind tog jeg afsked med min familie ved Højer Sluse, end jeg ellers plejede, når det frygtelige øjeblik kom, hvor man skulle sige farvel og igen måtte ind under den prøjsiske tvang og den stadige usikkerhed; for selv om vi havde det forholdsvis godt på Sild, så stod den mulighed altid åben, at man kunne komme ud i fronten en dag.

Kort tid før min orlov var jeg blevet forflyttet ned til en projektstilling tæt ved Munkmarsk. Da jeg nu vendte tilbage hertil efter ferien, viste det sig, at forholdene i mellemtiden var undergået en stærk forandring. Disciplinen var ikke længere så streng som tidligere, og der var blandt andet indført den nyordning, at de enkelte stillinger to gange daglig fik frontberetningen telefonisk meddelt.

I de følgende dage kom der lidt mere liv i den daglige trummerum, ikke mindst for mig. For det første, fordi kammeraterne bad mig om at nedskrive disse beretninger, hvilket jeg meget gerne gjorde, idet alt, hvad der kom frem i disse dage, interesse-rede mig stærkt, for det andet, fordi jeg allerede i nogen tid havde forudset, at krigen snart måtte være forbi. Mine kammerater troede det ikke, men nu begyndte de alligevel at blive ængstelige. Skønt de længtes lige så stærkt hjem og var lige så lede og kede af det hele som jeg, så var det alligevel deres fædreland, det gik ud over. Det var mærkeligt at iagttage deres sindstilstand i denne periode. Jeg måtte passe vældig på, at jeg ikke lod min glæde over Tysklands forestående nederlag skinne igennem, og for resten ville jeg da også nødig såre deres følelser. Med korporalen, en ivrig berlinsk socialdemokrat, havde jeg ellers af og til drøftet sociale spørgsmål, men videre turde jeg heller ikke gå. Jeg fandt det ørkesløst at diskutere med kammeraterne, fordi jeg under min fireårige soldatertid havde lært tyskerne at kende som folk, der havde svært ved at danne sig en personlig overbevisning. Det eneste blad, soldaterne på Sild læste, var „Hamburger Fremdenblatt“, og man kunne være ganske sikker

på, at hver gang dette blad skiftede mening, og det skete ikke så sjældent i 1918, så var det samme tilfældet med de 7000 mand, som lå på øen.

Vi nærmede os nu slutningen af oktober måned 1918, og begivenhederne væltede ind over os i hurtig rækkefølge. Bulgarien havde allerede bedt om fred sidst i september, og fire uger senere gik Østrig den samme vej. Telegrammerne meldte om kejser Karls flugt.

Så skete der noget, som gjorde et uudsletteligt indtryk på mig. Det var vistnok mandag den 25. oktober. Som ordonans for vor lille afdeling i Munkmarsk skulle jeg denne morgen hente posten i den nærmeste stilling. Det var en dejlig efterårs-morgen med solskin og let frostvejr, da jeg gik tilbage over lyng-heden. Da hver eneste dag i denne periode bragte nye spæn-dende meddelelser, kunne jeg ikke lade være med at se efter, hvad nyt det gamle „Fremdenblatt“ den morgen bragte. Jeg kig-gede først efter rigsdagsreferatet fra Berlin, og mine øjne faldt da straks på et par linjer med et budskab, som fik den allerstør-ste betydning for hele vor landsdels fremtid. I referatet stod der nemlig hverken mere eller mindre, end at „Hanssen (Däne)“ i rigs-dagens sidste møde af den tyske regering havde krævet, at den nordslesvigske befolkning ved en fri afstemning skulle have lov til at tilkendegive, om den ville høre til Danmark eller til Tysk-land, og at den tyske udenrigsminister dr. Solf på regeringens vegne havde givet løfte om at gå med til at opfylde dette krav. Grænsen for denne afstemning skulle gå nord om Flensborg, syd om Sofiedal (mit hjerte bankede voldsomt: kommer Tøn-der med?), syd om Jyndevad, Rens, Lydersholm—Tønder og lige ud i Vesterhavet. Mit hjerte stod næsten stille i de sekun-der, da jeg så Tønder nævnt i referatet og blev klar over, at af-stemmingsområdet også skulle omfatte denne by. Jeg kunne næ-sten ikke fatte, at denne lange og grusomme krig havde taget en så lykkelig vending. Men så faldt jeg ned på mine knæ, ned i den brune lyng, og takkede Vorherre for det.

Omsider kom jeg til mig selv igen, men jeg husker nu kun, at jeg satte i løb hjem til kammeraterne. Udenfor stod en af dem

og spurgte, hvad der var løs, siden jeg kom stormende på den måde. Nu kunne jeg ikke dy mig længere, men råbte af fuld hals: „Wir werden dänisch! Nordschleswig kommt zu Dänemark!“ Min kammerat skoggerlo og råbte ind til de andre, at de skulle skynde sig at komme ud: „Thorvald ist verrückt geworden!“ Han siger, at Nordslesvig vil blive afstået til Danmark. Almindelig latter og grin over det hele, indtil den vagthavende udbryder: „Nej og atter nej, det vil aldrig finde sted. Ti gange snarere bliver provinsen Brandenburg amerikansk, end at Nordslesvig bliver dansk!“ Nå, herefter måtte jeg altså tage mig mere i agt, men hvor var det svært! Ja — skæbnen ville jo, at en del af Brandenburg 27 år senere også blev amerikansk!

Dagen efter kom jeg ind til Vesterland, og her traf jeg min landsmand Chr. Lorenzen fra Emmerske. Han kunne ikke dy sig, og lige uden for kommandanturen råbte han: „Thorvald, har du set det? Hans Peter Hanssen har i den tyske rigsdag forlangt, at paragraf 5 skal opfyldes“. „Ti da stille menneske“, prøvede jeg at tisse på ham. „Nu er vi hele krigen igennem sluppen godt fra det, lad os så ikke lave dumheder i sidste øjeblik!“ Men Christian var ikke til at standse, han råbte tilbage: „Å, skidt med det hele! Nu bliver vi danske!“

Begebenhederne fulgte nu slag i slag, og snart sprang den store bombe: Meddelelsen om marinens mytteri i Kiel den 2. november og om dannelsen af arbejder- og soldaterrådene i Kiel og Rendsborg. Det forlød, at kommandanten på øen havde erklæret, at han ville modsætte sig, at revolutionen fik indpas på Sild. Noget var der vistnok om det, for da jeg en af de spændende dage atter var inde i byen, blev der fortalt, at lederen af arbejder- og soldaterrådet i Tønder samme aften over Højer Sluse ville ankomme til Munkmarsk for at opfordre soldaterne på Sild til at slutte sig til revolutionen. Hvad var sandhed, og hvad var „parole“?, som det hed i militærsproget. Der hvilede en mærkelig stemning over sindene, hvor jeg kom frem. De fleste sympatiserede såmænd vistnok med „oprørerne“, men hvem turde vove at udtale sig på dette tidspunkt, skønt hele fastlandet var i de revolutionæres hænder? Ingen turde vove springet, det kunne jo

gælde livet. Endnu var Wilhelm den Anden jo den, vi var edsforpligtede til.

Pludselig dukkede 50 infanterister op nede ved banegården i Vesterland, og jeg opdagede, at de var forsynet med skarpe patroner. De stod ind i toget til Munkmarsk, og det samme gjorde jeg, skønt jeg slet ikke skulle med toget. Jeg gav mig i snak med dem og erfarede, at man ganske rigtigt ventede den omtalte leder af arbejder- og soldaterrådet i Tønder, og at soldaterne havde ordre til at nægte ham adgang til øen og til at skyde, hvis han ikke adlød. Jeg vovede at spørge, hvad man ville gøre, hvis han satte sig til modværge, og en af dem hviskede til mig: „Selbstredent schmeissen wir die Flinte ins Wasser!“ I Munkmarsk luskede jeg omkring en halv times tid nede ved havnen i håb om, at jeg kunne få lov til at opleve det interessante øjeblik. Pludselig kom der melding om, at skibet ganske undtagelsesvis var gået til havnen ved List i stedet for til Munkmarsk. Hvad skulle det betyde? Det hele blev mere og mere mystisk. Luften i Munkmarsk var ladet med elektricitet.

Dagen efter viste det sig, at revolutionsudsendingen, som var den tidligere omtalte murersvend Wienecke, en kendt socialdemokrat fra Tønder, ganske vist havde været ombord på skibet, men muligvis havde han lugtet luntet. I alle tilfælde blev der fortalt, at han, mens skibet var ude i Vadehavet, havde givet kaptajnen ordre til at lade det gå ind til List. Var det så Wienecke, som igangsatte revolutionen blandt 7000 soldater på Sild? Man kan måske svare både ja og nej. Men samme dag ankom der, med skibet fra Hamborg, til Hørnum på øens sydspids en ukendt mand fra Hamborg. Han tog direkte op til List og til Albuén og aftalte med nogle kammerater, at det nu skulle være slut. Derefter tog han ind til Vesterland og gik op til kommandanten på hotel „Deutscher Kaiser“, oberst Wulff, en gammel officer, som havde mistet den ene arm, og opfordrede ham til at kapitulere: „Der sker Dem ikke det mindste“, sagde han. „De bliver siddende på Deres post, men med en af vore folk ved Deres side“. Man fortalte, at den gamle oberst havde rystet over hele kroppen, men han fandt sig i situationen. Jeg har ofte i mine

tanker beundret denne hamborger. Det gjaldt jo livet for ham, det måtte den være indstillet på, som vovede det farlige spil. Men så fredeligt foregik altså en revolution blandt 7000 soldater. Ikke en dråbe blod flød der, ikke så meget som et slagsmål opstod der, ja, der faldt vel knap nok et hårdt ord. Og hvorfor? Frugten var mere end moden til at falde ned.

Fæstningen Sild havde kapituleret, og nu gik det løs for alvor. Dagen efter blev der ringet en kommandanturbefaling rundt til alle stillinger på øen, at hver stilling skulle sende to repræsentanter til et møde på bataillonskontoret i Vesterland. Jeg blev valgt som den ene for „Scheinwerferstellung Munkmarsch“ og kunne ikke afvente tiden, men kom for tidligt ind til byen, hvor jeg så den røde fane vaje over hotel „Deutscher Kaiser“. På gaden passerede jeg stabslægen dr. Grothe og hilste på sædvanlig militær vis, men han afviste smilende honnøren. Da jeg var nysgerrig efter at se den sidste „Kommandanturbefehl“, gik jeg hen på kommandanturen. Pludselig rev en soldat min hue af hovedet på mig, tog sin kniv frem og skar kokarden af med disse ord: „So, Kammerad, so ist es besser!“ Derefter gik jeg over på bataillonens skrivestue, som var på hotel „Viktoria“, hvor også resten af vort kompagni lå. Her var der et øredøvende spektakel. Kammeraterne fra stabssergenten og nedad opførte sig allesammen, som om de var gået fra sans og samling, alle uden kokarde. Da så alle repræsentanterne ude fra stillingerne fra Hørnum til List var kommet tilstede, trådte kompagni-stabssergenten frem og sagde, at nu skulle vi selv vælge vor kompagnifører, og han spurgte, om vi ville vælge den gamle. „Nej“, skrålede alle som een. „Så erklærer jeg ham herved for afsat“, fortsatte stabssergenten, og da han i øjeblikket er hjemme i Baden på orlov, foreslår jeg, at vi meddeler ham det telegrafisk“. „Bravo, Bravo, richtig so!“ blev der råbt. På den måde fik vor kompagnifører dr. Walther sin cylinderhat. Taleren fortsatte: „Kammerater, andet punkt på dagsordenen er valg af en ny kompagnifører. Jeg foreslår at vælge vor stedfortrædende kompagnifører, løjtnant Kirchhoff“. Atter lød der et hundredfoldigt bravo. „Er der ingen, som stemmer imod?“ Det gik sandelig parlamentarisk til. Jeg

kunne ikke lade være med at le af denne teaterforestilling, men samtidig svimlede det for mig ved tanken om den umådelige forandring, der var foregået blot på nogle få dage. Nå, men der var ingen, som stemte imod, og feldwebelen kunne derfor erklære valget for sluttet: „Dann erkläre ich hiermit Leutnant Kirchhoff als Kompagniführer für Scheinwerferzug 68 als gewählt, und ich bitte zwei Mann ihn aufzusuchen und befragen, ob er die Leitung übernehmen will“. Ti minutter senere vendte deputationen ganske rigtig tilbage med „der Führer“ imellem sig, og så blev jubelen endnu større. Efter at have fået meddelelse om valget, holdt løjtnanten en takketale: „Kammeraden! Ich danke Euch für das Vertrauen, das Ihr mir erwiesen habt. Ich nehme die Wahl an (Bravo, Bravo!), und ich kann das um so leichter tun, als ich mir der neuen Bewegung (og nu med hævet prøjsisk officersrøst) *voll und ganz anschliesse!*“ Var der ikke tumult og spektakel før, så blev der det nu, og midt i ståhejen gav den nye „fører“ ordre til, at der skulle fremskaffes så meget øl som muligt. Tre mægtig store fade øl blev der trillet frem og stillet til rådighed for den forholdsvis lille flok soldater, og et par timer senere skal hele „Logierhaus Viktoria“ have set ud som en valplads, hvor drukne og hujende soldater ravede rundt. Men da var jeg forlængst gået tilbage til min stilling i Munkmarsk.

Stadig skete begivenhederne slag i slag. Ved et møde i den store kurhussal i Vesterland talte en ung jøde fra Hamborg, som var kommet med flyvemaskine til Sild, hvilket i 1918 var noget ganske nyt. Han var spartakist og udtalte, at nu ville man ikke nøjes med at kræve otte timers arbejdsdag. Der skulle kun arbejdes seks timer, og senere forhåbentlig kun fire timer om dagen. Taleren skældte også officererne ud for det allerværste. Til sidst blev det dog en af officererne for meget, han gik op på scenen og sagde: „Vel ved vi, at der også er dårlige mennesker blandt officererne, men vi frabeder os på det bestemteste, at man generaliserer hele officersstanden på den måde, som det her er sket. Hvis der er nogen, som har noget at klage over vedrørende mig, så kom bare frem!“ Så blev der ro, og jøden havde ikke noget ud af sin ophidsende tale. Jeg beundrede denne officers modige optræden midt i den oprørske forsamling.

Et lignende møde holdtes i „Reichshof“ dagen efter, at Wilhelm den „Sidste“ var flygtet til Holland. Her var der en sådan tumult, at ingen kunne høre talerne. Af og til kom der en gadepatrouille ind med armene fulde af officersdistinktioner og andre uniformsgenstande, som man havde frataget officererne på gaden, og jubelen slog op imod disse „helte“, når de kom ind med deres bytte. Slavesjæle, som kun kendte til at lystre eller at kommandere!

På gaden i Vesterland traf jeg den omtalte socialdemokrat Wienecke fra Tønder, som jeg kendte godt hjemmefra. „Nå det var altså dig“, sagde jeg, „som på mødet i aftes opfordrede soldaterne til at smide kanonerne i vandet! Ja, det kan I måske have megen fornøjelse af, men det interesserer nu ikke mig så meget. Derimod er jeg interesseret i at komme hjem snarest muligt. Du sidder jo som en af de ledende inden for arbejder- og soldaterrådet i Tønder. Min kone har sendt en ansøgning derigennem om at få mig hjem. Sørg nu for, når du kommer tilbage, at den bliver hurtigt ekspederet“. Det lovede han og noterede sig sagen. Wienecke havde altså ganske rigtig været med skibet den omtalte aften og var drevet omkring på øen nogle dage. Den mand var ikke bange af sig, heller ikke for at gå mod strømmen, når det gjaldt de mindrebemidlede interesser. I afstemningstiden gik han desværre (som spartakist) imod os, og da han var den fødte agitator, voldte han os dengang stor skade. Nå, ansøgningen kom ganske rigtig frem (begrundelsen var en revnet bageriskorsten). Jeg fik fat i en skriver på kommandanturen og erfarede, at den var kommet, men samtidig sagde han, at der var hundreder af ansøgninger, og at min lå nederst i bunken. Ved hjælp af en pakke cigaretter fik jeg ham dog til at vende bunken.

Så blev telefonen til Sild givet fri, hvad den ikke havde været i over fire år. Min kone ringede og sagde, at jeg omgående skulle komme hjem, og hun nævnte navnene på en hel del andre, som allerede var hjemme. Jeg sagde, at så let måtte hun ikke forestille sig, at det gik. Godt, så henter jeg dig, var svaret, men det blev nu ikke til noget. Ganske vist prøvede hun på det, men uden resultat. Da kammeraterne hørte, at vi talte dansk sammen, blev

de rasende. „Vi mærkede det godt i morges“, sagde de, „da du efter telefonen nedskrev de allieredes våbenstilstandsbetingelser. Vi mærkede din iver og begejstring over de for os så ydmygende betingelser, og nu undser du dig ikke ved at tale dansk med din kone, mens vi hører på det!“ Jeg forstod deres følelser og tog mig endnu mere i agt end før.

Havde vi hidtil haft et driverliv, så blev det nu slet ikke til at udholde. Alt drejede sig nu kun om een ting: Når kommer vi hjem? Bliver det før jul? Men samtidig gik jeg dagen igennem og tænkte på det allerstørste, der kunne ske: at vi kom hjem til Danmark. Den danske presse kunne atter skrive frit. Jeg læste bekendtgørelsen om det store møde, som Vælgerforeningen indbød til på Folkehjem i Åbenrå den 17. november. Å, hvor det brændte i mig efter at komme hjem. Jeg skrev til min kone om endelig at få fat i et dannebrog, da der jo sikkert ville blive stor rift om danske flag: „Rejs straks til Flensborg. Der kan du få et i en skibsprovianteringsforretning“.

Min kone skrev, at hun havde været med til det første møde i Møgeltønderhus efter krigen. Landdagsmand Kloppenborg-Skrumsager havde her sagt, at overalt hvor han kom frem, spurgte man, om det virkelig også var sandt, at vi kom tilbage til Danmark, og han havde svaret, at selvfølgelig passede det. Men folk vedblev med at spørge, de kunne simpelthen ikke fatte det. Ingen kunne afvente tiden, heller ikke jeg. Alle mente efter dette, at det måtte været givet, at de danske soldater omgående ville rykke ind i Nordslesvig. Og så skulle jeg ikke være hjemme i Tønder og have den store oplevelse med! Nej, det var ikke til at holde ud. Min søster Doris i Nordborg skrev, at hun gik hele dagen og nynnede „Den signede dag med fryd vi ser“. Å - hjem - hjem!

Så endelig den 22. november blev der ringet fra bataillonskontoret, at „Pionier Petersen“ straks skulle komme derind medbringende alle sine sager til aflevering. Det kan nok være, at jeg fik travlt! Var det ikke 81 forskellige ting, en prøjsisk soldat lå inde med? Jeg samlede det hele sammen i mit teltlærred, og afsted gik det til Vesterland. Inde på kontoret spurgte skriveren forbavset, hvor jeg kom fra så hurtigt, man havde jo lige først

ringet til mig. Af lutter glæde over at komme hjem, havde jeg mere løbet end gået den tre km lange vej. Men hvordan skulle jeg nu få den sidste dag til at gå? Jeg var til en sidste undersøgelse, men fejlede nu naturligvis ikke spor. Derefter gik jeg rundt til venner og bekendte for at sige farvel, og sov næsten ikke den sidste nat. Endelig kl. 2 om eftermiddagen næste dag gik skibet, og jeg var færdig med at være soldat efter at have båret den prøjsiske uniform i 1367 dage. Ved Højer Sluse stod min kone og mine børn og tog imod mig, og jeg mindes at min lille syv års dreng næsten som en lille hundehvalp sprang op ad mig og råbte: „Far, skal do alle mee, alle mee rejs fra vos igen?“ Hvor var det ubegribeligt at komme hjem og smide trøjen for sidste gang!

Kurs mod Danmark

DET var vel nok en lettelse at blive færdig med den prøjsiske soldatertjeneste og igen kunne optage sin borgerlige gerning, men alt overskyggedes af udsigten til den kommende afstemning og den snarlige genforening med Danmark. Vi var så optimistiske at tro, at Nordslesvig allerede ville komme under dansk styre i vinteren 1918—19, og vi indrettede os derefter.

„Tønder Læseforenings“ arbejde blev genoptaget i december 1918 med et møde i det nuværende „Hostrups Hotel“. Der var fuldt hus og en glimrende stemning, bankdirektør Rossen holdt en smuk mindetale over to af vore medlemmer: Theodor Hansen, Tønder, og Emil Hansen, Tønder, født i Jels, der var blevet krigens ofre.

Tilslutningen til Læseforeningens møder blev stadig større, så vi måtte afholde dem i „Stadt Kopenhagen’s“ store sal. Her fortsatte vi vinteren igennem med møder, dilettantforestillinger og lignende. Nu kunne vi få talere nordfra, den første var pastor Noe Nygård. Under et af møderne blev en sten kastet ind ad vinduet til os, den voldte heldigvis ingen skade og forhøjede kun den gode stemning, men ellers mærkede vi ikke noget til fjendskab fra den tysksindede befolknings side.

En af de største oplevelser i denne ventetid var byrådsvalget den 2. marts 1919. Af et udvalg blev jeg sendt ud til Claus Eskildsen for at opfordre ham til at lade sig opstille som dansk kandidat. Men da Eskildsen endnu var i tysk tjeneste, mente han, det var for tidligt. I 1922 kom han så i ligningskommissionen, og i 1925 blev han min efterfølger som formand. —

Vi har altid haft tillid til Claus Eskildsen og glemmer ham

Claus Eskildsen

ikke, at han i december 1909 under „Stormen på Tønder“ en mørk aften i Nørreallé gav Skovrøy et stenograferet referat af dr. Hahns tale, som vi ellers ikke kunne komme i besiddelse af. Eskildsen var medlem af Tønder byråd i 1918, og da kapitulationen kom, stillede rådmand, skræddermester Petersen, forslag om at sende et telegram til præsident Wilson om, at Tønder skulle blive ved Tyskland. Eskildsen tog straks affære og påviste i henhold til kommunallovgivningen, at det var ulovligt for et byråd at give sig af med andet end rent kommunale anliggender.

Det var noget ganske nyt, at der kom tilhørere ved et byrådsmøde, men vi var nogle danske borgere, der gik derhen ud fra den betragtning, at det altid kunne stive Eskildsen lidt af. Han kæmpede drabeligt, men fik kun tre af de andre byrådsmedlemmer med sig, nemlig dr. Sievert, M. Riggelsen og skomager Nissen (eller var det dr. Hansen?). Samtidig stillede Neven og Oluf P. Olufsen forslag om en tilføjelse i retning af, at der — hvis det alligevel skulle ske, at Tønder kom med til Danmark — så ville blive taget vidtgående hensyn til byens økonomi. Dette blev vedtaget. Vi hørte aldrig noget om Wilsons svar!

I begyndelsen af 1919 kom der en forordning fra det nye soci-

aldemokratiske ministerium i Prøjsen, hvorefter der i hele landet omgående skulle udskrives valg til samtlige kommunalråd. Tønder by skulle vælge 18 byrådsmedlemmer, hvorimod de fire gamle magistratsmedlemmer, valgt af byrådet, og borgmesteren ikke skulle på valg. Da vi danske vælgere allerede ved rigsdagsvalget i 1912 havde mønstret godt 9 procent af de afgivne stemmer, og da valget nu skulle foregå efter forholdstalsvalgmetoden, var jeg straks klar over, at vi denne gang absolut burde deltage i valget, og til trods for forskellig opfattelse lykkedes det os at blive enige herom.

Hos gæstgiver Hjeds i Vidågade (nu Missionshotellet „Vidå“) blev så den første danske kandidatliste til et byrådsvalg i Tønder opstillet. Den omfattede 8 navne, og jeg var nr. 7 på listen. Desværre trak nu afdøde købmand S. C. Lorenzen, som vi meget nødig ville undvære på listen, sig tilbage som nr. 2, og ved et senere møde, hvor jeg var fraværende, blev jeg så flyttet op på S. C. Lorenzens plads. Stemmesedlen kom derefter til at se således ud:

1. Rasmus P. Rossen, Bankdirektor, Westerstrasse
2. Thorvald Petersen, Bäckermeister, Westerstrasse
3. Marius Nielsen, Maurer, Carstensstrasse
4. Claus P. Nielsen, Tierarzt, Osterstrasse
5. Sönnich C. Sönnichsen, Kaufmann, Markt
6. Peter Skovrøy, Redakteur, Richtsenstrasse
7. Jes C. Rasmussen, Maschinenbauer, Osterstrasse
8. Marcus Marcussen, Pferdehändler, Westerstrasse.

Bankdirektør Rossen skrev et fyndigt valgopråb, hvori der stod, at vi ville medvirke til, at der skabtes gode trafikforbindelser med omegnen, at den længe savnede afvanding af Tøndermarsken kunne gennemføres, at byens gader fik en hårdt tiltrængt istandsættelse, og at vi ville virke for et sundt økonomisk bystyre. Det var altsammen programpunkter, som de danske byrådsmedlemmer i årene derefter også virkelig arbejdede for at

fremme. Selve valgarbejdet gik forholdsvis let. Vi sparede for at skulle revidere valglisterne, da de samme lister skulle benyttes, som var blevet brugt ved rigsdagsvalget nogle uger i forvejen, et valg, som vi danske nordslesvigere ikke deltog i på grund af den nær forestående afstemning efter den nordslesvigske vælgerforenings henstilling. Af samme grund var listen ikke forud for rigsdagsvalget blevet revideret fra vor side. Desværre viste det sig nu, at der manglede ikke mindre end henved 40 danske vælgere på den. Som en pudsighed kan det nævnes, at de første to danske kandidater på listen, bankdirektør Rossen og jeg, af den grund ikke kunne stemme. Valgretten var undergået en stor forandring i demokratisk retning. Mens tidligere kun mænd kunne stemme, og kun de mænd, der betalte et vist skattebeløb, så kunne der nu stemmes af enhver ustraffet enogtyveårig tysk statsborger, mand eller kvinde.

Valgdagen var en søndag, og der stemtes på seminariet og i den tyske borgerskole. Vore folk deltog med liv og lyst i arbejdet på selve valgdagen. Det var første gang, danske folk havde lejlighed til at stemme på en dansk liste til byens råd. Resultatet blev:

1381 tyskborgerlige stemmer	12 mandater
388 danske stemmer	3 mandater
329 socialdemokratiske stemmer	3 mandater

At socialdemokraternes stemmetal ikke blev større, var ligefrem en overraskelse, idet der kun var gået nogle måneder, siden revolutionen fandt sted, og vi en overgang styredes af et arbejder- og soldaterråd. I betragtning af, at der i byen var mange danske statsborgere og optanter, og at der som nævnt manglede henved 40 danske vælgere på listen, var udfaldet for os over al forventning godt. Nu var vi nået frem til at udgøre henved 19 procent af Tønder bys vælgerbefolkning. Af den danske kandidatliste valgtes til byrådsmedlemmer R. P. Rossen, Thorvald Petersen og murer Marius Nielsen, og da førstnævnte året efter nedlagde sit mandat, indtrådte dyrlæge Claus Nielsen i hans sted.

Det første byrådsmøde holdtes den 18. marts og lededes af den

fungerende borgmester, købmand Johannes Paulsen, der havde været i byens råd siden 1884. Ved håndslag blev medlemmerne enkeltvis taget i ed. Der forhandlede bl. a. om et tilbud fra den tyske marineforvaltning om køb af luftskibshallerne. Bankdirektør Rossen protesterede straks mod, at denne sag kom til behandling, da den ikke stod på dagsordenen, hvilket man måtte tage til efterretning. Senere bad jeg om at måtte få stillet et af byens lokaler til rådighed til uddeling af to vognladninger gangtøj og linned, som i de nærmeste dage ville blive sendt herved fra Danmark, og som ville blive uddelt blandt trængende. Denne henstilling blev straks godt modtaget, og man vedtog at overlade os lokaler i borgerskolen. Det væsentligste på dagsordenen var iøvrigt valg til de enkelte udvalg, og til den tyske borgergruppes ros må jeg sige, at de gav os en plads i alle de vigtigste udvalg, skønt vi kun var 3 af 23. Således blev jeg straks valgt ind i gade- og vejudvalget og i udvalget for de kommunale værker, de to udvalg, som har haft min største interesse i alle årene siden da. Året efter valgtes jeg til formand for ligningskommissionen, skønt jeg var kommissionens eneste danske medlem.

Samarbejdet med de gamle byrådsmedlemmer blev over forventning godt, vi blev i det hele taget godt modtaget på Tønder rådhus. Det skyldtes ikke mindst borgmester Johs. Paulsen, der var en meget retlinet mand, som stod forstående over for alt, hvad der var dansk, men også de mange rolige og besindige tysksindede medborgere, som vi kom til at sidde sammen med i rådet. Ingen af dem var fremmede for os. Med glæde mindes jeg samarbejdet med mænd som købmand Nik. Andresen, malermester Bader, gæstgiver Friedrichs, bygmester Julius Hansen, Oluf P. Olufsen, skomagermester P. Nissen, Chr. Bruhn og flere andre. Opstod der undertiden meningsforskelligheder, så mærkedes det dog, at interessen for byens trivsel var det bærende i arbejdet.

Når jeg tænker tilbage på mit byrådsarbejde, må jeg sige, at selve arbejdet har interesseret mig meget, og jeg har haft megen glæde af det. Med tak tænker jeg på de mænd, hvem jeg har lært noget af og har arbejdet godt sammen med, og ligeledes fø-

ler jeg taknemmelighed mod de trofaste danske vælgere, som har skænket mig deres tillid i alle de mange år.

Med hensyn til håbet om en hurtig genforening fik vi lært at vente. Materielt set var det dog et stort gode, at forbindelsen med Danmark efter fire og et halvt års forløb lidt efter lidt blev åbnet. Vælgerforeningens tillidsmænd fik lov til at udstede de røde passersedler, så at vi hver tiende dag kunne tage over grænsen og hente en pakke levnedsmidler, og disse sedler udstedtes her i Tønder såvel til dansksindede som til tysksindede. Kort tid derefter indlededes så den store hjælpeaktion fra Sønderjysk Fond, der var bleven oprettet i Danmark for at hjælpe den sønderjyske befolkning, når krigen var forbi. Denne hjælpeaktion var vel nok hidtil uden sidestykke. Først kom der en hel jernbanevognladning tøj til uddeling, og det kom vel nok på et tørt sted, for efter 4—5 års krig savnede mange det nødvendigeste. Kort tid efter kom der flere vognladninger fødevarer. Det var en stor oplevelse at være med til at ordne alt dette, og morsomt var det at se danske mænd og kvinder stå i „Hotel København’s“ (Vestergade 28) store sal og skære flæsk og pakke sukker, mel, risengryn og mange andre gode ting til uddeling. Det var enestående at opleve denne store danske offervilje. Aldrig kan vi takke Danmark nok for den hjælp, vi her modtog i en tid, hvor der virkelig herskede nød i mange hjem. Vi mærkede klart den kærlighed, som lå bag det hele.

Kort tid efter kapitulationen oprettedes der i Tønder et tysk udvalg, „Deutscher Ausschuss“, som skulle gøre det forberedende arbejde for afstemningen. Til at begynde med var dette udvalgs medlemmer såmænd meget skikkelige, man var blevet så mærkelig medgørlig. Om de ligefrem lovede os danske skoler, husker jeg ikke mere, men selvfølgelig skulle vi da have dansk sprogundervisning. Vi tænkte: „Die Kunde hör ich wohl, allein mir fehlt der Glaube“, og desuden interesserede dette tilbud os ikke længere. Vi vidste, at budskabet om fredslutningen kunne komme, hvad dag det skulle være, og derfor havde de små indrømmelser ikke længere nogen værdi for os. Tyskerne kom for sent til toget med deres tilbud.

På et meget tidligt tidspunkt fremkom købmændene i Tønder med ønsket om, at der blev lejlighed til for deres unge medhjælpere at få undervisning i det danske sprog. Et møde desangående blev afholdt, og det lykkedes os at få fat i en ung dansk lærer, Anker Jensen, nu præst i Egtved. Men vi savnede et lokale til undervisningen. Jeg gik så hen til den tyske seminarieforsøger og bad om at få overladt et værelse til det nævnte formål. Han blev siddende ved sit skrivebord, lod mig blive stående ved døren og svarede kort: „Nein, das werden Sie wohl anderswo bekommen können“. Dermed var samtalen sluttet. Senere lykkedes det os dog at få Goodtemplarlogen overladt til den ønskede undervisning.

Vi mærkede, at det ville trække ud med afstemningen, men vi kunne vanskeligt foretage os noget med hensyn til forberedelsen, da vi ikke vidste, hvornår afstemningen blev, og heller ikke, hvorledes det hele ville komme til at forme sig. Kun vidste vi, at afstemningen skulle holdes 30 dage efter, at freden mellem de Allierede og Tyskland var sluttet. Således gik hele sommeren 1919 og efteråret med. Hen på vinteren oprettede vi imidlertid det danske afstemningskontor på „Hotel København“ med repræsentant Carsten B. Andresen (den samme, som omtales i forbindelse med arrestationerne i 1914) og købmand Peter Hansen som ledere. Efterhånden følte vi os ret godt forberedt til at tage fat på det egentlige agitationsarbejde til afstemningen, men endnu havde mange af vore folk svært ved at gøre sig fortrolige med den situation, vi var ved at komme ind i. Den gamle mindre-
reværdsfølelse sad dybt i de fleste. Jeg husker endnu, hvilken forbavselse det vakte, da jeg en aften ved et møde med tillidsmændene meddelte, at jeg havde lejet den store sal på „Tonhalle“ til at samles på selve afstemningsaftenen, lige for næsen af det tyske udvalg. I denne sal havde der hidtil aldrig været holdt noget dansk møde, et bevis på, hvor små og beskedne vi følte os.

Endelig den 10. januar 1920, netop som vi holdt møde, fik jeg som formand for udvalget fra Vælgerforeningen telefonisk meddelelse om, at freden var sluttet, og at afstemningen skulle finde sted den 10. februar. Efter ti dages forløb skulle landråderne for-

lade deres embeder, en international kommission ville overtage styret inden for afstemningsområdet, og den ville ansætte midlertidige landråder. Det kan nok være, at vi nu fik travlt. Nu gjaldt det for alvor om at tage fat. Tillidsmændene måtte se at få deres lister i orden og at bruge hvert eneste øjeblik til personlig agitation, ikke mindst ved at oplyse folk om danske forhold, som de fleste kendte meget lidt til. Det hele var et strengt og næsten uoverkommeligt arbejde, som til tider sled stærkt på nerverne, da vi kun var så få om det.

Dertil kom, at mens tyskerne havde hele intelligensen på deres side, den store stab af lærere fra seminariet, embedsmænd af alle etater og en række studerede folk ude fra de frie erhverv, så var vore hjælpere, på få undtagelser nær, småhåndværkere og arbejdere. Alle sled vi i det som små heste, arbejderne ikke mindst. Befolkningen i Tønder vidste kun meget lidt om Danmark. Fra tysk side havde man i generationer søgt at fremstille Danmark som et lille, usselt og fattigt land, ikke mindst havde det tyske blad „Tondernsche Zeitung“ gjort dette til sit speciale. De fleste tøndringer havde aldrig set Danmark, når lige undtages det sidste år, hvor en hel del havde været i Ribe efter fedtelse.

Skønt folkesproget i Tønder så godt som altid havde været dansk, så skulle det trykte ord efter Tønder borgeres opfattelse være på tysk. Da vi kendte dette forhold, lod vi nogle af afstemningsplakaterne trykke på tysk i håb om, at dette virkede bedre. „Den første skal være en fanfare“, sagde Eskildsen, og efter hans forslag udsendte vi dagen efter fredsslutningen en plakat med teksten:

All uns're Not ist jetzt vorbei,
Tondern wird dänisch, glücklich und frei!

Og lidt senere fulgte en anden, hvis sidste vers lyder:

Hört drum meinen Rat, Ihr alle,
Strucksallé bis Schweizerhalle:
Wählet jetzt das Best' für Tondern,
stimmet nicht für die Nöte, sondern:
Stimmet dänisch! Ihr seid frei
dann von aller Schererei!

Senere kom alle de kendte, kunstnerisk udførte plakater fra København. Om natten rev unge tyskere plakaterne ned lige så hurtigt, som vi kunne klæbe dem op, så vi måtte foreløbig nøjes med at hænge dem op i forretningsvinduerne, og der var ikke så mange forretningsfolk i Tønder, som vovede at hænge dem ud. Men heller ikke her gik vi ram forbi, for tyskerne havde udklækket en djævelsk plan: ved foden af vore plakater, men naturligvis udvendigt på vinduerne, klæbede de små strimler med påtryk „Und dat glöwst du?“ (Og det tror Du på?). Dette udbrud kunne jo passe på alt, hvad vi kom med. Det skulle så tvivl i ubefæstede sjæle, og det var dem, kampen stod om. Det var især de tyske seminaristers fornøjelse at bruge disse strimler, som de havde liggende i titusindvis nede i den tyske skoles lokaler i Richtsensgade. Man skulle næsten tro, de havde haft en Göbbels til hjælper. Tilsidst måtte vore unge folk tidlig op om morgenen og klæbe plakater op, så fik de da lov til at hænge i fred nogle timer.

Ligesom de tre andre nordslesvigske købstæder fik også vi opfordring til at fremkomme med forslag eller udkast til en særlig lokalfarvet plakat, for vort vedkommende altså en Tønderplakat. Vi valgte et billede af den gamle Østerport, og for at få den bedste overskrift blev der udskrevet en lille konkurrence, som vandtes af bankdirektør Andresen. Plakaten fik vi imidlertid aldrig. I stedet for lavede man i København en med Tønder torv og med en meget højtravende indskrift, en med noget om „morgengry“ og den slags. Det var ikke noget for tøndringerne, og heldigvis landede plakaterne ved en fejltagelse i Flensborg.

Selvfølgelig skulle der også her i Tønder afholdes danske oplysningsmøder forud for afstemningen, men hvordan ville tyskerne reagere, når der i en offentlig forsamling skulle tales dansk? Året i forvejen havde N. J. Gotthardsen ved et tysk møde om grænsedragningen bedt om ordet på dansk; men det var blevet ham nægtet, videre var man endnu ikke nået i 1919 med hensyn til det danske sprogs ligestilling.

Det første oplysningsmøde blev holdt den 17. januar 1920 med den stedfortrædende landråd i Åbenrå, nuværende amtmand

Refslund Thomsen og landdagsmand Nis Nissen, Viby, som talere. Amtmanden gjorde rede for den sociale lovgivning i Danmark. Talen blev oversat til tysk af grundbogssekretær Bötetführ, og den vandt megen tilslutning i forsamlingen.

Nis Nissen var min gæst under opholdet i Tønder og gav mig den interessante oplysning, at det havde været en let sag for den danske delegation, som i 1919 var tilkaldt til fredskonferencen i Paris, at holde fast ved, at Tønder by skulle forblive under 1. zone ved afstemningen. „Her i byen havde I en dansk forening med kulturelt formål, selvom den var lille, og I havde et dansk samlingssted, selvom det var beskedent. I var med i hele det folkelige arbejde, som strakte sig fra Emmerlev til Keg-næs, og dertil kom, at I sidste år ved byrådsvalget fik tre mand valgt. Det var heller ikke store tal, I kunne møde med, men hovedsagen var, at vi kunne sige, at der var en dansk byråds-gruppe i Tønder“. Da vore repræsentanter i Paris kunne give disse oplysninger, var det ikke svært at fastholde, at Tønder by skulle ind under 1. Zone ved afstemningen. Det danske organisationsarbejde før verdenskrigen havde altså ikke været for-gæves.

Det næste møde holdtes den 27. januar med Holger Andersen, overretssagfører Peter Paulsen, København, og Peter Kaad, Vol-lerup, som talere. Mødet holdtes på „Tonhalle“, men det gik, som vi havde regnet med, det tyske udvalgs mænd mødte op og lavede et vældigt postyr, så der til sidst måtte sendes bud efter den stedlige leder af den internationale kommissions politi, nu-værende landmand Johannes Lorenzen, Solvig mølle. Han trådte frem på scenen, slog i bordet og spurgte, om urostifterne straks ville forholde sig rolige: „Ellers er vi mandstærke nok til at skaffe os ro!“ Så traskede spektakelmagerne af, men de gamle Tøn-der-borgere forholdt sig rolige og blev til mødet var forbi.

Endelig kom de engelske besættelsestropper — 60 mand — mandag den 2. februar 1920, og de blev modtaget på banegården af grev Schack, som af den internationale kommission var blevet indsat som midlertidig landråd, af borgmester Johannes Paulsen, formanden for byrådskollegiet, dr. med. Hansen, de tre dan-

ske byrådsmedlemmer og mange andre danske fra by og land. Til tonerne af Tipperarymarchen drog vi gennem byen til seminariet. I spidsen for optoget gik en karl fra Solvig med et stort dannebrogflag, det første, der blev set i Tønder efter 1864. På seminariet blev der holdt fest for englænderne. Ved et kaffebord fremsagdes et smukt velkomstdigt af fru Valborg Vestergård, født Rossen, forfattet af fru Hansigne Lorenzen, Ballum.

Vi sad i mulm og mørke med blikket vendt mod vest,
da red du over bølgen på din skummende hest,
du Britens brave søn!

Vi sad i sorg indhyllet på krigens strenge bud,
da hvæssed du din klinge og drog i leding ud,
du Britens brave søn!

Vi lytted i natten med takten fra din sål,
da røg der røden gnister fra eggen af dit stål,
du Britens brave søn!

For fred og folkefrihed du stred med tappert sind,
da stred du dig i alle, alle danske hjerter ind,
du Britens brave søn!

Vi hilser dig velkommen på Slesvigs fagre kyst,
vi takker dig for herlig, for god og gæven dyst,
du Britens brave søn!

(Da englænderne forlod Tønder, efter at de den 5. maj havde overgivet kommandoen til de danske tropper, var der kun nitten — 19 — englændere tilbage. Det illustrerer tydeligt den tyske påstand om, at afstemningen foregik i ly af franske og engelske bajonetter).

Tre dage efter talte minister H. P. Hanssen for en tætpakket sal i „Tonhalle“ om det meget brændende valutaspørgsmål og forklarede, hvordan markformuerne ville blive omregnet til kroner. Denne tale blev påhørt med største interesse, da den havde betydning for hele vor landsdel og angik os alle hver især.

Endelig holdtes der lige før afstemningen om søndagen den 8. februar, hele tre oplysende møder: et for jernbanefolk med stationsforstander Jensen fra Slagelse som taler, et for postfunktionærer med postkontrollør Sarup fra Haderslev og endelig om aftenen et møde for særlig indbudte, hvori der deltog henved 100 borgere, og hvor Chr. Mathiesen fra Esbjerg på tysk talte så varmt og inderligt til forsamlingen, så ingen kunne have gjort det bedre.

Ude i Udbjerg talte pastor Moos, senere Klipleve, og gårdejer Peter Gad fra Hejsel. Tyskerne i Udbjerg forlangte, at der skulle tales tysk, men det kunne pastor Moos ikke gå med til. Så foreslog den kloge Peter Gad, at det hele skulle foregå på „slesvigsk“; og man enedes så om at bruge den sønderjyske dialekt. Peter Gads tale forstod man, og pastor Moos indså, at her nyttede det ikke at komme med national tale, i stedet for fortalte han H. C. Andersens eventyr, som faldt i så god jord, at det endte med, at en lille husmand gik hen og klappede pastor Moos på skulderen, idet han sagde: „Di æ et godt minnesk, hr. pastor!“

Den kendte bestemmelse om, at hvem der var født her i Nord-slesvig, havde ret til at deltage i den kommende afstemning, fik for os danske i Tønder en meget uheldig virkning. Oprindelighed det i udkastet, at stemmeret skulle de have, som var født og „hjemmehørende“ her, men ordet „hjemmehørende“ var i Paris gledet ud ved den endelige udformning af afstemningsreglerne. Hvordan det er sket, er aldrig blevet oplyst. I kraft af denne bestemmelse kom der i hundredvis af mennesker sydfra for at stemme for Tyskland. De var ganske vist født heroppe, for en stor dels vedkommende som børn af tidligere tyske tjenestemænd, men mange havde i virkeligheden ikke den mindste forbindelse med vor landsdel. En del Tønder-borgere, som måske efter mange overvejelser var blevet enige med sig selv om at stemme dansk, blev i sidste øjeblik påvirket af tilrejsende tyskere og stemte tysk, sagde man.

Det første tog med afstemningsgæster nordfra kom søndag aften den 8. februar i øsende regnvejr, og ligesom toget var ankommet, lod tyskerne lyset gå ud på jernbanestationen. Det var

en nydelig redelighed! Der stod vi så med de mange mennesker, hvoraf en hel del skulle til Rømø næste dag, og de måtte overnatte i Tønder. Indkvarteringen foregik i regn og bælgmørke.

Næste tog kom mandag eftermiddag over Ribe. Ved hver eneste station havde der været rejst ærespport og flag til velkomst, og overalt blev de tilrejsende mødt med begejstring. Ja, oppe på Døstrupegnen var der en landmand, som ikke havde haft tid at afvente det forsinkede tog. Han gik og pløjede, men da toget kørte forbi, greb han et flag fra ploven og vinkede til de danske gæster. Og så nåede man til Tønder! Ingen flagallé eller noget i den retning, i stedet for hundreder af tyske børn, som bød gæsterne velkommen ved at skråle „Schleswig-Holstein meerumschlungen“! Og så stod vi der: et par danske borgere og to fjorten års piger, som rakte et lille skilt frem: „Dansk Oplysningskontor“. Det var alt, hvad der var til at tage mod vore landsmænd nordfra. Jeg ser endnu de fire brødre Gjessing, hvis far havde været advokat i Tønder i firserne, bane sig vej gennem den skrålende flok. Den ene af dette prægtige firkløver var vor første dommer, Hakon Gjessing.

De fleste af gæsterne kendte vi kun af navn. Vi danske i Tønder var jo ret nye Tønder-borgere, vi kunne ikke nyde den glæde som mange på østkysten, at de mødtes med deres gamle skolekammerater, efter at de ikke havde set hinanden i de mange udlændighedsår. Alligevel blev vi hurtigt kendt, og mangt et venskabsforhold blev knyttet.

Her kan jeg ikke undlade at fortælle noget, som skete ved afstemningen den 14. marts i Flensborg, hvor der også kom tilrejsende afstemningsgæster nordfra. På en krans, der lå på en grav på kirkegården, stod indskriften: „Vi tre stemte for dig, far“. Hvad faderen ikke opnåede, det blev forundt sønnerne.

Jo mere vi nærmede os afstemningsdagen, desto mere følte vi alvoren og det tyngende ansvar for det arbejde, vi var sat til. Ingen anede, hvorledes udfaldet ville blive, men vi forsøgte at gøre vor pligt, så godt vi formåede det, så at vi ikke bagefter behøvede at bebrejde os selv noget. I modsætning til store dele af det øvrige Nordslesvig ventede vi af frygt for eventuelle demon-

strationer med at hejse flaget til selve afstemningsdagen, og til vor store glæde var der mange, som den dag bekendte kulør.

Endelig oprandt så den store dag, da prøjerne var nødt til at indfri løftet i paragraf 5, og da den kom, havde mange af os svært ved at fatte det.

Byen var delt i to afstemningsdistrikter, det vestlige med lokale i skolen i Richtsensgade, hvor jeg var formand og dyrlæge Nielsen og købmand Chr. Schmidt var der desuden fra dansk side. Fra tysk side sad overlærer P. Hansen, kommissionær Søn-nichsen og postassistent Petersen. I andet distrikt var formanden en tysksindet borger. Alt var ligeligt fordelt mellem danske og tyske, det samme var tilfældet i amtskommissionen, som havde grev Schack til formand og de danske medlemmer var C. Borch, L. Filskov, V. Christiansen med godsinspektør Davidsen som sekretær. Alle kundgørelser om afstemningen var ligesom stem-mesedlerne affattede på begge sprog.

Danmark
Dänemark

Deutschland
Tyskland

Opad dagen fik vi besøg af datteren af formanden for den internationale kommission i Flensborg, Charles Marling, som sammen med nogle engelske officerer havde lyst til at se, hvor-dan en folkeafstemning foregik. Hele afstemningsdagen forløb uden det mindste sammenstød. Medvirkende hertil var måske, at det var en storm- og regnfuld dag.

Hvorledes ville udfaldet blive i Tønder? Mange satte selv-følgelig forventningerne altfor højt, idet de glemte at regne med de mange tilrejsende sydfra.

Vi vidste, at vi havde 320 medlemmer i Vælgerforeningen (28 i 1914), og at vi havde haft 388 danske stemmer ved byrådsval-get i 1919 året i forvejen. Hvor mange danske stemmer ville der mon blive afgivet?

Resultatet blev efter en valgdeltagelse på 91,4%:

750 stemmer for Danmark
2448 stemmer for Tyskland.

I disse tal er de tilrejsendes stemmer medregnet, da disse stemte i et særligt afstemningslokale på „Hotel Tønder“, ved vi, at der blev afgivet:

158 stemmer for Danmark

866 stemmer for Tyskland.

Man må her ikke glemme, at vi ingen såkaldte konjunkturstemmer havde, idet alle tyskere, enten de ønskede Tønder med til Danmark eller ej, denne gang roligt kunne stemme for Tyskland, for det var i forvejen givet, at Tønder kom til Danmark, fordi den hørte med til 1. zone, og afstemningen var en en-bloc afstemning.

Uden de tilrejsendes stemmer medregnet var det 26,2% danske stemmer. Når man husker på, hvor svage vi var i Tønder i halvfemserne, og når vi tager de uhyre vanskelige forhold i betragtning, hvorunder afstemningen foregik, kan udfaldet nok siges at være tilfredsstillende. I halvfemserne var vi helt nede på 13 stemmer. Selv i 1907 mønstrede vi kun 4% af stemmerne, i 1912 kun 9%, og ved byrådsvalget i 1919 havde vi haft 19% — og nu en fremgang til 26%.

Om aftenen holdt vi stor fest på „Tonhalle“, hvor mange gæster nordfra talte, blandt andre generalmajor Ulrich fra København, hvis fader stiftsfysikus Ulrich med familie blev hånet ud af byen i 1864. Generalen havde selv som barn været med til at opleve det. Ved dette møde fremvistes for første gang det smukke silkeflag, som flagfabrikant Weilbach i København havde skænket Tønder bys danske borgere, og som på selve afstemningsdagen var overrakt mig i mit hjem af sagfører Mandal Bertelsen, København. Ved ellevetiden om aftenen forelå valgresultaterne fra Tønder by. Det kan jo ikke nægtes, at mange, som ikke var nøje kendt med forholdene, havde ventet et noget bedre resultat.

Da mødet var forbi, belejrede en stor flok unge tyskere „Tonhalle“ for at tage imod os, når vi forlod lokalet. Da de så mig med det sammenrullede flag, blev de helt vilde. En af mine gæster, postmester Lepper fra Hammel, hvis far var den sidste danske postmester i Tønder før erobringen, tog flaget og sneg sig langs med husmurene hen til vort hjem. Tyskerne skrælede som

altid Slesvig-Holsten-visen. Vore folk ville ikke godvilligt forlade valpladsen, og vi stemte derfor i med „I alle de riger og lande“ og andre sange, så efterhånden blev det til den rene sangerkrig. Tyskerne vovede ikke at angribe, og omsider nåede vi hen til vor forretning, og derfra ringede vi til de engelske soldater for at bede dem sørge for ro og orden. Da de kom, fik tyskerne pludselig travlt, og vi fik besked om at gå til ro, og således fandt denne for os mest betydningsfulde dag i hele udlændighedstiden sin afslutning.

Slaget var endt, spændingen udløst. Resultatet i hele Nord-slesvig var blevet 75,000 stemmer for Danmark og kun 25,000 for Tyskland, en mægtig sejr, vundet på det mest retfærdige grundlag. Næste morgen havde vi en meget smuk takkegudstjeneste i vor gamle kirke. Pastor Dyssel fra Nr. Sundby, som havde stemt i Daler, prædikede over verslinjen: „Han bjærger den bævende due“. Nogen bedre eller skønnere tekst kunne ikke have været valgt.

Mellem afstemning og genforening

HVEM der troede, at vi nu kunne falde til ro oven på den kraftanstrengelse, som selve afstemningen var, tog meget fejl. Tyskerne arbejdede ufortrødent videre, som om ingen afstemning havde fundet sted, og de var ivrige til at fortælle, at Tønder nok alligevel skulle blive ved Tyskland.

Vi vidste, at genforeningen med Danmark kun var et spørgsmål om tid, men det blev en travl tid med fortsættelse af læseforeningens arbejde, uddelingerne og ikke mindst byrådsarbejdet, hvor der blev voldt os en del vanskeligheder. Forretningen blev der ikke megen tid til, langt mindre til familieliv og selskabelighed.

Hvad der i dette forår voldte os mest uro, var de sydfra indvandrede socialdemokrater, som for en stor del var kommet hertil under krigen i forbindelse med luftskibshallen. Nogle af dem udviklede sig med tiden til ivrige spartakister. Snedkermester Eckwerth, der havde boet her i mange år og været den ledende inden for socialdemokratiet, var meget aggressiv, og som „Beigeordneter“ hos borgmesteren, valgt af arbejder- og soldaterrådet, og senere som byrådsmedlem havde han stor indflydelse blandt de tysksindede arbejdere og småårsfolk. Han gik på med dødsforagt for at hævde tyskheden, hvilket der, set fra hans side, ikke var noget at sige til. Han og jeg var to yderpunkter inden for byrådet. Men foruden ham var der den allerede omtalte murer Wienecke, en intelligent og for os langt farligere mand.

Mærkværdigvis afholdt tyskerne også et „protestmøde“, hvor de stillede krav om at få kronemønten indført, vel nok et mær-

keligt forlangende, når man samtidig modarbejdede Tønder bys forening med Danmark, men det var det bedste bevis på, at det for dem kun gjaldt om at holde uroen vedlige og helst at øge den.

Samtidig havde det tyske udvalg også sat agitationen for den såkaldte Tredje-linje i gang. Naturligvis var denne agitation i og for sig ikke farlig for os, da vi vidste, at afgørelsen for første zones vedkommende var truffet, men tyskerne med pastor Schmidt i spidsen kunne alligevel lave det vanskeligt nok for os, og de gjorde det også. I Tønder var de de stærke, vi de få og små.

Ved møderne stillede de med dygtige og intelligente talere — og da var det godt, vi havde Claus Eskildsen, som altid måtte holde for, og jeg beundrede ham for hans mod og slagfærdighed. Aldrig var han bange, selv om vi kun var en halv snes danske i „Tonhalle's sal blandt hundreder af tyskere. Han var også tyskerne en torn i øjet. Jeg husker et sådant møde, hvor han i en rolig og saglig tone imødegik dem een for een og med klare tal modbeviste hver eneste af deres påstande. Efter mødet kom talerne hen til os og diskuterede videre og var lidt flove ved situationen.

Fra manges side — også fra en del tyskeres — var der et ønske om at få de værste urostiftere — spartakisterne — udvist fra første zone. Det var min opfattelse, at det var bedre at lade den internationale kommission (C. I. S.) udvise dem nu, så Danmark senere blev fri for at gøre det. Desværre kunne dette ikke gennemføres på højere sted, og der blev på det tidspunkt ikke foretaget noget i den sag.

Påskedagene 1920 blev meget travle dage. Skærtorsdag rejste formanden for Tønder Håndværkerforening, smedemester A. Diedriksen og jeg til generalsekretæren Brudenell Bruce ved den internationale kommission i Flensborg med en adresse, underskrevet af danske og tyske næringsdrivende i Tønder, med bøn om at få så meget som muligt af Tønders sydlige opland med til Danmark. Vi mærkede allerede den dag, at der intet håb var for at redde noget af anden zone. Da kommissionen senere ikke alene tog områder med, der havde dansk flertal, men også Tøn-

der, Højer og Udbjerg, ville det have været forsvarligt også at medtage Aventoft, Sønderløgum, Ladelund og Medelby, hvor så godt som alle var dansktalende.

Langfredag morgen kom der ilbud om at give møde nede på amtshuset. Medlem af den internationale kommission, den franske minister Paul Claudel, ønskede at tale med danske og tyske næringsdrivende om det før omtalte spørgsmål. Skønt skræddermester Petersen var et ivrigt medlem af det tyske udvalg og var med til at arbejde for Tiedje-linjen, udtalte vi os enstemmigt for at få de fire sogne med. Bagefter veed vi, at både minister Claudel og Norges repræsentant i kommissionen, Hef-tye, var stemt for denne ordning, medens det engelske og det svenske medlem var imod.

Langfredag aften kom Hans Madsen fra Roost (nu redaktør i Rødding) til mig med anmodning om i nattens løb at få lister udsendt i hele Tønder amt for at samle underskrifter på en henvendelse om at få anden zone internationaliseret. Bankdirektør Rossen og jeg fik det ordnet, og samme nat var listerne udsendt fra posthuset til alle tillidsmænd i Tønder amt. Hele arbejdet for internationaliseringen blev som bekendt desværre også forgæves.

Forholdene blev mere og mere tilspidsede, og efterhånden var det ikke alene de danske borgere, som utålmodigt afventede de danske soldaters ankomst.

Da de var kommet til byen 5. maj, faldt der mere ro over gemytterne, men dog kun for en tid. Nu skal det ærligt indrømmes, at de økonomiske forhold var vanskelige, idet kronemønten først indførtes den 20. maj; men toldgrænsen ved Kongeåen blev ikke samtidig ophævet, så prisforholdene var ved at blive kaotiske. Kort tid i forvejen havde handelsforeningerne i de nordslesvigske købstæder på et fællesmøde opfordret den danske regering til at flytte toldgrænsen syd for første zone, besætte landet med militær, indføre kronemønt og dansk forvaltning. Denne henstilling var et udslag af den stærke nervøsitet hernede.

Men da kronemøntens indførelse så kom, gav den de tyske urostiftere anledning til nye skridt. De tyske arbejdere med Wienecke i spidsen krævede timelønnen sat op fra 1,60 til 2 kro-

ner, og da dette krav ikke blev imødekommet, erklærede de generalstrejke den 4. juni. Alt skulle standses undtagen vandværket. I Tønder som i de andre nordslesvigske byer lå derefter i de følgende dage alt stille med undtagelse af postvæsen og jernbaner. Kørte en vognmandskusk gennem gaderne, standsede de strejkende vognen og spændte hestene fra. Selv barbererne strejkede, men bagersvendene derimod ikke. Godt, at det dog ikke var omvendt! Formanden for handelsforeningen, den senere borgmester købmand Johannes Thomsen, indkaldte så til et borgermøde for at organisere en såkaldt „samfundshjælp“. Det kan nok være, at luften var ladet med elektricitet. Salen var fyldt af borgerne og galleriet af de strejkende. Gang på gang blev Johannes Thomsen af de sidstnævnte afbrudt med ukvemsord, og jeg beundrede ham for hans uforfærdethed den aften. Samfundshjælpen blev organiseret, og samme nat gik vi seks mand op på gasværket som det første hold. Under ledelse af den dygtige, mangeårige leder af vandværket, maskinist Clausen, gik arbejdet også udmærket, skønt vi måtte gennem strejkeposter, når vi gik derhen, og når vi gik hjem igen. Borgerskabet forlangte, at det kort tid i forvejen ankomne danske politi, som havde station på amtshuset, under vagtmester Larsens ledelse, skulle besætte værkerne for at beskytte os, der arbejdede. Det skete dog ikke, men den næste dag gjorde de danske dragoner det. De blev dog trukket tilbage igen efter forhandling med amtmanden. Efter dette blev så endelig Wienecke og tre andre urostiftere udvist til syd for anden zone.

Hvad der udover al denne uro og nervøsitet irriterede os danske i Tønder mest, var dette, at vi havde en stærk mistanke om, at ledende socialdemokrater i kongeriget ikke var helt uvenlig stemt overfor denne strejke. På et af de mange møder, der blev holdt, udtalte føreren for det socialdemokratiske parti i Flensborg, Haberland, at han vidste, at Stauning og socialdemokratiet i Danmark var imod kronemøntens indførelse og stod bag dem. Skarpe artikler i redaktør Sundbos blad „Vestjyllands Socialdemokrat“ kunne tyde på, at Wienecke havde skrevet til dem, og udtalelser af sidstnævnte på et af møderne som: „Det danske

Fra samfundshjælpen i Tønder

socialdemokratiske parti står bag os" kunne tyde på, at vore formodninger ikke var helt hen i vejret. Det bekræftedes yderligere ved, at socialdemokraten, folketingsmedlem fru Nina Bang krævede, at de udviste fik lov til at vende tilbage, hvilket justitsminister Svenning Rytter dog absolut afslog. Det må erindres, at dette foregik kort efter den urolige tid med regeringskrise og generalstrejke i Danmark.

Hvor var det en mærkelig forvirret og urolig tid, tiden fra Tysklands kapitulation til genforeningen. Det var en tid på godt og ondt. Som før nævnt var det et gode, at der blev givet tilladelse til at hente fødevarer i Danmark, 5 kilogram hver tiende dag. De danske toldere havde deres besvær med os, 5 kg blev ofte til 10, og det hjalp ikke, at tilladelsen senere blev forhøjet til 10 kg, for så kom vi med 15. Smugleriet — især med chokolade og krydderier — florerede, så grænsegendarmerne og tolderne måtte være på vagt hele tiden. Disse tjenestemænd fik ikke netop det allerbedste indtryk af sonderjyderne, og de måtte slide i det i de år uden at få tak derfor — altid i godt humør.

Markens stadige fald og de noksom bekendte kronelån, der blev taget i Danmark, og som senere viste sig at blive til ulykke for mange, satte ind, i forbindelse hermed de mange salg af ejendomme i tyske mark. Til en tid tog det en sådan fart, at redaktør Skovrøy skrev i „Vestslesvigs Tidende“, at disse handler ikke mere ville blive meddelt i avisen, for man kunne ikke mere følge med.

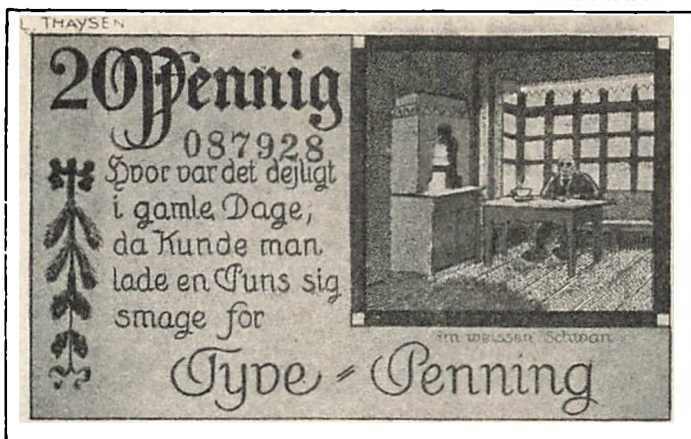
På pengevæsenets område var det ligeledes en urolig, ja hektisk tid, alle ville købe varer, varer og atter varer. Kvaliteten spurgte man ikke om, og mange brændte senere inde med anden og tredie klasses varer. Om den vognladning søm, man købte, var ukurant, og om et parti emaillegryder og elektriske apparater var anvendelige i husholdningen eller ikke, spurgte man ikke om. Løsenet var: Varer i stedet for penge, thi det hele skulle senere bringe gode danske kroner ind!

Et tidens tegn var en ny bank, der havde til huse i „Den hvide Svane“ på torvet, hvor man ved hjælp af to telefoner på et og samme tidspunkt havde lynforbindelse både med Hamborg og København flere gange daglig, for at følge markkursen. Man fortalte, at man der visse dage havde op til 300 kr. i telefonregning. Jo, der var vel nok gang i støvlerne!

Så godt som alle byer havde deres egne pengesedler. I Tønder var det den originale 20 penningsseddel, som blev kendt over hele landet. Tegningen viste en mand, der sidder i „Den hvide Svane“'s krostue med en tepunsch. Derunder stod:

„Hvor var det dejligt i gamle Dage
da kunde man lade en Punsch sig smage
for
20 Penning!“

Teksten var forfattet af godsinspektør Davidsen, Møgeltønder, og tegningen var udført af arkitekt L. Thaysen, Tønder. Pengesedler var der ingen mangel på, lapper i bunkevis, som det blot gjaldt om at komme af med. Pengene rullede ikke, nej de fløj i en heksedans. Det var en ulykke for os alle, og det var ikke så mærkeligt, at befolkningen, som nu var blevet vant til at give penge

Nødpengeseddel fra overgangstiden

ud, ikke pludselig kunne sige stop, da vi fik den ærlige, danske krone. Nej, en vis flothed kom op i os alle, at spare var vi blevet vænnet af med. Da krisetiden senere indtraf, tænkte jeg derfor tit på denne tids demoraliserende virkning på os og ikke mindst på den opvoksende slægt.

Fra handelskammeret i Flensborg må der være indløbet en skrivelse til handelsforeningen i Tønder om at virke for, at Nord-slesvig blev ved Tyskland. I juni 1919 vedtog foreningen nemlig enstemmigt at svare herpå, at da den ene halvdel af befolkningen i Tønder amt var dansksindet og den anden halvdel tysksindet, ville vore repræsentanter i handelskammeret misbruge deres stilling, dersom de arbejdede for eller imod en genforening med Danmark, de var ikke valgt for at drive politik. Derimod ville vore to repræsentanter få mandat til at anmode kammerets ledelse om at arbejde for, at Tønder by ved en eventuel afståelse fik lov til at beholde sit opland, som nåede fra Hviding til Søholm å (det vil sige ned til sydgrænsen af anden zone).

Med håndværkerne i Tønder gik det knap så glat. Ved et møde den 11. marts på Skyttegården, hvor man skulle drøfte spørgsmålet om at få så stort et opland mod syd med som muligt, blev en udtalelse i den retning nedstemt med 26 stemmer mod 25. En

tysk håndværker udtalte ved denne lejlighed, at man vel ikke ville opføre sig som handelsforeningen, og han kaldte denne for „Schiebergesellschaft“, og han trådte stærkt i skranken for Tiedje-linjen, „Thi vi tyskere kan aldrig komme til at leve i fred under Danmark!“ — En sydfra indvandret lærer agiterede her som overalt for Tiedje-linjen. Han havde også tilbudt sig til købmændene, men her var han bleven vinket af.

Ved et senere møde gik det på samme måde. Bygmester Edvard Horst, der ledede mødet, og som var udgået fra et tysk hjem, men som klart så forholdene i øjnene, gav her urostifterne, som for en stor del bestod af tyske tjenestemænd, ordentlig besked. De stemte mod min protest imod, at andre end håndværkere deltog i mødets afstemning, og resultatet blev i deres favor.

Værterne eller kromændene mente, at „so ein Ding müssen wir auch haben“. De holdt også et møde om denne sag, men da man kom til dette punkt på dagsordenen, ville man ikke forstyrre idyllen, som jo altid er til stede, hvor gæstgiverne samles. Man sprang det pinlige punkt over og besluttede i stedet for — at forhøje prisen på en romtoddy fra 5 til 6 mark. Meget fornuftigt!

De danske embedsmænd kommer.

Provst Christensen har en gang fortalt mig, at da man forud for genforeningen inden for regeringen drøftede spørgsmålet om, hvilke embedsmænd man skulle sende til Sønderjylland, havde en af departementscheferne sagt: „Vi skal sende dem, som vi heroppe nødigst vil af med:“ Således kom det nok også i det store og hele til at gå. Det var et fint udsnit af den danske embedsstand, der kom herved, og af dem igen, tror jeg nok, jeg tør sige uden at fornærme andre, at vi her i Tønder fik nogle af de bedste.

Embedsmændene kom herved til en meget vanskelig gerning og under vanskelige forhold. De havde fået navnene på en række danske hjem, som de kunne henvende sig til, og deriblandt var også vort. Da de to første danske embedsmænd, provst Christensen (før i Slagslunde på Sjælland) og postmester Nielsen (tidligere i Vinderup) kom for at hilse på os den 24. februar, var jeg

desværre ikke hjemme. Men jeg var ikke længe om at komme ned på Grand Hotel, hvor de boede. Det var et stort øjeblik at lære den første danske præst og den første danske postmester i Tønder at kende. Der sad de to brave mennesker, og foran dem stod to rødvinflasker med stearinlys i, lyset var spærret. „Dem har vi to tørt først“, sagde Theodor Nielsen, den lystige svend, og den milde, elskelige provst smilede. Vi kom straks på god talefod med hinanden, og for mig var det overraskende at lægge mærke til den forskel, der var på dem og tilsvarende præstelige embedsmænd, der ofte havde været utilnærmelige for almindelige mennesker. Fra den første dag blev vi gode venner, og det venskab varede. Postmester Nielsen døde desværre allerede i 1923.

Nu gik det slag i slag. Hver dag bragte nye oplevelser. Så kom telegrafbestyrer Lodberg, ligeså jævn og elskelig som de andre, dernæst dommerne Gjessing, Gredsted og Thorup og politimester Vokslev. Den ene embedsmand kom efter den anden for at se sit fremtidige virkested, og snart kom deres fruer også på besøg. Hotelophold var på det tidspunkt alt andet end hyggeligt, hvorfor vi tit så dem som vore gæster, og hvor var det en oplevelse at mødes med Danmark på den måde!

For at få kirken overladt til en dansk gudstjeneste måtte vi indhente tilladelse hos den tyske provst Steffens. Da jeg henvendte mig til provst Steffens for at få lov til at afholde en dansk gudstjeneste med pastor Kring fra Åle, og hvor provst Christensen ville forrette altertjenesten, sagde provst Steffens: „Das ist doch wohl kein Grundtvigianer? Derjenige, den Sie am 11. februar hatten, war ja ein Grundtvigianer. Na, Sie werden näheren Bescheid bekommen“. Vi fik tilladelsen den gang, men måtte for fremtiden søge hver gang, vi ønskede en dansk gudstjeneste. Den 18. april 1920 prædikede så provst Christensen for første gang i Tønder kirke.

På grund af det forskelligartede arbejde, jeg måtte tage del i, ikke mindst også de vanskeligheder, byrådsarbejdet medførte, kunne jeg desværre ikke være meget med i valgforberedelsen til afstemningen den 14. marts i anden zone. Vi måtte her i Tønder

nøjes med at medvirke ved indkvarteringen af de mange gæster, som kom nordfra og skulle derned for at stemme. Mange af dem måtte overnatte i Tønder. Vort hjem var stadig fyldt af gæster på grund af de meget vanskelige hotelforhold. En nat, da jeg kom sent hjem, ville jeg gå ind i spisestuen, hvor jeg blev forfærdet ved at se en gammel dame stå i dybeste negligé. Hun udstødte et skrig, da jeg pludselig brasede ind. „Nå ja“, sagde min kone, da jeg fortalte hende det, „i stuen ved siden af ligger der også gæster“.

Et af de møder med danske embedsmænd, som gjorde stærkest indtryk på mig, var det, hvortil undervisningsminister Jakob Appel indbød os danske på „Grand Hotel“ for at drøfte den fremtidige skoleordning i Tønder by. Foruden ministeren, der fulgtes af undervisningsinspektør Bertelsen, kontorcheferne Glahn og Graae samt professorerne Larsen og Rønning, var den fremtidige seminarieforsøger, pastor Albeck og den fremtidige rektor ved statsskolen, daværende adjunkt, West tilstede. Af danske borgere var indbudt apoteker Toft, bankdirektør Andresen, købmand Borch og jeg. Ingen af de tre førstnævnte ville være ordfører. Vi var alle for benovede til at sige noget til en minister. Det endte med, at jeg blev skubbet frem trods al min nervøsitet. Jakob Appel mærkede det og satte sig til at tale ganske jævnt med mig: „Kom kun frem med jeres ønsker, Thorvald Petersen“, sagde han. Jeg nævnte så, at vi var godt tilfredse, dersom vi fik Aleksandrineskolens bygning til statsskole og tyskerne beholdt realskolebygningen (den nuværende statsskole). Som folkeskole fik vi jo seminariets øvelsesskole. Ministeren smilede og sagde: „Nej tak, vi tager realskolens bygning, så må tyskerne ordne sig med byrådet om at få lov til at benytte Aleksandrineskolen, den ejes jo af byen!“

Vi blev vel nok glade ved den meddelelse! Formen for samtalen blev mere og mere utvungen, og tilsidst indbød de herrer os sandelig til frokost! Nej, syntes vi, nu blev det da næsten for meget af det gode. Borgmester Johs. Paulsen blev også indbudt, han var endnu mere genert end vi andre. En af os skulle jo takke ministeren for velviljen, men ingen ville. De andre skubbede igen

til mig, og sandelig, om jeg ikke måtte op og holde tale til minister, departementschef, seminarieførstander, rektor og de andre høje herrer! Jeg aner ikke, hvordan jeg kom fra det, kun så meget ved jeg, at de herrers ligefremhed tog en meget stor del af min nervøsitet. Dagen var reddet.

Kort tid efter holdt minister Appel et nyt møde i Tønder for at drøfte skoleforholdene, og tilstede var her Skoleforeningens formand, Hans Jepsen Christensen fra Høgsbro, Hans Lorenzen fra Ballum og Nicolai Svendsen; sidstnævnte var udset til at være amtskolekonsulent for Tønder amt. Foruden nogle danske borgere var fra tysk side indbudt formanden for Aleksandrineskolen, apoteker Meybrink, pastor Schmidt, sparekassedirektør Oluf P. Olufsen (den senere borgmester) og flere andre. Jakob Appel redegjorde for den fremtidige skoleordning i Tønder by og nævnte, at det ville blive frivilligt, om tyske børn ville deltage i dansk sprogundervisning. Olufsen svarede hertil: „De danske sprog-timer bør være tvungne, dem har vi savnet i mange år“. Den tyske rektor Petersen sluttede sig hertil, men mente dog ikke, at det kunne lade sig gøre at få dem ind i skoleplanen. Der måtte så gives afkald på andre undervisningstimer. Pastor Schmidt, som talte på tysk (af hensyn til apoteker Meybrink, sagde han), sluttede sig ligeledes til Olufsens standpunkt og sagde endvidere: „Vi vil ikke alene lære vore børn det tyske sprog, men også indpode tysk ånd og kultur i dem, men dersom handlingerne kommer til at svare til den danske skolelovs ånd, så får tysheden i Nordslesvig næppe noget at klage over“. Senere krævede man som bekendt både tysk skolekonsulent og tysk gymnasium.

Fra dansk side krævede vi, at der i tiden før genforeningen blev givet dansk sprogundervisning i den tyske realskole, men på en henvendelse i april 1920 til skolemyndighederne i Slesvig derom, blev der svaret, at det kun kunne ske som privatundervisning, og den enkelte måtte selv betale for det. Dette stod dårligt i samklang med det tyske udvalgs store løfter i 1918 om, at vi måtte få dansk i alle skoler. Omsider kom man dog på andre tanker, og den 8. maj begyndte cand. mag. Louis Petersen, den senere lektor, med frivillig danskundervisning.

Forvaltningen af jernbane, telegraf og postvæsen gled snart over på danske hænder. Mange af de tjenestemænd, som havde været i tysk tjeneste, gik med over. Postmester Nielsen, stationsforstander Ulrich og telegrafbestyrer Lodberg oprettede kontorer til modtagelse af ansøgninger fra de tjenestemænd, der ønskede at gå i dansk tjeneste.

Den 1. juni overtog telegrafbestyrer Lodberg telegraf- og telefontjenesten. Alle de otte unge telefondamer havde lovet at gå med over, men sagde fra i sidste øjeblik. Jeg mindes endnu, hvordan Lodberg kom op til os og sagde: „Der er otte andre undervejs nordfra, de kommer i morgen, men hvor skal jeg skaffe logis til dem?“ „Lad dem blot komme“, sagde min kone „vi tager to af dem, og jeg skal nok i en fart skaffe tre andre danske hjem, som kan tage hver to, så er den klaret“. Og ganske rigtig. De otte unge piger kom, og det gik som lovet. Lodberg følte sig lettet og var glad. Senere fortalte Lodberg for resten en pudsigt historie om, hvorledes de unge telefondamer nordfra sommetider havde lidt vanskeligt ved at forstå den sønderjyske dialekt. En abonnent i Tønder bad om at få forbindelse med en abonnent i København og tilføjede: „Frøken, bie det læng?“ Den unge dame lod bestillingen gå videre til København, men derfra blev der svaret, at man på det pågældende nummer ikke kendte nogen frøken Bidelæng!

Den 17. juni overtoges jernbanerne. Aftenen i forvejen dampede de sidste lokomotiver sydpå med blå-hvid-røde bånd og grønt omkring skorstenen. Samme nat blev de nye røde danske postkasser oversmurt, men det var vistnok også den allersidste heltegering af den art, der blev øvet fra tysk side. Nu blev der ro i byen.

Hver ny dag bragte nye oplevelser. Det, der gjorde stærkest indtryk på os, var vel nok det, at vi nu fik danske skoler og danske gudstjenester ved vor kære provst Christensen. Seminarieforstander, pastor Albeck, åbnede efter sommerferien det danske seminarium i vor by, Nordens ældste, og den danske børneskole, ledet af overlærer Novrup. Samtidig startede det første danske

gymnasium, hvor rektor West overtog ledelsen. Beskrives kan denne store tid ikke, man skal have oplevet den!

Det var ingen let opgave, som de danske embeds- og tjenestemænd gik ind til, da mindst halvdelen af befolkningen i Tønder var tysksindet. Men til deres ros må det siges, at de på allersmukkeste måde løste denne opgave i hverdagens slid, at være med til at genforene, hvad der kulturelt, politisk og økonomisk havde været adskilt i 56 år.

Forholdet mellem dem, der kom nordfra — de „rigsdanske“ — og os, der var bosiddende her, blev straks det allerbedste. Måske var en af grundene den, at vi ikke havde mange danske traditioner i Tønder, som der skulle tages hensyn til. Det danske væltede ind over os, og det var en lykke for os og danskhedens udvikling i vor by.

Byrådsarbejde mellem afstemning og genforening.

Medens alt dette skete, skulle vi tre danske byrådsmedlemmer passe vort arbejde i byrådet. Her måtte der med tiden også ske en forandring, en forbedring i dansk retning. Vi havde nu siddet i rådet i henved et år og havde forsøgt på at sætte os ind i sagerne, og det gik såmænd meget godt, i hvert fald så vidt der var tale om samarbejdet med de hjemmehørende tyske medlemmer. Revolutionens dønninger havde lagt sig, og den internationale kommission havde opløst arbejder- og soldaterrådene. Forhandlingsproget i rådet var endnu altid tysk, i udvalgene derimod blev der for det meste talt dansk. Det var der ingen, som fandt unaturligt.

Den 24. marts 1920 gik bølgerne højt, da var både Rossen og jeg stærkt i ilden. Rossen erklærede, efter at man fra alt tysk side i den senere tid havde forsøgt at drille ham så godt, man kunne, at fra den dag af ville han tale dansk i byrådet. Han udtalte: „Fra i dag taler jeg dansk her i byrådet, mine herrer! Den nye tid har holdt sit indtog, men De vedbliver med at skabe uro ved at tale om Tredje-linjen og foregøgle folk, at Tønders skæbne ikke er afgjort. Den internationale kommission, vor højeste myndighed, har anordnet, at begge sprog er ligeberettigede, det må De bøje

Dem for. Vi står ikke mere under tysk forvaltning". — Sikken et halløj der nu blev! Skræddermester Petersen: „Jeg forstår ikke dansk, må vi få en tolk! Jeg opfordrer de tysksindede til at forlade salen!" (Hertil kan bemærkes, at skrædder Petersen og jeg altid talte dansk sammen). Nu greb den besindige og rolige borgmester Johannes Paulsen ind, idet han uden videre sluttede drøftelsen af dette punkt og gik over til at omtale vanskelighederne ved at skaffe boliger til de danske tjenestemænd, som snart ville komme.

Dette var et spørgsmål, som jeg kom til at beskæftige mig meget stærkt med, og som voldte mig meget hovedbrud, da så mange danske embedsmænd og en del af tjenestemændene kom til mig om dette anliggende. Man havde et bolignavn, hvis leder ikke var os venligsindet, og hvori vi ikke var repræsenteret. Vi bad derfor borgmesteren om at indkalde til et ekstraordinært byrådsmøde for at se, om vi ikke kunne finde udvej til at løse dette spørgsmål. Her redegjorde jeg for situationen og nævnte, at de danske statsbaner påtænkte at henlægge en trafik-, en maskine- og en banesektion til Tønder. Alene med disse ville der følge 11 tjenestemænd, og til dem skulle der selvfølgelig skaffes lejligheder. Vi havde desværre gode beviser for, at huslejenævnet ikke var altfor opsat på at ordne sagen på en tilfredsstillende måde, men vi danske ville ikke længere finde os i, at man lagde os hindringer i vejen. Vi krævede derfor enten en ny leder for nævnet eller også, at en mand fra vore rækker blev sat ved siden af den tyske forretningsfører. Atter blev der stort røre. Enkelte af de tyske byrådsmedlemmer var forargede over, at det danske mindretal havde vovet at kræve indkaldt til et ekstraordinært møde på et så ubetydeligt grundlag: „Endnu er vi da tyske, og vi finder ingen anledning til at skaffe lejligheder til veje til danske embedsmænd". Lærer Koopmann: „Vi kan ikke handle ud fra den forudsætning, at vi snart bliver danske". Tilsidst blev jeg nødt til at fremkomme med den opsigtsvækkende meddelelse, som jeg havde fået af trafikinspektør Jost, at hvis byen ikke ville være behjælpelig med at skaffe disse lejligheder, tænkte statsbanerne på den udvej at gøre Hviding-Vedsted til centralsted for administrationen. „Vil

man“, sagde jeg, „ikke bøje sig for de rimelige krav, der stilles, så må vi benytte andre midler og veje, men det gør vi ikke, før end vi tvinges der til, men det skal ikke lykkes Dem at knuse os, mine herrer, selv om De nok så mange gange kalder os det danske mindretal. Udvis alle de fremmede spekulanter, dem har vi ingen pligt til at huse. Jeg kræver svar på, om rådet vil være med til at skaffe disse boliger. Men hvis man vil lade danske embedsmænd flytte ind, hvor tyske flytter ud, er der da altid opnået noget.“ —

Resultatet blev en enstemmig beslutning om at købe byggemateriale til nye huse. Dette møde var et af de drøjest, jeg har været med til. Men i det hele taget var det et sejt og vanskeligt arbejde at have med at gøre. Tyskerne ville absolut ikke affinde sig med tanken, at vi snart blev danske. Stykke for stykke, i små nap ad gangen, måtte vi tilkæmpe os vore rettigheder, som vi for resten har måttet det lige indtil 1937. Vi var kun 3 mand mod 20 tyske medlemmer. Somme tider kunne det godt gå os på nerverne.

Det danske blad, „Vestslesvigs Tidende“, blev stadig behandlet som askepot. Det fik ikke de offentlige bekendtgørelser før efter genforeningen, hvorimod begge de tyskskrevne blade fik dem. Sommeren 1919 købte Cornelius Petersen det gamle „Tondernsche Zeitung“ — og ansatte en redaktør Becker, der ledede det tyskskrevne blad i dansk ånd i de tre år, det eksisterede.

Tønder by og de under byen hørende legater havde under krigen tegnet ikke mindre end 1,6 million mark i krigslån. Ved et møde den 23. april 1919 foreslog jeg i første omgang at sælge for en halv million mark af lånene. Kursen var da 79¾ %, en meget gunstig kurs. Jeg gjorde opmærksom på, at private folk og alle andre byer solgte løs af deres krigslån, som måske efterhånden ville gå helt ud af kurs. Jeg var lige ved at få flertal for mit forslag, da altyskerne påny kørte op. Sikken en påstand, hed det, den tyske stat garanterer jo for krigslånene. Man ville absolut ikke gøre sig fortrolig med den kendsgerning, at vi blev danske. Senere måtte lånene sælges med det resultat, at vi fik 1 krone for hver 100 mark krigslån.

På samme måde forlangte Rossen, at personalet på rådhuset

skulle have besked om at ekspedere folk efter kundernes ønske på tysk eller dansk. I dette krav fik han medhold, trods stærk modsigelse fra altyisk side. Kort tid efter nedlagde Rossen for resten sit mandat, det hele var blevet ham utåleligt. Hans efterfølger blev dyrlæge Claus Nielsen.

I foråret 1920 kunne byrådene selv afgøre, om der, efter at afstemningen i første zone klart havde vist flertal for Danmark, skulle afholdes nyvalg til byrådene. Det gjorde man i de tre andre nordslesvigske købstæder, men ikke i Tønder. På dette tidspunkt kunne vi danske endnu ikke vinde noget ved et valg, så vi gik med til den beslutning, ikke at udskrive valg. Derimod udskiftede den tyske byrådsgruppe deres borgmester, Johannes Paulsen, og valgte sparekassedirektør Oluf P. Olufsen. Johannes Paulsen, som havde været manufakturhandler, havde i en lang årrække siddet i byens råd, havde været viceborgmester og havde efter borgmester Plewkas bortrejse i 1917 stået for byens styre, en gerning, han havde udført til alles tilfredshed. Han blev ikke bragt ud af fatningen, da revolutionen med arbejder- og soldaterrådet kom. Han klarede også den vanskelige tid fra oktober 1918 til maj 1920 med spartakisterne og med markens forringelse. Han tog smukt imod de engelske tropper og glædede sig over at kunne byde de første danske soldater velkommen til Tønder. Det fortalte han ofte med en vis stolthed Det var en stor lykke for Tønder by, ja, også for os danske, at vi havde ham og senere borgmester O. P. Olufsen til at stå for styret i denne bevægede periode. Det var to mænd, som begge ubetinget var orienteret mod nord og som, stille og roligt ledede udviklingen over i dansk retning, skønt de begge var valgt ind i byrådet som tyske repræsentanter.

Om borgmester Johannes Paulsens vanskeligheder ved revolutionens udbrud fortælles der følgende lille morsomme historie: Borgmesterens hustru, der hed Pauline og tilhørte Linnets-familien i Møgeltønder, var en hjertevarm kvinde, som stod trofast ved sin mands side under de mange vanskeligheder i dette bevægede tidsrum. Da den tyske revolution i november 1918 var nået til Tønder, krævede folkemængden på torvet, at byen skulle manifestere sin overgang til revolutionen ved, at den røde fane hej-

stes på rådhuset. Borgmester Paulsen måtte tilsidst for at undgå uroligheder, bøje sig for dette krav, og han gav ordre til, at kravet fra „folket“ skulle imødekommes. Men det var nu lettere sagt end gjort, for hvorfra skulle man skaffe en rød fane? Der blev i hast sendt bud rundt til alle Tønder bys manufakturhandlere for at fremskaffe et passende stykke rødt stof, men ak, efter krigen var alle butikslagre aldeles tømte. Et stykke rødt tøj lod sig ikke opdrive. Nu var gode råd dyre, folkemængden på torvet begyndte at indtage en truende holdning. Men da trådte fru Pauline Paulsen til og reddede situationen: hun gav resolut sit røde underskørt og ofrede det på byens alter! Skørtet blev sprættet op, og få minutter senere vajede den røde fane fra rådhusets flagstang. Folkemængden jublede over at se revolutionens symbol udfolde sig, og situationen var reddet!

De danske soldaters indtog.

Danske såvel som tysksindede borgere, ja jeg kan vist godt sige: Alle længtes under de urolige forhold efter, at danske tropper skulle besætte landsdelen, men det blev ved med at trække ud. Endelig den 5. maj oprandt den store dag, hvor 2. bataillonsstab og to kompagnier fra „Sønderjysk kommando“ kom hertil.

De danskes soldaters indtog i Tønder vil jeg ikke fortælle meget om. Men enhver vil kunne forstå, at denne begivenhed sammen med kongeparrets første besøg i Tønder hører til vort livs største oplevelser. Ude ved vestbanegården ventede en tusindtallig menneskemængde fra land og by. Toget kørte ind, men det mærkedes snart, at der var noget kludder på perronen. Det viste sig så, at de tyske jernbanefunktionærer havde lukket den perron, hvor soldaterne skulle stå ud. Straks efter kom den fremtidige stationsforstander Ulrich hen til min svoger M. Clausen, som tidligere havde været i tysk jernbanetjeneste, og sagde: „Kom Clausen, nu finder vi os ikke længere i det“. De to gik så ind på kontoret, greb uden videre nøglen til leddet og gik over og lukkede op, så var det i orden. Men lige til det allersidste gjorde tyskerne altså al den modstand, de kunne.

Men så kom soldaterne, anført af deres chef, oberstløjtnant

De danske soldaters ankomst til Tønder 5. maj 1920

Elmer, ud foran stationen, og der blev formeret geled. Derefter skete der noget, som betog os alle meget stærkt, nemlig da oberstløjtnanten kommanderede: Fanen frem til midten! Alle øjne duggedes, da vi oplevede dette for første gang, og al tale forstummede, da musikken derefter spillede fanemarchen og fanebæreren med taktfaste skridt førte vort gamle flag frem. Det var et meget højtideligt øjeblik. Derefter tog amtmænd, grev Schack ordet og efter ham borgmester Johannes Paulsen for at byde soldaterne velkommen på amtets og byens vegne. Oberstløjtnant Elmer takkede for den smukke modtagelse: „Det er for soldaterne af Sønderjysk Kommando, for os af 2. bataillon, en stor dag, at vi som de første danske soldater efter 1864 atter kan betræde Sønderjyllands jord. Vi er dybt rørte over at se de gamle veteraner og repræsentanterne for den britiske nation, det folk, som vi har så meget at takke for — —. Nu er vi her, og vi vil gøre alt for at komme i den rette kontakt med den slesvigske befolkning“.

De engelske soldater, der havde taget opstilling lige over for, afgav kommandoen til oberstløjtnanten, og derefter formerede man sig til marchen gennem byen, foran tre gamle veteraner fra 1864

og efter tropperne den store menneskemængde, der havde været med til modtagelsen. Toget gennem byen foregik under velkomsthilsener og blomsterregn. I et hjem skånedes end ikke potteplanterne. En række transparenter var hængt op i gaderne med indskrifter som „Godav igen, Jens!“ eller „Endt er jernmagts tunge dage, drømmen blev til virkelighed“. Soldaterne skulle indkvarteres ude i den gamle luftskibshals bygninger uden for byen, så vi tog afsked med dem ude på Ribelandevej.

Men om aftenen indbød befolkningen soldaterne til fest på „Tonhalle“, hvor bankdirektør Rossen talte overmåde smukt til dem. „Hvad der her er sket“, sagde taleren, „er noget så vidunderligt, at almindelige menneskelige ord bliver for fattige til at udtrykke vore følelser. Vi kan ikke gøre noget bedre end at ty til vor gamle bibelbog og læse: „Herren har gjort store ting iblandt os. Det er vidunderligt for vore øjne“. Men det vidunderlige må have været ventet, thi vore fædre har troet på denne dag, de har håbet på denne dag, og vi har drømt om den fra vor første barndom. Og grundvolden for denne faste tro og tillid til, at det vidunderlige måtte og skulle ske engang, var overbevisningen om vor sags retfærdighed. Vi har menneskenes naturlige ret til ikke at blive revne ud af forbindelsen med det folkesamfund, som vi af naturens hånd tilhører og er knyttet til med blodets bånd. Derfor kunne vi tro og håbe på det vidunderlige, der nu er sket“. Og taleren sluttede med at sige: „Vor folkehave er bleven meget vanrøgtet i det halve sekel, der er henrundet, siden vi skiltes fra jer. Frø af ugræs er føget over hegnet. Men nu vil kyndige danske hænder skabe god vækst og gode kår. Vi er jo alle en gren af den danske stamme, vi er af samme rod som I. Broder mødes med broder, vi stammer fra samme hus og hjem, det tusindårige Danmark!“

To dage senere, den 7. maj, kom de danske dragoner til Tønder. De kom fra Ribe og havde overnattet i Skærbæk, og vi modtog dem ved østbanegården. Dragonerne var under ledelse af ritmester la Cour. Påny blev der holdt velkomsttaler af amtmanden og borgmesteren, og ritmesteren takkede og sagde noget i retning af, at „vi er kommet hertil for at skaffe ro og orden, og

hvem der ikke forstår det, han vil komme til at føle det". Det var skrappe ord, som enkelte steder ikke faldt i god jord.

Dragonerne red gennem byen og trådte af ude ved hovedbaneangården, og der havde to gamle Århus-dragoner, som havde aftjent deres værnepligt sidst i halvfjerdsene, slagtermester Fr. Sørensen, Tinglev og min svigerfar, Niels Th. Nielsen, Stokkebro, taget opstilling. De gjorde honnør og sagde „Må det være to gamle Århus-dragoner tilladt at hilse på chefen for vort gamle regiment?“ At det blev et højtideligt øjeblik for begge parter behøver vel ikke at siges. —

Om aftenen holdtes der stor velkomstfest for dragonerne. Nå — alle gode gange er tre, som man siger, og den tredje fest holdtes, da soldaterne nogle dage derefter til gengæld gerne ville vise deres taknemlighed for den smukke modtagelse, de havde fået, og indbød den danske befolkning i Tønder til fest i „Tonhalle“, hvor vi for første gang fik indtryk af, hvor stor forskel der var på tysk og dansk militær. Festen lededes sandelig af en menig soldat, og officerer og menige tog tvangfrit ordet. Det var noget, der før i tiden havde været utænkeligt.

Inden det første hold af de danske soldater forlod byen, blev den danske befolkning igen indbudt til den mest storslåede fest, som vistnok nogensinde er blevet fejret i denne by. Tirsdag den 27. juni 1920 afholdtes en opvisning af fodfolk og rytteri omkring de store luftskibsanlæg uden for Tønder. Terrainet var oversået med dannebrog og mere end 5000 mennesker overværede øvelserne, som hilstes med stort bifald. I flyvehangaren, hvor der var festligt pyntet, samledes 3000 til kaffebord. Taler og sang vekslede, senere blev der danset, og festen sluttede med et fyrværkeri ved midnatstid.

Fest fulgte på fest; men vi måtte vel også nok have lov til at feste efter alt det, der var sket i det uforglemmelige forår 1920, det forår,

„— — hvor himlen var mere blå,
skoven mere grøn,
og roserne mere røde!“

Kongeparrets første besøg i Tønder

DEN 15. juni meddeler de allierede magter, at højhedsretten over Nordslesvig er overdraget til Danmark. Dette var i virkeligheden genforeningsdagen, men da danske tropper og embedsmænd for længst havde holdt deres indtog, og selve genforeningsfestlighederne endnu ikke var fastsatte, gled denne dag ubemærket forbi os.

Kongens ridt over grænsen blev fastsat til den 10. juli. Samme dag holdtes der, som overalt i landet, en smuk takkegudstjeneste i vor gamle Kristkirke. At den var overfyldt behøver vel næppe at nævnes. Det var en højtidelig stund, ikke mindst, da hele menigheden spontant rejste sig, da vi nåede til sidste vers af „Den signede dag“ — — „Så rejser vi til vort fædreland — —“. Om aftenen var der fest på „Tonhalle“, vel nok den mest stemningsfulde af de mange, som vi holdt i disse dejlige måneder.

At minderne om deltagelsen i kongefesten på Dybbøl den 11. juli 1920 overskygger alle de andre, er vel helt naturligt. Sammen med dommer Gredsted og familie kørte vi derover i bil. Der blev efterhånden en mægtig trafik på vejene, og allerede da vi nåede Kruså, var vi i følge med en mængde andre biler, skønt bilkørsel på den tid ikke var almindelig. Overalt havde beboerne pyntet deres huse i anledning af, at kongeparret skulle komme forbi den næste dag. Da vi nåede Gråsten, begyndte der at blive trængsel på vejen, og kun med møje og besvær slap vi igennem til Dybbøl. Jeg vil slet ikke gøre forsøg på at skildre festen i Kongeskansen og den særegne stemning, der herskede denne dag. Som tillidsmand for Vælgerforeningen havde jeg fået en særlig indbydelse og kom til at stå i nærheden af talerstolen, og det samme havde

min søster Doris Skov fra Nordborg (Kvindeforeningen). Vi fandt hinanden i dette menneskehav og havde den lykke at komme til at stå lige ved siden af den store talerstol, så vi klart hørte hvert eneste ord, grev Schack sagde, da han talte til kongen. — — „Vi lover dig kong Christian, at vi vil være dig gode og trofaste sønner og døtre“. Min søster og jeg blev så bevægede, at vi knugede hinandens hænder og brast i gråd.

Det var bestemt i forvejen, at kongeparret ville aflægge sit første besøg i Tønder dagen efter Dybbølfesten. Kredse inden for regeringen og politiet, som ikke var kendt med forholdene i Tønder, var noget ængstelige for, hvorledes besøget ville løbe af. Måske var denne ængstelse heller ikke helt uden grund efter de urolige måneder, der var gået forud. Spændingen var stor, dog ikke hos os, der vidste, at den hjemmehørende tysksindede befolkning ville tage fornuftigt på tingene, hvilket også slog til.

Alle enkeltheder vedrørende besøget blev i forvejen ordnet ad officiel vej. Selvfølgelig var byen og ikke mindst torvet festligt smykket, men også fra privat side blev der flaget meget stærkt denne dag, og der var mange guirlander med velkomsthilsener i gaderne. Jeg bad kreditforeningsdirektør Aage Gjessing fra København, som var vor gæst, om at forfatte en indskrift til vor guirlande, for at indskriften ikke skulle blive det stereotype „Velkommen“ eller noget lignende. Gjessing gik en tur ud i engene og kom tilbage med:

Vær velkommen i fredens stund,
Danmarks konge på Danmarks grund!

„Og når nu kongeparret kommer oppe på torvet“, sagde han, „så vil jeg ikke være med. Nej, så vil jeg sidde på trappen her lige overfor Deres forretning på Richtsens ejendom, og der vil jeg se det danske kongepar køre forbi, for der sad jeg som dreng i 1867 og så den prøjsiske konge, Wilhelm den Første, køre gennem Tønder bys gader“.

Men vi må vende tilbage til torvet. Det var bestemt, at indtoget skulle finde sted ved tretiden om eftermiddagen, men programmet kunne ikke overholdes. Overalt på strækningen fra Sønderborg til

Tønder blev kongeparret standset af befolkningen, og ved Kruså havde tusinder af danske flensborgere brudt paskæden og hilste på kongeparret ved korsvejen. Stenen ved Kruså korsvej minder endnu om dette møde.

Rundt omkring fra strømmede folk til Tønder. Torvet og sidegaderne var til sidst tilpakkede med mennesker. Solen skinnede med brændende glød ned på folkemængden, som måtte holde ud og vente i timevis, men hvad gjorde det? Alle ville være med til at opleve dette store øjeblik. Pludselig, ganske spontant, gav den store skare sig til at synge „Til himlene rækker din miskundhed, Gud“ og lignende takkesange, således også „Alt står i Guds faderhånd“. — Det virkede underligt betagende.

På torvet var der rejst en talerstol. Så vidt jeg erindrer var de fleste byrådsmedlemmer mødt frem. En lykke var det nu, at vi året i forvejen, da spørgsmålet om at tale dansk i byrådet affødte en heftig diskussion, ikke havde nedlagt vore byrådsmandater. Dersom det var sket, havde der nu ingen repræsentanter for den danske befolkning været til at byde kongeparret velkommen til vor by. Foruden byrådet var selvfølgelig alle de nye embedsmænd mødt frem, og desuden mange danske mænd og kvinder fra by og amt, og først og fremmest en række gamle veteraner, der havde kæmpet for Danmark i 1864.

Endelig kom der liv i folkemasserne i Søndergade, de første biler med politimesteren, amtmanden og andre høje embedsmænd svingede ind på torvet, og så fulgte selve de kongelige gæster. Spændingen var udløst, Danmarks kongepar var for første gang efter 1864 gæster i Tønder by. Foruden kongen og dronningen var kronprinsen, prins Knud og flere af den kongelige familie samt medlemmer af ministeriet Neergaard, som det kan ses af hosstående billede. Kongeparret stod ud af bilen, og kongen gav borgmester Olufsen tegn til, at man var rede til at påhøre hans tale — borgmesteren sagde: „På byrådets og borgernes vegne har jeg hermed den ære at byde Hans Majestæt Kongen, Hendes Majestæt Dronningen og det kongelige hus med følge hjertelig velkommen til Tønder. At Deres Majestæt trods smerten efter uheldet alligevel har villet gæste vor by, er i dobbelt grad en glæde

Tønders borgerskab hilser kong Christian den Tiende og dronning Alexandrine velkommen på Tønder torv den 12. juli 1920

for os. Sammen med vore hilsener og vort velkommen tillader vi os at fremføre vor bøn til Hans Majestæt Kongen om, at man vil tage et vidtgående hensyn til den vanskelige økonomiske stilling, som vor by er kommen i ved grænsedragningen. Idet vi tilsiger vor hengivenhed og underdanighed for det kongelige hus, må det være mig tilladt endnu engang at byde Deres Majestæter hjertelig velkommen. Hans Majestæt Kongen og Hendes Majestæt Dronningen længe leve!"

Det udbragte leve blev besvaret med kraftige og længe vedvarende hurraråb. Derpå talte kongen: „Hr. borgmester! På dronningens og egne vegne udtaler jeg en dybtfølt tak for den modtagelse, som er bleven os til del, både her i Tønder og på vejen hertil. Både jeg og min regering skal have et åbent øje for, hvad der herfra fremføres angående byens tarv. Tak for, hvad De her-nede har gjort for at komme hjem igen, som vi siger. Gud vel-signe Dem alle! Et leve for vort kære fædreland!"

Ud over det gamle Tønder torv rungede atter tusindstemmige hurraråb. Kongeparret hilste nu på de enkelte byrådsmedlemmer. Senere er jeg ofte bleven spurgt om, hvad kongen sagde til mig den dag, og jeg har kun kunnet svare, at jeg husker ikke et ord

af det. Er det mon ikke sådan, at det, der siges i livets største øjeblikke, vanskeligt kan huskes?

Kongeparret hilste derefter på veteranerne, på embedsmændene og på forskellige danske, som var mødt frem. Særlig længe talte kongen med redaktør Skovrøy og bankdirektør Rossen. Tolv hvidklædte piger strøede blomster foran kongeparret. Senere kørte bilen til de gamles hjem. Efter også at være blevet modtaget af grev Schack på amtshuset, kørte kongeparret med følge gennem hovedgaden til Schackenborg, hvor der var taffel.

Om aftenen var der på byens sportsplads arrangeret en folkefest, hvor kgl. kammersanger Peter Cornelius sang. Hele dagen havde der været en trykkende lummer hede, og henad aften så vejret mere og mere truende ud. Ligesom kammersangeren var færdig med at synges „Det regner, det regner hver eneste dag“, åbnede himlen virkelig sine sluser, og det blev til en så forfærdelig skylregn, at alle deltagerne plaskvåde flygtede hjem.

Hele dagen igennem havde vi besøg i vort hjem af mange kendte mænd fra København, som var hernede i anledning af kongebesøget.

Næste dag var byen atter faldet til ro, og forbi var dermed den største begivenhed, vi havde oplevet, og vel nok den største, som et menneske i det hele taget kan opleve. Vi gled ind i hverdagene igen, og arbejdsdagene tog deres begyndelse. Dog helt brat foregik denne overgang ikke, endnu længe levede vi i denning af de store begivenheder, vi havde gennemlevet. Havde forberedelserne til afstemningen været hårde, og havde selve afstemningens kæmpeanspændelse næsten formået at knuge os til jorden, så var det, som fulgte efter, vel nok møjen værd: Danske embedsmænds ankomst, danske soldaters indtog og endelig som højdepunktet kongeparrets besøg i Tønder hilst med jubel af befolkningen! Dagene gled forbi os, vi gik som i en festrus, og var de store fester og møder en oplevelse, så gjaldt det i næsten lige så høj grad de mere private sammenkomster med vore nye venner, hvad enten det foregik i vore hjem eller på hotellerne, hvor de boede.

Så begyndte det egentlige genforeningsarbejde at tage form

med hensyn til dansk administrations indførelse i den genforenede landsdel. Det var mig en stor tilfredsstillelse efter ringe evne på mange områder at kunne medvirke ved overgangen til dansk forvaltning.

Hvilke omvæltninger kulturelt, politisk og økonomisk sker der ikke, når en landsdel overgår fra den ene stat til den anden! Hvem havde mon rigtigt tænkt på, hvad det vil sige: at blive dansk!

JA, så var målet nået! Hvad to slægtled havde sat ind på, var nu gået i opfyldelse. Selv om arbejdet gennem de mange år havde båret lønnen i sig selv, så havde vi dog den lykke, at det tilsidst også blev kronet med genforeningen.

Vore fædre havde aldrig opgivet håbet. Om os, den næste generation, kan det kun delvis siges. Til gengæld havde vi indrettet os på at føre kampen på langt sigt på næsten alle områder. Den danske befolkning i Nordslesvig var ved at blive en stat i staten. Vore politiske og kulturelle sammenslutninger var fasttømrede. Dygtige førere havde vi i parlamenterne i Berlin og overalt herhjemme, og vi havde en presse, hvis holdertal var stadig stigende, og som redigeredes af en dygtig og uselvsk flok journalister. På vore årsmøder var den ånd fremherskende, at nu kunne prøjserne gøre, hvad de ville, enten lokke med løfter eller løn, aldrig ville de få os til at give op. For de gamle, som faldt, stod der nu overalt en målbevidst dansk ungdom rede til at fortsætte og udbygge arbejdet. Et så fasttømret mindretal som den danske befolkning i Nordslesvig fandtes der næppe magen til noget steds.

Det var vel nok en lykkelig og grødefuld tid, da vi stod „med murskeem i den ene hånd og sværdet i den anden“. Det var en lykke at være ung og en lykke at være dansk.

Et rigere liv end det, vort slægtled har oplevet, kan vist næppe tænkes. Havde andre det lettere på visse måder, så kunne vi alligevel aldrig have tænkt os at bytte med dem, nej:

„Heller vogter ved et led
midt i kampens røre,
end et skyggeliv i fred
kejslerligt at føre!“

I serien:
Skrifter, udgivne af Historisk samfund
for Sønderjylland
er udkommet:

- Nr. 1. Erik Christensen: *Fra min virksomhed i Tønder*. 2,25 kr. (I boghandelen 3,00).
- Nr. 2. P. J. Refshauge: *Bonden, der blev landråd*. Udsolgt.
- Nr. 3. *Tønder gennem Tiderne*. I.—II. 25 kr. (I 14 kr., II 11 kr.) (37,50).
- Nr. 4. M. H. Nielsen: *Fra slesvigsk fattigvæsens fortid*. 4,50 kr. (6,00).
- Nr. 5. Troels Fink og Johan Hvidtfeldt: *Vejledning i studiet af Sønderjyllands historie*. 4 kr. (8,00).
- Nr. 6. *Navneregister til H. P. Hanssens værker*. Udgivet af Johan Hvidtfeldt. 2 kr. (4,00).
- Nr. 7. *Aktstykker vedrørende Kreditanstalt Vogelgesangs tilblivelse*, 3 kr. (4,50).
- Nr. 8. Peter Kr. Iversen: *Vejledning for sønderjydske lokalhistorikere*. 2 kr. (3,00).
- Nr. 9. Johan Hvidtfeldt: *Slægtshistoriske studier i Sønderjylland*. 2 kr. (3,00).
- Nr. 10. *Nordslesvigs åndelige genforening med Danmark*. 6 kr. (10,00).
- Nr. 11. Olav Christensen: *Bibliografi over sønderjydske slægtsavlelitteratur*. 2 kr. (3,00).
- Nr. 12. *Nordslesvig efter genforeningen*. 7 radioforedrag. 3 kr. (4,50).
- Nr. 13. Thorvald Petersen: *Fra Als til Tønder*. 6 kr. (10,00).

Medlemmer af Historisk samfund for Sønderjylland kan bestille skrifterne hos samfundets kasserer, adjunkt Knud Fanø, Frilandsvej 21, Tønder.

Ikke-medlemmer kan købe dem i boghandelen.